

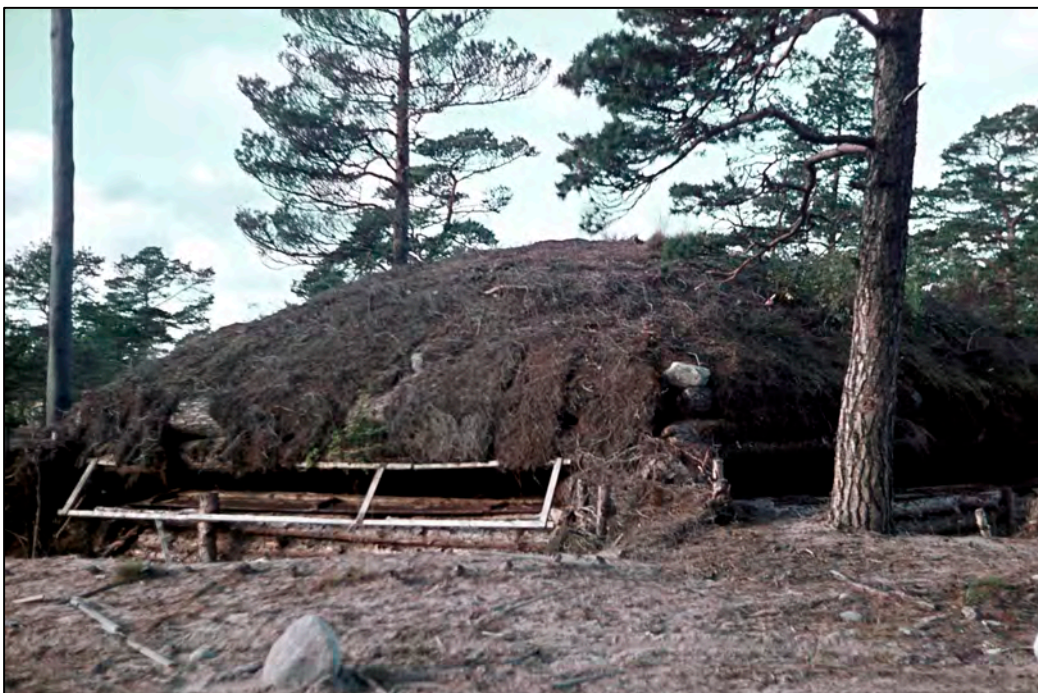
INVENTOINTIRAPORTTI

HANKO

Koverharin yleiskaava-alueen

arkeologinen inventointi

2016

MUSEOVIRASTO

ARKEOLOGISET KENTTÄPALVELUT

John Lagerstedt

Arkisto- ja rekisteritiedot

Kunta:	Hanko
Alue:	Koverhar ja Lappohja
Raportin nimi:	Hangon Koverharin yleiskaavan suunnittelualan arkeologinen inventointi
Tutkimuksen laji:	Inventointi
Keskikoordinaatit	P= 6645886 I= 288524 (ETRS-TM35FIN)
Tutkimuslaitos:	Museovirasto/Arkeologiset kenttäpalvelut
Tutkijat:	FM John Lagerstedt
Kenttätöaika:	21.11–2.12.2016
Tutkimuksen tilaaja:	A-Insinöörit Oy
Valokuvat:	AKDG5045:1–14, AKDG5047:1–3, AKDG5048:1–7, AKDG5050:1, AKDG5051:1 ja AKDG5052:1.
Alkuperäinen raportti:	Museoviraston arkisto, Helsinki
Raportin kopiot:	Länsi-Uudenmaan maakuntamuseo, A-Insinöörit Oy

Kansikuva: Jatkosodan aikainen värikuva katetusta konekivääriasemasta Hangon tukikohdassa. Kuva: JSdia562. Kuvaaja tuntematon. SA-kuva-arkisto.

Tiivistelmä

Museoviraston Arkeologiset kenttäpalvelut inventoi marraskuussa 2016 Hangon Koverharin yleiskaavan suunnittelualueen. Alueella sijaitsee runsaasti toisen maailmansodan aikaisia linnoituslaitteita, jotka liittyvät 1940–41 Hankoniemellä ja sen ympäristössä sijainneen Neuvostoliiton sotilastukikohdan puolustamiseen sekä suomalaisten rakentamia varustuksia, jotka liittyvät tukikohdan vastaisen rajan varmistamiseen.

Tutkittavalla alueella on noin 530 tuliasemaa, korsua, suojaa tai rakennetuksi tulkittua kuoppaa sekä taisteluhautaa 33 km, panssarivaunun kiviastetta 1,9 km ja panssarivaunun kaivantoesteitä 9,8 km. Parakin kuoppia on 44 kpl ja maastossa erottuvia telttamajoitusalueita 4 kpl. Tutkittavalla alueella oli lisäksi satoja erilaisia tunnistamattomia pienikokoisia kuoppia, jotka saattavat olla joko rakennettuja korsujen tai tuliasemien kuoppia, ansakuoppia tai kranaattien ja pommien aiheuttamia räjähdyskuoppia.

Toisen maailmansodan aikaiset linnoitteet lasketaan tällä hetkellä ns. muiksi kulttuuriperintökohteiksi, jotka voidaan suojella kaavassa maankäyttö ja rakennuslain (132/1999) keinoin historiallisesti merkittävänä kulttuuriperintökohteina. Inventoinnissa ehdotettiin linnoitetuista alueista muodostettavaksi 19:ää uutta muun kulttuuriperintökohteen rajausta.

Koverharin yleiskaava-alueen osia on inventoitu jo useaan otteeseen vuodesta 2009 alkaen. Tässä inventoinnissa tarkistettiin myös aikaisemmin tutkitut kohteet ja ne on esitetty raportin kohdeluettelossa. Kaikkiaan linnoitteista muodostuvia muita kulttuuriperintökohteita on uudet rajausehdotukset mukaan lukien 60. Inventointialueella sijaitsee lisäksi aikaisemmin löydetty, esihistorialliseksi arvioitu kiviröykkiöryhmä sekä kolme hiilimiilua, joista kaksi löytyi tämän inventoinnin yhteydessä.

Sisällysluettelo

Arkisto- ja rekisteritiedot	1
Tiivistelmä	2
Sisällysluettelo.....	3
Lähestymiskartta	5
Inventointialue ja kohderajaukset.....	6
1 Johdanto.....	7
2 Tutkittava alue ja sen historiallinen tausta.....	9
2.1 Inventointialue	9
2.2 Neuvostoliiton sotilastukikohta Hangossa 1940–1941	13
3 Tutkimushistoria.....	15
4 Lähdeaineisto ja tutkimusmenetelmä	15
5 Havaintoja tutkimusalueen kohteista	18
5.1 Yleistä	18
5.2 Tulasemat	22
5.2.1 Konekivääri ja pikakivääriasemat	22
5.2.2 Kranaatinheitinasemat	22
5.2.3 Panssaritorjuntatykkien asemat.....	25
5.2.4 Tykkiasemat.....	25
5.3 Yhdys- ja taisteluhaudat	26
5.4 Kaapelikaivannot	28
5.5 Korsut ja ajoneuvokuopat	28
5.6 Ansoitukset.....	29
5.7 Majoitus.....	29
5.7.1 Parakit	29
5.7.2 Telttamajoitusalueet	31
5.8 Panssarivaunun esteet	31
5.8.1 Kaivantoesteet.....	31
5.8.2 Kiviesteet	32
5.9 Suomalaisten linnoitteet Hangon rintaman vastaisella rajalla	34
6 Lopuksi	35

7 Kohdeluettelo.....	37
7.1 Kiinteät muinaisjäännökset	39
7.2 Muut kulttuuriperintökohteet.....	41
8 Lähteet	89
LIITE 1 Kuvaluettelo.....	90
1 Koverharin yleiskaava-alueen inventoinnin 21.11.–2.12.2016 valokuvat	90
2 Lappohjan asemakaava-alueen inventoinnin 20.–21.10.2016 valokuvat	91
3 Koverharin asemakaava-alueen inventoinnin 22.–23.9.2016 valokuvat.....	92
4 Koverharin tuulipuistoalueen inventoinnin 14.4.–24.4. ja 5.5.2009 valokuvat.....	92
LIITE 2 Karttaluettelo.....	95
LIITE 3 Kartat	96

LÄHESTYMISKARTTA

Hanko, Koverhar, inventointialue (Koverharin yleiskaava-alue)

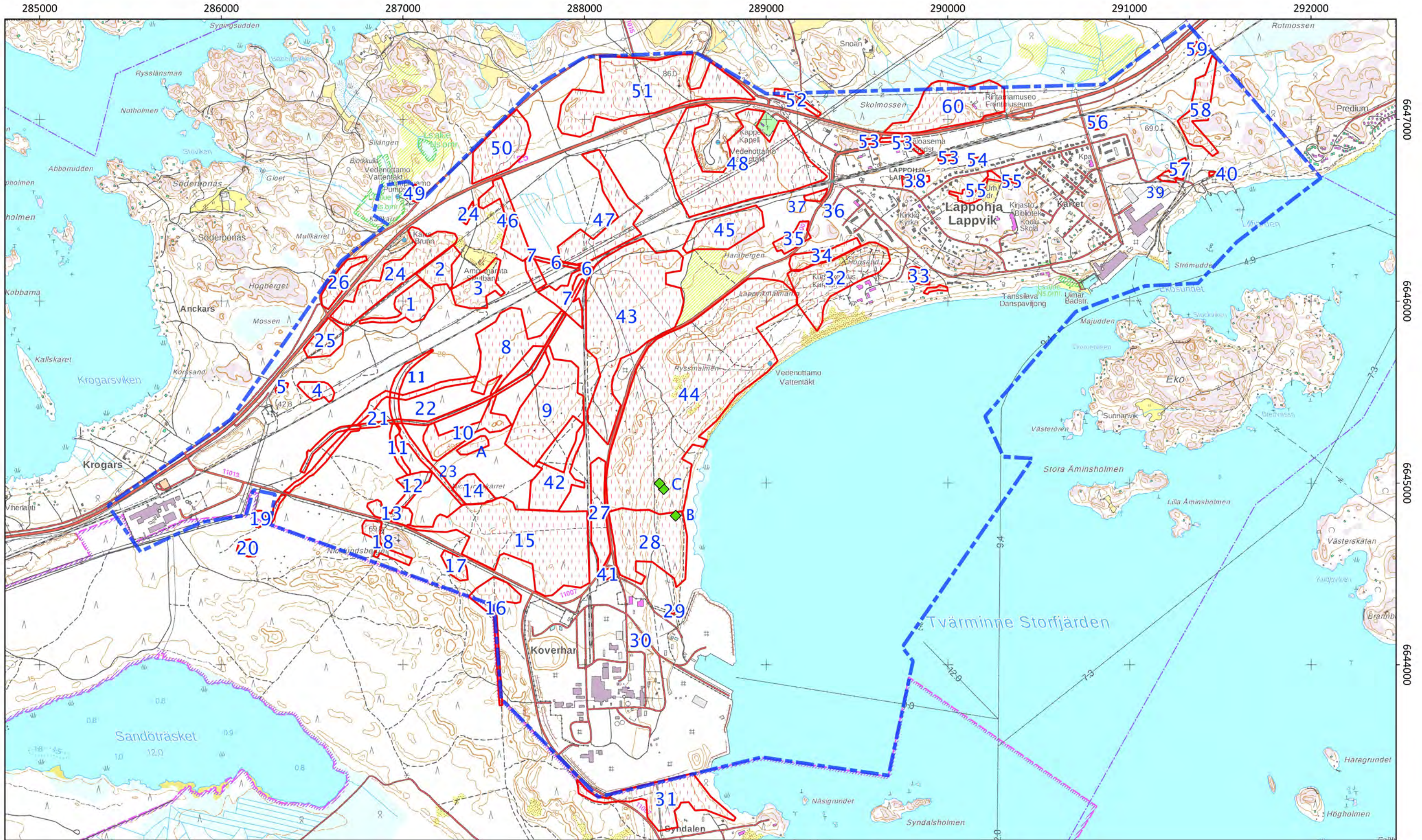
Pohjakartta: Maanmittauslaitos 2017.

ETRS-TM35FIN

0 1 2 3 4 5 km

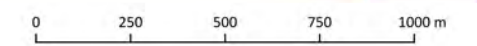
INVENTOINTIALUE JA KOHDERAJAUKSET

Hanko, Koverharin yleiskaava-alue

Pohjakartta: Maanmittauslaitos 2017.

ETRS-TM35FIN

Merkkien selitykset:

 Inventointialueen raja (asemakaava-alue)

 Kohderajaus

A Nicklunds kärretin röykkiöt

B Koverhar hiilimiilu 1

C Koverhar hiilimiilu 2 ja 3

1 Johdanto

Museoviraston Arkeologiset kenttäpalvelut teki Hangon Koverharin yleiskaavan suunnittelualueen arkeologisen inventoinnin syksyllä 2016. Inventoinnin tilasi A-Insinöörit Oy. Alueen koko on noin 1450 hehtaaria, josta vesialueen osuus on noin neljännes. Inventoinnin tutkijana toimi FM John Lagerstedt, joka vastasi valmistelutöistä, kohteiden kartoittamisesta, sanallisista dokumentoinnista ja valokuvaamisesta sekä loppuraportin ja karttojen laadinnasta. Maastossa tutkimuksia tehtiin kahden työviikon ajan 21.11–2.12.2016.

Koverharin yleiskaava-alueen linnoitteita on tutkittu osittain jo aikaisemmin. John Lagerstedt inventoi 2009 Koverharin tehtaille johtavan radan, Viskontien ja Hankoniemeä pitkin kulkevan koillinen–lounas –suuntaisen suurjännitelinjan rajoittaman alueen sekä myöhemmin samana vuonna vielä alueita suurjännitelinjan ja Hankoniementien välissä. Tuolloin alueelta etsittiin sopivia sijoituspaikkoja tuulivoimaloille. Vuoden 2016 inventoinnissa alueet tarkastettiin uudelleen. Museoviraston Arkeologisten kenttäpalveluiden tutkijat John Lagerstedt ja Vesa Laulumaa inventoivat alkusyksystä 2016 Lappohjan sekä Koverharin asemakaava-alueiden suunnittelualueet, jotka nyt sisältyvät Koverharin yleiskaava-alueeseen. Tässä inventointiraportissa esitetään myös mainittujen asemakaava-alueiden tutkimuksissa löytyneet kulttuuriperintökohteet.

Koverharin yleiskaavan suunnittelualueella sijaitsi vuoden 2009 inventoinnissa löytyneet Nicklundskärretin esihistoriallisiksi arvioidut kiviröykkiöt (muinaisjäännösrekisterin kohdenumero 1000014050), jotka ovat muinaismuistolain rauhoittamia kiinteitä muinaisjäännöksiä. Lisäksi inventointialueella on kolme hiilimiilua, joista Koverhar miilu 1 löytyi syyskuussa 2016 Koverharin asemakaava-alueen inventoinnin yhteydessä ja Koverhar miilut 2 ja 3 nyt tehdyn inventoinnin yhteydessä. Hiilimiilut voidaan myös määritellä kiinteiksi muinaisjäännöksiksi. Röykkiöillä on muinaisjäännöksen aluerajaus. Hiilimiilut ovat pistemäisiä kohteita, jotka kaikki sijaitsevat laajempien muiden kulttuuriperintökohdealueiden keskellä, eikä niille laadittu tässä inventoinnissa muinaisjäännösrajaus ehdotuksia.

Inventointialue sijaitsee vuosina 1940–41 Neuvostoliitolle rauhansopimuksen perusteella vuokratun Hangon sotilastukikohdan rajalla, joka oli voimakkaasti linnoitettu. Tutkimusalueella on myös suomalaisten rakentamia etulinjan varustuksia, jotka varmistivat tukikohdan vastaista rajaa. Alueella käytiin taisteluita jatkosodan aikana 1941. Toisen maailmansodan aikaiset linnoitteet eivät ole muinaismuistolain rauhoittamia kiinteitä muinaisjäännöksiä vaan ne on luokiteltu muiksi kulttuuriperintökohteiksi, jotka voidaan suojella kaavassa maankäyttö ja rakennuslain (132/1999) keinoin historiallisesti merkittävänä kulttuuriperintökohteina.

Muinaisjäännösrekisterissä on Koverharin yleiskaava-alueella ollut jo vuoden 2009 inventoinnin jälkeen rajattuna 26 muuta kulttuuriperintökohdetta, jotka ovat toisen maailmansodan aikaisia linnoitteita. Lappohjan ja Koverharin asemakaava-alueiden inventointien yhteydessä tehtiin 15 uutta aluerajausehdotusta syksyllä 2016. Nyt tehdystä yleiskaavan inventoinnista ehdotetaan 19:ää uutta rajausta. Rajatut kohteet on pyritty numeroimaan kasvaen lännestä itään ja etelästä pohjoiseen. Koska kulttuuriperintöaluerajaukset ja rajausehdotukset ovat syntyneet eri aikoina ja erilaisista lähtökohdista, ei numerointia voitu toteuttaa kaikilta osiltaan loogisessa järjestyksessä.

Kaikkiaan tutkittavalla alueella on noin 530 tuliasemaa, korsua, suojaa tai rakennetuksi tulkittua kuoppaa sekä taisteluhautaa 33 km, panssarivaunun kiviastetta 1,9 km ja panssarivaunun kaivantoesteitä 9,8 km. Parakin kuoppia on 44 kpl ja maastossa erottuvia telttamajoitusalueita 4 kpl. Tutkittavalla alueella oli lisäksi satoja erilaisia tunnistamattomia pienikokoisia kuoppia, jotka saattavat olla joko rakennettuja korsujen tai tuliasemien kuoppia, ansakuoppia tai kranaattien ja pommien aiheuttamia räjähdyskuoppia.

Inventoinnissa käytetty koordinaattijärjestelmä on ETRS-TM35FIN.

Helsingissä 12.2.2017

John Lagerstedt
Tutkija, FM

2 Tutkittava alue ja sen historiallinen tausta

2.1 Inventointialue

Inventoinnissa tutkittiin Koverharin yleiskaavan suunnittelualan maa-alueet. Alue sijaitsee Hankoniemellä, puolimatassa Hangon ja Tammisaaren keskustajamien välillä.

Tutkimusalue on suurimmaksi osaksi hiekkapohjaista kangasmetsää, jonka valtapuuna on mänty. Lappohjan aseman läheisyydessä maasto on hieman kosteampaa, jonka metsä on tiheämpää ja kasvaa runsaammin lehtipuita. Ranta-alueet ovat luonnon muovaamia hiekkarantoja. Tutkimusalueen itäosa on kivikkoisempaa maastoa, jossa on myös useita avokalliopaljastumia.

Rakennettuja alueita ovat Lappohjan taajama-alue sekä Koverharin entinen tehdasalue, jonka rakennusten purkutyöt olivat jo loppusuoralla inventoinnin aikana. Tutkimusalueen koillisosassa on Hangon Rintamamuseon alue, jossa on suomalaisten rakentamia kenttälainnoitteita. Inventoinnin aikaan museoaluetta uudistettiin ja siellä oli käynnissä rakennustöitä.

Inventointialueelta tunnetaan muinaisjäänneksenä aikaisemman tutkimuksen perusteella Nicklundskärretin viiden kiviröykkiön ryhmä (muinaisjäänne rekisteritunnus 1000014050). Röykkiöt on tulkittu esihistoriallisiksi mutta niitä ei ole tutkittu T-piikillä tehtyä kairausta tarkemmin. Syyskuussa 2016 löytyi Koverharin entisen tehdasalueen ja Lappohjan taajama-alueen väliseltä seudulta hiilimiilu (kohde: Koverhar miilu 1), joka voidaan laskea muinaisjäännekseksi.

Tutkimusalueen ulkopuoliset lähimmät tunnetut muinaisjäänneksset ovat sen itäpuolella sijaitsevat Raaseporin Järnön saaren ajoittamattomat kivilatomukset ja röykkiöt (835010060, 835010054, 835010057) sekä pohjoispuolella sijaitsevat Raaseporin Stagsundetin veden alla olevat sillan jäännökset (835010049), jotka saattavat olla peräisin 1700-luvun alkupuolelta.

Inventointialueella on ollut aikanaan hyvin vähän asutusta. Kuiva, hiekkapohjainen maasto ei ole ollut soveliaista maanviljelyyn. Mäntyä valtapuuna kasvaneet metsät ovat kuitenkin tarjonneet raaka-aineita mm hiilenpolttoon, johon viittaavat inventointien yhteydessä löytyneet kolme hiilimiilua.

Lappvik-niminen kylä sijaitsi tutkimusalueen ulkopuolella, Hankoniemen pohjoisrannalla, nykyisen Lappvik gårdin seuduilla.¹ Syndalenin Högborgin pohjoispuolella sijaitsi rannan tuntumassa Synd-dalenin tila, joka näkyy vuoden 1872 mittauksiin perustuvassa senaatin kartassa (kuva 1).² Paikalla erottuu vielä rakennuksia vuoden 1941 merikartassa, jossa Syndalenin tilan kohdalle rantaan on merkitty lisäksi kaksi kookasta pistolaituria.³ Laiturit näkyvät myös jatkosodan aikana laaditussa venäläisten puolustuslaitteiden peitepiirroksessa. Niiden viereen on merkitty teksti ”Silicium”.⁴ Vuoden 1952 peruskartalla Syndalenin tilan

¹ Rassborgz Lähnn Teenala Sochnn [Lappvik]. (MHA B 1a 14-15). Maanmittaushallituksen uudistusarkisto, maakirjakartat. KA; Senaatin kartta. Lehti IV/21. KA.

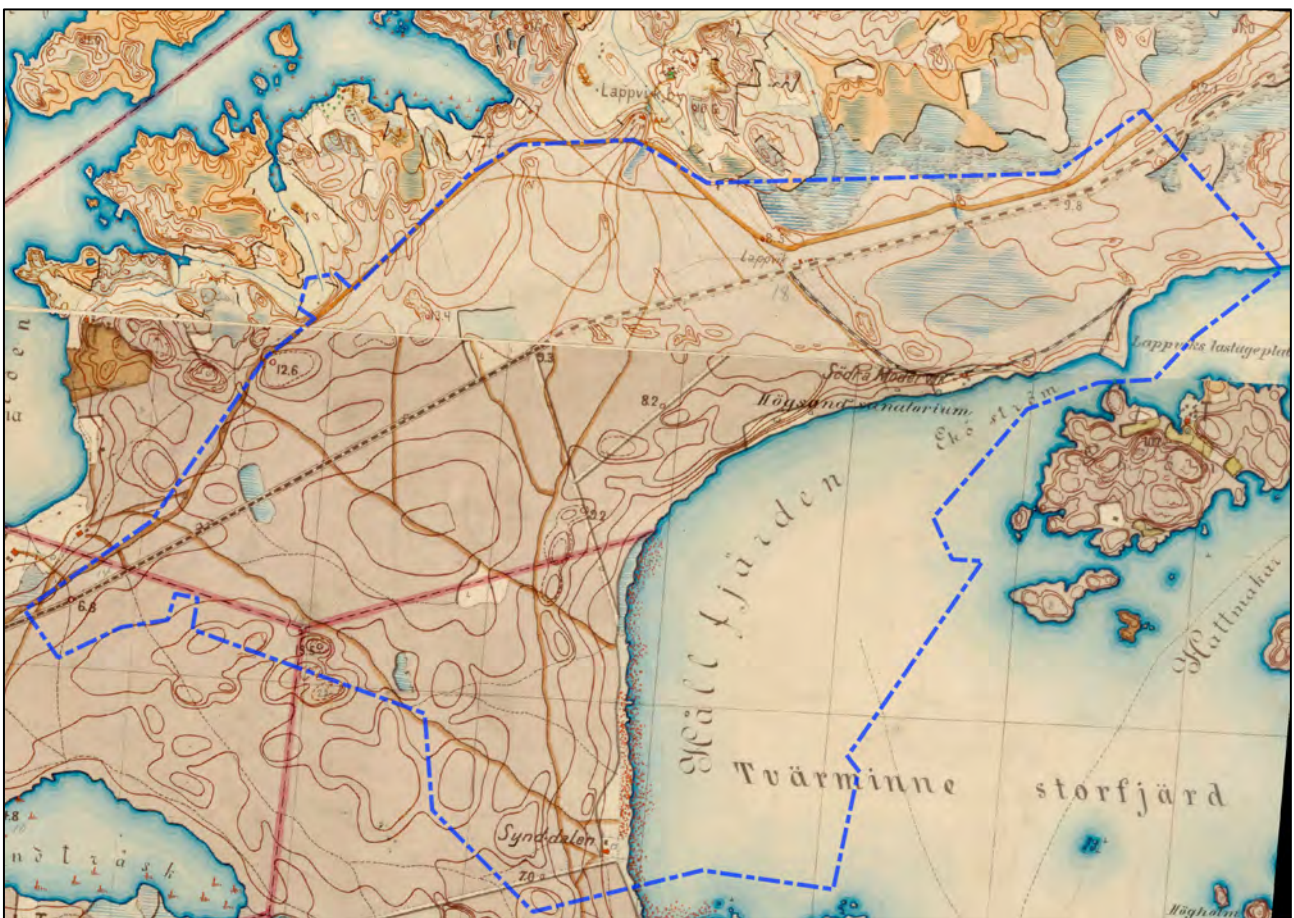
² Senaatin kartasto. Karttalehti III 21. 1872. KA.

³ Hankoniemen merikartta 1941. T 22005/1a. KA.

⁴ Venäläisten puolustuslaitteet Hangon vuokra-alueella. T22005/1a. KA

kohdalla näkyy vain kaksi talousrakennusta ja hiekkakuoppa.⁵ Paikalle rakennettiin myöhemmin Koverharin terästehdas ja nykyään laiturit ovat kadonneet ja Syndalenin tila on jäänyt täyttömaakerrosten alle.

Lappohjan taajaman lounaispuolella on sijainnut Högsandin parantola. Se avattiin vuonna 1901. Siellä hoidettiin ”risatautisia” eli imusolmuke- ja niveltuberkuloosia sairastavia lapsia. Parantolarakennus tuhoutui Neuvostoliiton Hangon tukikohtan aikana 1940–41.⁶ Parantola on merkitty senaatin karttaan joka perustuu vuoden 1872 mittaukseen. Karttaan on kuitenkin myöhemmin tehty uudempia merkintöjä. Vaikuttaakin siltä, että teksti ”Högsand sanatorium” on merkitty kartalle myöhemmin, koska se on kirjoitettu erilaisella kirjasimilla ja tummemmalla värillä kuin muut paikannimet. Kartassa näkyy myös muutamia rakennuksia parantolan seudun ranta-alueella.⁷ Nykyisin niiden kohdalla on osittain uusia rakennuksia eikä vanhojen rakennusten jäännöksistä näkynyt merkkejä maastossa.

Kuva 1 Hangon Koverharin alue 1872 mitatussa kartassa. Karttaan on piirretty myöhemmin uusia merkintöjä kuten rautatie. Kuvaan on merkitty Koverharin yleiskaava-alueen rajat sinisellä viivalla. Alue on ollut tuolloin lähes asumaton. Kuvan yläosassa näkyy asemakaava-alueen ulkopuolella Lappvikin kylä (Lappviks by), Lappohjan haararadan lounaispuolella parantola (Högsands sanatorium) ja alareunassa Syndalenin tila (Synd-dalen). Osa senaatin kartaston lehdistä III/21 ja IV/21. Kansallisarkisto.

⁵ Peruskartta 20 1112 Lappvik. 1952

⁶ Forsius 2002.

⁷ Senaatin kartat. Lehdet III/21 ja IV/21. 1872. KA.

Vanha Hangon ja Tammisaaren yhdistävä maantie kulki tutkimusalueen koillisosassa likipitään nykyisen Hankoniementien kohdalla. Lännempänä vanhan maantien linjausta noudattaa nykyään Kofverhagin Kartanontie. Hanko–Hyvinkää rautatie valmistui 1873. Lappohjan aseman länsipuolelta haarautui etelään parin kilometrin rata, joka johti rantaan, nykyisen Strömuddin kohdalla sijainneelle lastauspaikalle (Lappviks lastageplats). Haarakata valmistui 1876 ja se purettiin 1940–41, kun alue kuului Neuvostoliiton Hangon sotilastukikohtaan.⁸ Nykyisin ratalinja erottuu osin rantatöyrään yläreunalla hiekkapohjaisena puuttomana linjana, jossa on vanhoina aidantolppina rautatiekiskon kappaleita. Pohjoisosassa purettu rata on kulkenut nykyisen Satamatien linjauksen kohdalla. Entisen Rautaruukin tehtaan alueelle, Lappohjan aseman itäpuolelta haarautuva pistoraide, joka on nykyäänkin käytössä, on valmistunut vasta 1986.⁹

Koverharin alue kuului välirauhan 1940–41 aikana Neuvostoliitolle vuokrattuun Hangon sotilastukikohtaan. Sen joukot rakensivat tukikohdan puolustamista varten voimakkaat linnoitteet (kartta 2). Lappohjan taajaman ympäristössä sijaitsi lisäksi laajoja parakkialueita, joiden rakennukset purettiin kuitenkin sodan syyttyä ja puurakenteet käytettiin uusien linnoitteiden vahvistamiseen.¹⁰

Neuvostoliiton vuokra-alueen ja Suomen välinen valtakunnan raja kulki Lappohjan taajaman koillispuolelta pienvenesatamasta Hankoniemen pohjoisrannalle Draksvikenin lahdelta. Suomalaiset olivat linnoittaneet tukikohdan vastaisen rajan omalta puoleltaan kenttälinoitteilla.

Inventointialueella on käyty taisteluita jatkosodan aikana 1941. Yöllä 30.6. tekivät suomalaiset väkivaltaisen tiedusteluyrityksen Lappohjan asemalta kaakon suuntaan vahvennetulla kompanialla. Joukot onnistuivat etenemään pisimmillään piikkilankaesteiden läpi noin 600 metrin matkan, joka päättyi keskelle miinakenttää. Kaatuneita tai kadonneita suomalaisia oli 12 ja haavoittuneita 13 miestä.¹¹ Suomalaiset yrittivät vielä oikaista rintamalinjaa Lappohjassa 8.7., koska joukkojen etäisyys Neuvostoliiton joukkojen asemiin oli niin pitkä ettei niihin pystytty vaikuttamaan tehokkaasti tulella. Suomalaiset joukot joutuivat vähäisen etenemisen jälkeen vetäytymään takaisin omalle puolelle rajalinjaa, jonka tasalle suomalaisten etulinja jäi 2.12.1941 asti, jolloin Neuvostoliiton joukot vetäytyivät Hangosta.¹²

Koverharin rannassa toimi terästehdas vuosina 1961–2012. Suurin osa sen teollisuusrakennuksista on jo purettu. Masuunilaitoksen purkutyöt olivat inventoinnin aikaan edelleen käynnissä. Tehdasalueella maastoa on muokattu voimakkaasti. Aluetta on tasattu ja sinne on läjitetty tuotantoprosessissa muodostunutta kuonaa sekä purkutöiden yhteydessä syntyneitä rakennusjätettä.

⁸ Iltanen 2009.

⁹ Iltanen 2009.

¹⁰ Silvast 1985, 89.

¹¹ Sjögren 2011, 106–107; ks. myös Lappalainen 1987, 90–91.

¹² Lappalainen 1987, 94–95.

2.2 Neuvostoliiton sotilastukikohta Hangossa 1940–1941

Hankoon kohdistunut sotilaallinen mielenkiinto alkoi jo 1700-luvulla, jonka lopulla ruotsalaiset linnoittivat mm. Hankoniemen kärjessä olevia saaria. Krimin sodan aikana 1853–1856 Hangon ja Tammisaaren seutuja varustettiin tykkipattereihin torjumaan englantilais-ranskalaisen laivaston hyökkäyksiä. Ensimmäisen maailmansodan aikana Hangon saaristoon rakennettiin rannikotykkipattereita ja Hankoniemen mannerosalalle tehtiin kenttälinnoitteita. Suomen rannikotykkistölinnakkeita on ollut alueella itsenäisyyden alusta lähtien.

Talvisodan jälkeen 1940 solmitussa Neuvostoliiton ja Suomen välisessä Moskovan rauhansopimuksessa Suomi veloitettiin vuokraamaan osa Hankoniemestä ja sitä ympäröivästä saaristosta Neuvostoliitolle sotilastukikohdaksi seuraavaksi 30 vuodeksi. Sotilastukikohdaksi vaadittu 115 neliökilometrin kokoinen alue evakuoitiin alle kymmenessä päivässä. Alue luovutettiin Neuvostoliitolle 22.3.1940.

Tukikohdan tarkoituksena oli turvata Neuvostoliiton Suomenlahden poikki, Hangon ja Osmusaaren välille laskeman merimiinoitteen pohjoispää. Miinoitetta varmistettiin rannikopuolustuksen linnoitetun sektorin rannikotykeillä. Neuvostoliiton merisotilaalliseen tukikohtaan sijoitettiin sen olemassaolon aikana järeeä 305 mm:n tykein varustettu kolmitykkinen rautatiepatteri, jonka tuliasemat sijaitsivat tykkisotatapahtumilla Hankoniemen eteläpuolella Täcktomin ja Tvärminnen alueilla. Tämän lisäksi oli Hanko-Pohjoisessa neljällä 180 mm:n tykeillä varustettu rautatiepatteri. Meren puolelta tapahtuvia hyökkäyksiä varten rakennettiin saaristoon ja mantereen ranta-alueille rannikotykkipattereita sekä jalkaväen tuliasemia. Tukikohdan ilmapuolustusta varten oli ilmatorjuntatykeille ja -konekivääreille valmistettu runsaasti linnoitettuja asemia. Lisäksi Täcktomiin rakennettiin sotilaslentokenttä.¹³

Maan puolelta kohdistuvaa hyökkäystä varten Hankoniemen poikki rakennettiin kolme puolustuslinjaa (kuva 3). Varustusten etulinja kulki rajan pinnassa Dragsvikin lahdesta Lappohjan satamaan. Varsinainen ensimmäinen puolustuslinja alkoi Dragsvikin lahdesta ja kulki niemen poikki Koverhariin. Tälle linjalle oli Neuvostoliiton joukkojen tarkoitus vetäytyä suomalaisten hyökätessä. Toinen puolustuslinja sijaitsi Santalan ja Syndalenin välissä. Dynamiittitehtaan ja Täcktomin alueen poikki kulki murrostettu panssarivaunuustelinja, jota ei kuitenkaan linnoitettu tuliasemin. Kolmas ja samalla takimmainen puolustuslinja kulki Hangon kaupungin itäreunaa pitkin Hanko-Pohjoisesta päättyen etelässä Tallholmin kohdalle. Tähän puolustuslinjaan oli tarkoitus turvautua, mikäli tukikohta olisi jouduttu evakuoimaan taistelutilanteessa.¹⁴

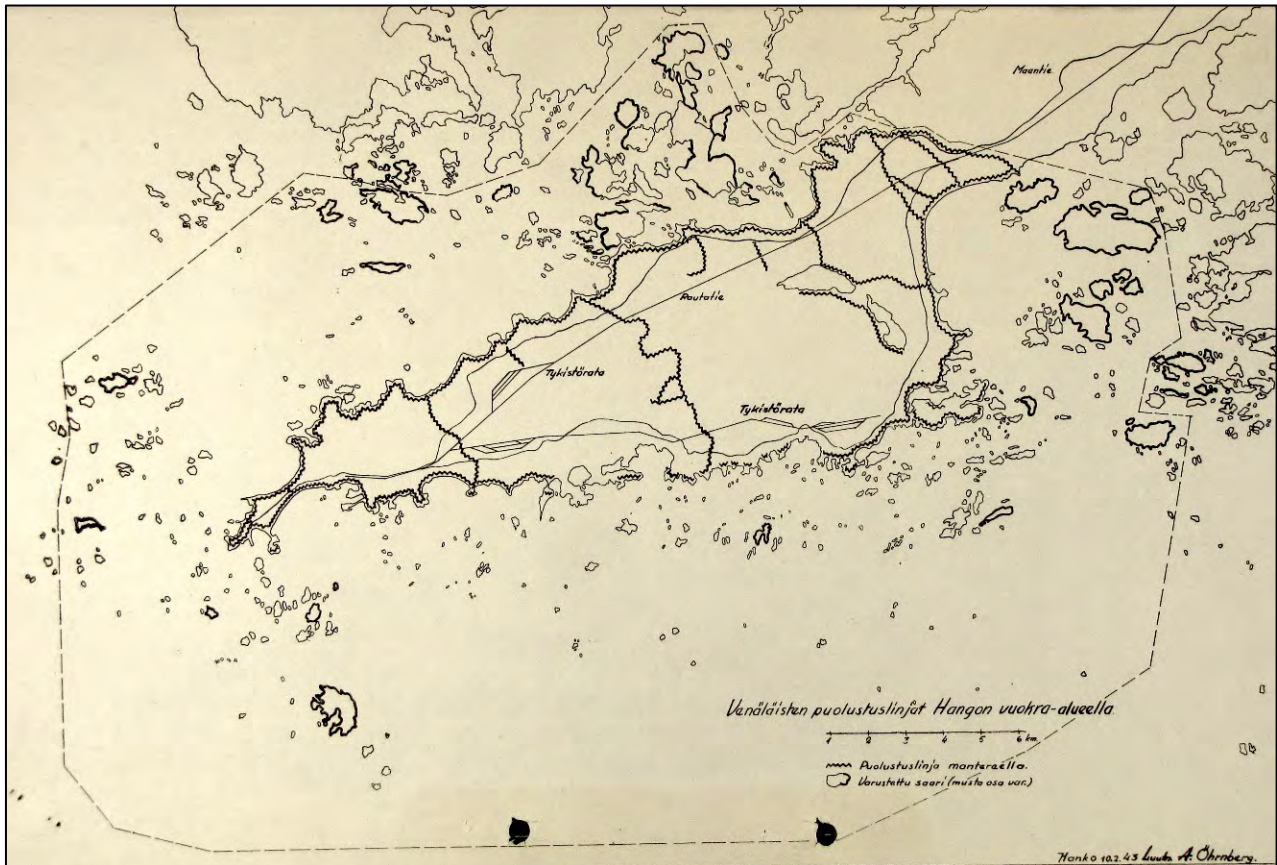
Suomalaiset linnoittivat oman puolensa rajasta. Lappohjaan rakennettiin vain kenttälinnoitteita ja varsinainen pääpuolustuslinja, kestolinnoitettu Harparskoglinja oli sijoitettu tukikohdan rajasta 4–5 kilometrin etäisyydelle itään päin.

Sodan uhan kasvaessa keväällä 1941 Neuvostoliiton joukot tehostivat linnoitteiden rakentamista varsinkin Hankoniemen manneralueella. Koverharin ja Lappohjan alueelle aikaisemmin rakennettuja sotaväen parakkeja purettiin ja niistä saatu materiaali käytettiin linnoitteiden vahvistamiseen.¹⁵

¹³ Venäläisten puolustuslaitteet Hangon vuokra-alueella. T22005/1a. KA; Silvast 1985, passim.

¹⁴ Silvast 1985, 82-95.

¹⁵ Silvast 1985, 89.

Kuva 3. Neuvostoliiton Hangon tukikohdan rajat ja puolustuslinjat. Piirros: A. Öhrnberg. 1943. T 22005/1a. Kansallisarkisto.

Sotatoimet käynnistyivät Neuvostoliiton ja Suomen välillä 23.6.1941. Ankarimmat taistelut käytiin Hankoniemen ympäristössä sijaitsevilla saarilla. Manneralueella varsinainen taistelutoiminta oli asemasotaa, johon liittyi partiointia ja tykistökeskityksiä. Suomalaiset joukot tekivät Lappohjan alueella väkivaltaisia tiedusteluja sekä rintamalinjan oikaisuyrityksen. Suomalainen tykistö tulitti vuokra-alueita sodan aikana päivittäin. Tilastojen mukaan Hangon tukikohtaan ammuttiin 280 000 laukausta, joista tykistön osuus oli 180 500 ja kranaatinheittimistön 43 500 laukausta.¹⁶

Neuvostoliiton joukot vetäytyivät merikuljetuksilla Hangosta loppusyksystä 1941. Tykistötulen loputtua 2.12. Suomen joukot, jotka muodostuivat manneralueella suurimmaksi osaksi ruotsalaisista vapaaehtoisista, havaitsivat Neuvostoliiton asemat tyhjiksi. Tukikohta oli kuitenkin raskaasti miinoitettu ja ansoitettu. Pioneerit raivasivat kulkuväylät miinoista ja muista räjähteistä ja joukot etenivät Hangon kaupunkiin.

¹⁶ Lappalainen 1987, 161-162.

3 Tutkimushistoria

Hangon kuntainventoinnissa 2005 ei tutkimusalueelta havaittu kiinteitä muinaisjäänöksiä.¹⁷

Tutkimusalueella sijaitsevia linnoitteita on tutkittu sekä sotilaallisista että kulttuuriperinnön näkökulmista. Jatkosodan aikana Neuvostoliiton joukkojen vetäytyttyä Hangosta joulukuun alussa 1941 alkoivat runsaat lumisateet ja alueen linnoituslaitteet peittyivät paksujen nietosten alle. Pioneerit pystyivät tutkimaan ja raivaamaan tukikohdan linnoitteita tarkemmin vasta keväällä 1942. Alue kartoitettiin, puolustuslaitteet kuvailtiin sanallisesti ja niistä laadittiin piirroksia. Linnoitteita on piirtänyt ja valokuvannut erityisesti luutnantti Alarik Öhrnberg.¹⁸ Puolustusvoimien Kuvakeskuksen tuottamasta SA-kuva-arkiston verkkotietokannasta löytyy useita sota-aikana otettuja valokuvia tukikohdan linnoitteista.¹⁹

Hangon museo selvitti Hangon toisen maailmansodan aikaisten neuvostoliittolaisten linnoituslaitteiden tilaa 1985. Tutkimuksen teki VTM Pekka Silvast. Tutkimuksessa luotiin kokonaiskuva Hangon tukikohdasta, linnoitteiden pääpiirteisistä sijaintipaikoista ja niiden sen hetkisestä kunnosta. Tutkimuksen tuloksista koottiin Hangon linnoitusmuseoon näyttely ja raporttina julkaistiin kirja: *Hankoniemi 1940–1941*.²⁰ Hangon tukikohtaa käsittelee myös Maanpuolustuskorkeakoulun julkaisu vuodelta 2011: Hanko toisessa maailmansodassa.²¹

Koverharin yleiskaava-alueen linnoitteita on tutkittu osittain jo aikaisemmin. John Lagerstedt inventoi 2009, Koverharin tehtaille johtavan radan, Viskontien ja Hankoniemeä pitkin kulkevan koillinen–lounas – suuntaisen suurjännitelinjan rajoittaman alueen sekä samana vuonna tarkistettiin vielä alueita suurjännitelinjan ja Hankoniementien välissä. Tuolloin alueella etsittiin sopivia sijoituspaikkoja tuulivoimaloille.²² Vuoden 2016 inventoinnissa alue tarkastettiin uudelleen. Museoviraston Arkeologisten kenttäpalveluiden tutkijat John Lagerstedt ja Vesa Laulumaa olivat inventoineet 22.–23.9.2016 Koverharin ja 20.–21.10.2016 Lappohjan asemakaava-alueet, jotka sisältyvät Koverharin yleiskaava-alueeseen.²³ Tässä inventointiraportissa esitetään myös mainittujen asemakaava-alueilta tutkimuksissa löytyneet kulttuuriperintökohteet.

4 Lähdeaineisto ja tutkimusmenetelmä

Alueen asutushistoriaa ja linnoittamista selvitettiin käymällä läpi seuraavia tutkimusalueita esittäviä karttoja:

Maanmittauslaitoksen maakirjakartta Lappvikin kylästä Rassborgz Lähnn Teenala Sochnn [Lappvik]. Päiväämätön.

Senaatin kartaston 1:21 000 karttalehdet nro III 21 ja IV 21 vuodelta 1872

¹⁷ Seppälä 2005. MV

¹⁸ Hangon ryhmän toimintakertomuksia ja historiaa. T 17770/2-3. KA.

¹⁹ <http://sa-kuva.fi>.

²⁰ Silvast 1985, 7.

²¹ Uitto & Geust 2011.

²² Lagerstedt 2009a ja 2009b. MV

²³ Lagerstedt & Laulumaa 2016a. MV; Lagerstedt & Laulumaa 2016b. MV.

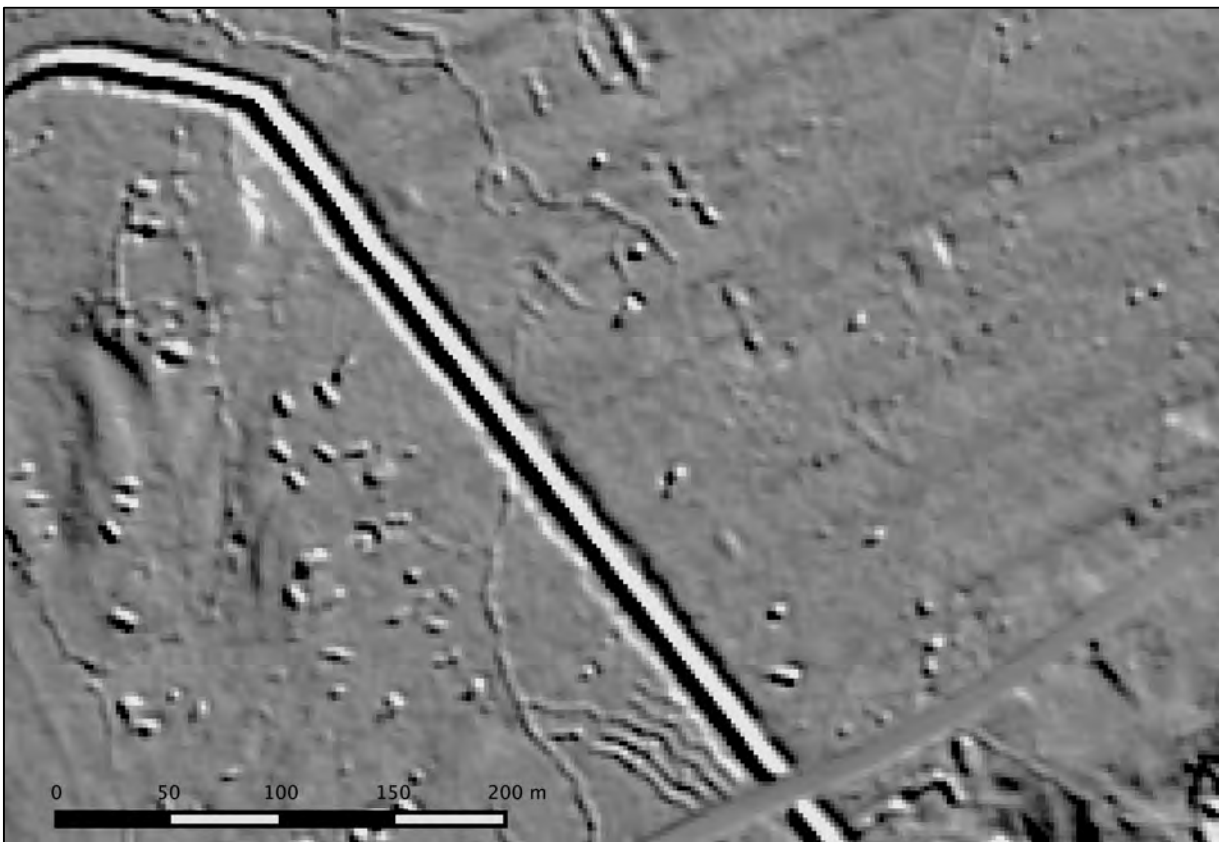
Hankoniemen merikartta 1:50 000 vuodelta 1941 (laadittu 1:20 000 topografikartoista)

Peitepiirros venäläisten puolustuslaitteista Hangon vuokra-alueella 1:20 000, (1942 tai -43)

Peruskartta 20 1112 Lappvik. Maanmittauslaitos, 1952.

Linnoittamiseen ja sotatapahtumiin paneuduttiin tutkimalla Kansallisarkistossa säilytettävää Hangon ryhmän toimintakertomusten kokoelmaa. Linnoituslaitteiden alkuperäisen asun hahmottamisen ja kohteiden tunnistamisen helpottamiseksi tutkittiin lisäksi SA-kuva-arkiston valokuvakokoelmia Hangon tukikohdan alueelta sekä A. Öhrnbergin jatkosodan aikaisia piirroksia linnoitteista.

Inventointialueelta laserkeilauksella syntyneitä Maanmittauslaitoksen kahden metrin korkeusmallia analysointiin vinovalovarjostetuista rasterikuvista (kuva 4).

Kuva 4. Kohteen Koverhar 43 linnoitteita laserkeilatuista kahden metrin korkeusmallista laaditussa vinovalovarjostetussa rasterikuvassa. Kuvan poikki kulkeva luode–kaakko –suuntainen kaivantoeste näkyy selkeästi. Sen ympärillä erottuu yhdys- ja taisteluhautoja sekä suuri määrä erilaisia kuoppia, joista osa on korsuja ja tuliasemia. Oikeassa alakulmassa näkyy Koverharintien linjaus, joka kulkee kaivantoesteen yli. Kuva: John Lagerstedt, korkeusmalli Maanmittauslaitos, 2017.

Maastotutkimuksessa tutkittiin kaikki asiakirjoihin merkityt linnoitekohteet sekä laserkeilausaineistossa esiintyvät anomaliat. Lisäksi maastossa tarkastettiin myös sellaisia alueita, joiden kohdalla kartassa ei ollut merkintää linnoitteista tai laserkeilausaineistossa ei erottunut anomaliaita. Kohteiden paikkatieto määriteltiin GPS-paikantimella (Garmin GPSmap 62s, paikannustarkkuus ± 5 m). Kohteista tehtiin kirjalliset kuvaukset ja sen lisäksi niistä otettiin digitaalisia valokuvia. Vuonna 2009 inventoidut linnoitetut alueet tarkastettiin maastossa ja jälkityövaiheessa niiden rajauksia tarkistettiin laserkeilausaineiston perusteella ja muutettiin tarvittaessa.

Maastotutkimukset tehtiin marras-joulukuun vaihteessa. Maa oli suurimman osan ajasta paljas ja havaintomahdollisuudet olivat hyvät. Kahtena päivänä maa oli yöllä sataneen, ohuen lumikerroksen peittämä, joka ei haitannut havainnointia. Päivänvalon niukka määrä teki valokuvaamisesta haastavaa.

Muinaisjäännösrekisterissä on Koverharin yleiskaava-alueella ollut jo vuoden 2009 inventoinnin jäljiltä rajattuna 26 muuta kulttuuriperintökohdetta, jotka ovat toisen maailmansodan aikaisia linnoitteita. Lappohjan ja Koverharin asemakaava-alueiden inventointien yhteydessä tehtiin 15 uutta aluerajausehdotusta syksyllä 2016. Nyt tehdyssä yleiskaavan inventoinnissa ehdotetaan 19:ää uutta muu kulttuuriperintökohde –rajausta. Rajatut kohteet on pyritty numeroimaan kasvaen lännestä itään ja etelästä pohjoiseen. Koska kulttuuriperintöaluerajaukset ja rajausehdotukset ovat syntyneet eri aikoina ja erilaisista lähtökohdista, ei numerointi voitu toteuttaa kaikilta osiltaan loogisessa järjestyksessä.

Nyt tehdyn inventoinnin aikana otetut valokuvat on arkistoitu Museoviraston Musketti-tietokantaan numeroilla AKDG5045:1–14, AKDG5047:1–3 AKDG5048:1–7, AKDG5050:1, AKDG5051:1 ja AKDG5052:1. Aikaisemmissa inventoinneista arkistoidut kuvat on nyt kuvattujen ohella esitetty liitteessä 1.

Inventoinnissa käytetty koordinaattijärjestelmä on ETRS-TM35FIN.

5 Havaintoja tutkimusalueen kohteista

5.1 Yleistä

5.1.1 Hiilimiilut

Tutkimusalueelta löytyi kolme hiilimiilua, jotka kaikki sijaitsevat Koverharin tehdasalueen pohjoispuolella, 200 metrin säteellä toisistaan. Kahden pohjoisimman hiilimiilun välimatka on toisistaan vain 40 m. Kaikki miilut ovat rakenteeltaan samanlaisia pystymiiluja (kuva 4). Niiden pyöreiden pohjien halkaisijat ovat 12–15 m ja ne kohoavat 0,5–1,5 m ympäristönsä maastoa korkeammalle. Pohjia ympäröivät kuopparivistöt. Tosin eteläisimmän miilun nro 1 ympärille on kaivettu myöhemmin, toisen maailmansodan aikana yhdyshauta, jolloin miilun pohjan ympäristä on muuttunut. Koverharin alueen hiilimiilujen rakentamisajankohdista ei ole tietoja.

Kuva 4. Hiilimiilu. Koverhar miilu 1. Kuva: AKDG49192:1 Museovirasto. Vesa Laulumaa, 2016.

5.1.2 Linnoitteet

Inventointialueen Neuvostoliiton rakentamat linnoitteet kuuluvat Hangon sotilastukikohdan maarintaman rajan pinnassa olleisiin etulinjan asemiin sekä varsinaiseen ensimmäiseen puolustuslinjaan. Tukikohdan ja Suomen välinen maaraja kulki Hankoniemen poikki karkeasti määriteltynä itäkaako–länsiluode suuntaisena linjana, joka alkoi Dragsvikin lahden pohjukasta ja päättyi Lappohjan Lillfjärdenin nykyisen pienvenesataman rantaan (kuva 5). Maarajaa on ollut inventointialueella 2,2 kilomerin matkalla. Rajasta ei löytynyt maastossa erottuvia jälkiä.

Etummaisat piikkilankaesteet ja miinoitteet sijaitsivat inventointialueella yleensä noin 20–150 metrin päässä tukikohdan ja Suomen välisestä rajasta. Niiden taustalla olivat kenttälinoitetut taisteluhaudat tuliasemat ja suojat.

Hangon manneralueen puolustuslinjojen tukikohdat muodostuvat katetuista konekivääriasemista, joskus myös panssaritorjuntatykin asemista, joiden ympärille on ryhmitetty joukko pienempiä tähytys- ja tuliasemia, jotka ovat olleet pääosin katettuja. Näiden aseistuksena on ollut sekä konekivääreitä että pikakivääreitä. Tukikohdassa voi olla myös taisteluhautaosioita, jotka ovat olleet katettuja. Tuliasemien lisäksi tukikohdissa on majoitukseen tai varastoiksi tarkoitettuja korsuja sekä ajoneuvojen suojaksi tehtyjä kuoppia. Kaikki katetut rakenteet ovat nykyään sortuneet tai tuhoutuneet. Vaikuttaa siltä, että asemia, korsuja ja hautoja tukeneet puumateriaalit on purettu ja poistettu linnoituslaitteista jossakin vaiheessa Hangon valtauksen jälkeen muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta.

Konekivääriasemien edessä on usein panssarivaunun kaivantoesteitä ja tukikohdat ovat olleet ympäröityinä piikkilangoilla, miinoitteilla ja toisinaan myös ansakuopilla. Tukikohtien edessä on voinut ollut myös paalutuksista muodostuvia panssariesteitä. Inventoinnissa ei löydetty enää jälkiä piikkilanka- tai paalusteistä.²⁴

Inventointialueella on havaittavissa, että linnoitteita on rakennettu useassa eri vaiheessa. Vaikuttaa siltä, että Lappohjan länsipuolella, Lappvikmalmarnan ja Harabergenin ympäristössä olevat parakki- ja telttamajoitusalueet ovat olleet ensimmäistä vaihetta. Toisessa vaiheessa on rakennettu sodan uhatessa tai sen syttyä uusia tuliasemia ja taisteluhautoja samalla kun parakit on purettu. Viimeisessä vaiheessa ryhdyttiin rakentamaan uusia betonibunkkereita linjalle Lappohja–Lappvikmalmarna–Kallkärr–Krogarsviken. Betonibunkkereiden rakentaminen jäi keskeneräiseksi. Kookkaat perustuskuopat kaivettiin maahan ja valokuvien perusteella ainoastaan vähäisiä pohjan ja viemärijärjestelmän rakenteita ehdittiin valaa betonista.²⁵ Tutkimusalueelta löytyi kuusi betonibunkkereille tarkoitettua pohjakuoppaa, joista missään ei ollut havaittavissa betonirakenteita.

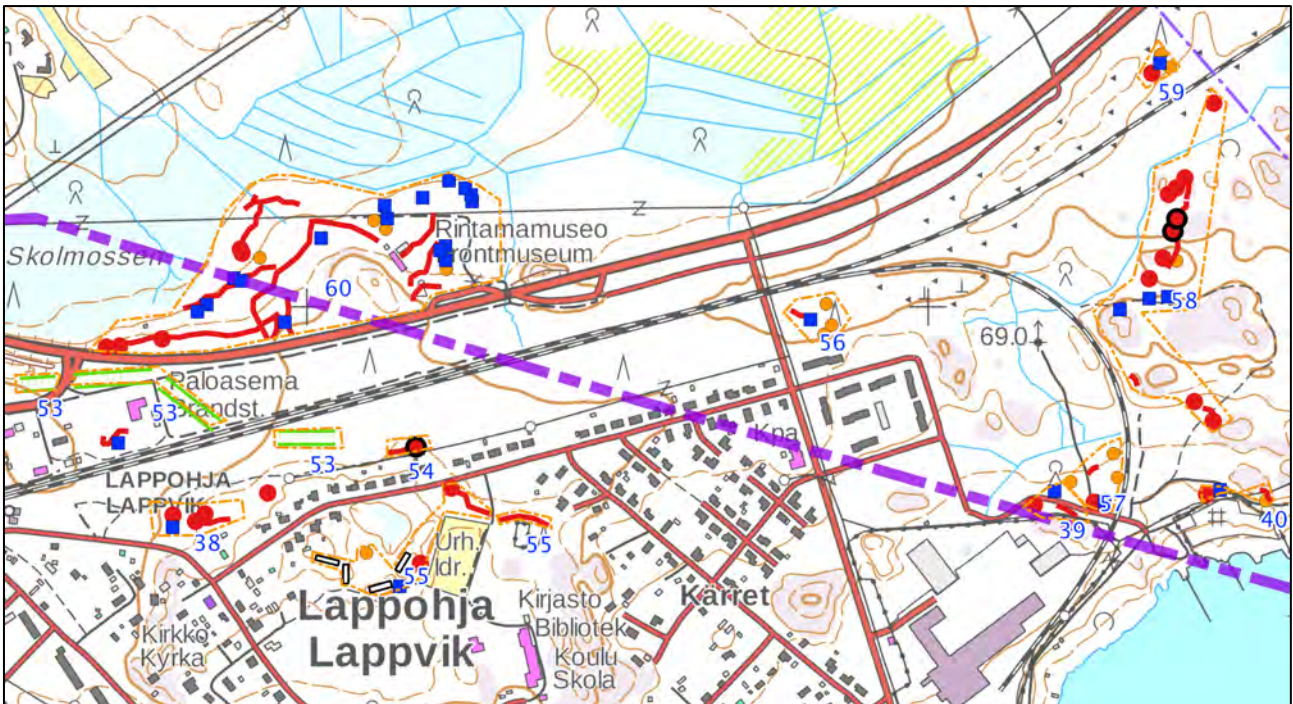
Tutkimusalueen itäpäässä, Lappohjan pienvenesatamaan johtavan Matruusintien kummaltakin puolelta löytyi rakenteensa perusteella Neuvostoliiton joukkojen linnoittamia asemia, jotka sijaitsevat vanhan rajalinjan Suomen puoleisella alueella ja ovat todennäköisesti vasta sodan aikana rakennettuja (kohteet: Koverhar 39 ja 57).

Suomalaisten rakentamia kenttälinoitettuja etulinjan asemia löytyi inventointialueella Lillfjärdenin pienvenesataman veneiden talvisäilytysalueen kohdalta alkavalla pohjoinen–etelä –suuntaisella linjalla

²⁴ Hangon tukikohdan linnoituslaitteista. T 22005/1a. KA; Venäläisten puolustuslaitteet Hangon vuokra-alueella. T22005/1a. KA; Valokuvat linnoitteista. SA-kuva-arkisto.

²⁵ Valokuvat 114156 ja 114161. SA-kuva-arkisto.

Rotmossenin länsipuolelle saakka (kohteet: Koverhar 40, 58 ja 59). Suomalaisten etulinjan asemia on saattanut tuhoutua Ruukin tehtaalle johtavan haararadan rakentamisen yhteydessä. Hankoniementien pohjoispuolella, Rintamamuseon alueella on toinen keskittymä suomalaisten rakentamia etulinjan kenttälinnoitteita kohteessa Koverhar 60. Osa näistä varustuksista on rakennettu 70–170 m päähän rajalinjasta Neuvostoliiton tukikohdan puolelle. Etummaisista suomalaisten tuliasemakuopista on vain 50 metrin matka uloimpaan neuvostojoukkojen rakentamaan panssarivaunun kaivantoesteeseen.

Kuva 5. Neuvostoliiton tukikohdan ja Suomen välinen raja on merkitty kuvassa violetin värisellä katkoviivalla. Neuvostoliiton tukikohta on kuvassa rajan alapuolella ja Suomen alue yläpuolella. Neuvostoliiton joukkojen linnoitteita on rakennettu rajalinjan Suomen puoleiselle alueelle kohteissa Koverhar 39 ja 57. Rintamamuseon alueella, kohteessa Koverhar 60 suomalaisten rajalinjan yli rakentamat linnoitteet sijaitsivat lähimmillään vain 50 metrin päässä neuvostotukikohdan kaivantoesteistä (kohde: Koverhar 53). Peitepiirros: John Lagerstedt, pohjakartta Maanmittauslaitos, 2017.

5.1.3 Taistelupaikka

Jatkosodan aikana, kesällä ja syksyllä 1941 käydyistä sotatoimista on maisemassa näkyvissä, jonkin verran merkkejä. Alueen metsät tuhoutuivat tykistökeskityksissä ja tulipaloissa. Maan pinnassa on havaittavissa satoja halkaisijaltaan 0,5–15 metrisiä kuoppia, joista osa saattaa olla tuliasemien, korsujen tai ajoneuvosuojien jäännöksiä ja osa ansakuoppia tai miinanraivauksesta syntyneitä jälkiä. Lisäksi osa kuopista on syntynyt tykistön tai heittimistön kranaattien tai lentopommien räjähdyksistä. Kuoppien alkuperää voi usein vain arvella koska hienoon hiekkaan kaivetut linnoitteet ovat eroosion vaikutuksesta muuttaneet muotoaan, kun puiset tukirakenteet on poistettu.

Kuva 6. Metallinilmaisinoharrastajan jäljiltä maahan lojumaan jätetyn neuvostoliittolaisen TM-35 panssariamiinan jäännökset kohteessa Koverhar 7. Kuva: RHO126023:38 Museovirasto. John Lagerstedt, 2009.

Metallinilmaisinoharrastajat ovat tonkineet vanhaa taistelukentän kamaraa. Useassa paikassa löytyy esiin kaivettuja kranaattien ja pommien sirpaleita, jotka on jätetty maan pinnalle lojumaan. Vuonna 2009 löytyi Koverharissa metallinilmaisinoharrastajan jäljiltä aluskasvillisuuden päältä neuvostovalmisteisen TM-35 telamiinan kuoret (kuva 6). Maan kaiveluun tulee Hangon tukikohdan alueella suhtautua suurella varovaisuudella. Hangon tukikohdan alueelta löydettiin alueen valtaamisen jälkeisissä raivauksissa noin 50 000 erilaista miinaa ja pommia. Koko tukikohtaa kohti ammuttiin 258 000 tykistön ja kranaatinheittimistön laukausta.²⁶ Hangon maastosta paljastuu edelleen toimintakuntoisia räjähteitä esimerkiksi maanrakennustöiden yhteydessä.²⁷

²⁶ Lappalainen 1987, 161–162 ja 229.

²⁷ <http://yle.fi/uutiset/3-7612834>. 2015.

5.2 Tuliasemat

5.2.1 Konekivääri ja pikakivääriasemat

Katetut konekivääriasemat on rakennettu siten, että aseman sisäseinät muodostavan kaksinkertaisen hirsikehikon välitila on täytetty kivillä ja rakenteen ulkopinnat on peitetty maalla. Katon on muodostanut kaksin- tai kolminkertainen hirsikerros, joka on peitetty kivillä ja maalla (kuva 7). Sisätilat koostuvat useimmissa tapauksissa kahdesta huoneesta, joista toinen on ampumakammio ja toinen nk. etuhuone, jota on voitu käyttää myös majoitukseen. Konekivääriaseman ovina on käytetty sinkkipellillä päällystettyjä lankkuovia, mutta arkistolähteet mainitsevat myös teräsovia. Huoneet ovat olleet 2 x 2 – 3 x 3 metrin kokoisia. Nykyisin sisätilat hahmottuvat puurakenteiden poistamisen jälkeen keskimäärin 5 x 7 m kokoisina kuoppina, joiden pohjalla on kiviä ja maata. Ulkomuodoltaan asemat ovat pyöreähköjä kumpuja, joiden halkaisija on kokonaisuudessaan 10–15 m.

Ampuma-aukoissa on ollut peltivahvikkeita, joiden ruostuneita jäännöksiä löytyy vielä joistakin asemista. Ryssmalmenilla olevan konekivääriaseman ampuma-aukon yläpuoli oli vahvistettu 3–5 mm:n vahvuisella teräslevyllä. Ampuma-aukon yläpuolella on ollut puukehikkoon kiinnitetty metalliverkko, joka on voitu laskea ampuma-aukon eteen suojaksi käsikranaatteja vastaan (ks. kansikuva). Konekivääriasemassa on voinut olla useampia ampuma- aukkoja. Arkistotietojen mukaan konekivääriasemien seinissä on lisäksi ollut pienempiä aukkoja kivääriä tai pikakivääriä varten. Tällaisia rakenteita ei enää pystytty havaitsemaan asemien raunioista. Katetun konekivääriaseman yhteyteen, sen kylkeen on usein tehty katettu tähystysasema, johon on päässyt katettua käytävää pitkin konekivääriaseman takaa (kuva 8). Nykyisin näitä tähystysasemia on vaikea erottaa ympäristössä olevista pikakivääriasemista. Katettujen konekivääriasemien läheisyydessä on usein avonaisia vaihtoasemia konekivääreille.²⁸

Muutama metri ampuma-aukon etupuolelle on toisinaan kaivettu n. 2 x 4 m kokoinen estehauta, jonka syvyys on nykyisin keskimäärin 0,3 m. Estehaudat oli aikanaan varustettu piikkilankaverkoilla tai terävillä pystypaaluilla, joista ei nykyään enää löydy jälkiä. Samaten ampuma-aukkojen edessä sijainneista metallilangasta tehdyistä kompastusesteistä ei löydetty enää jäännöksiä.²⁹

5.2.2 Kranaatinheitinasemat

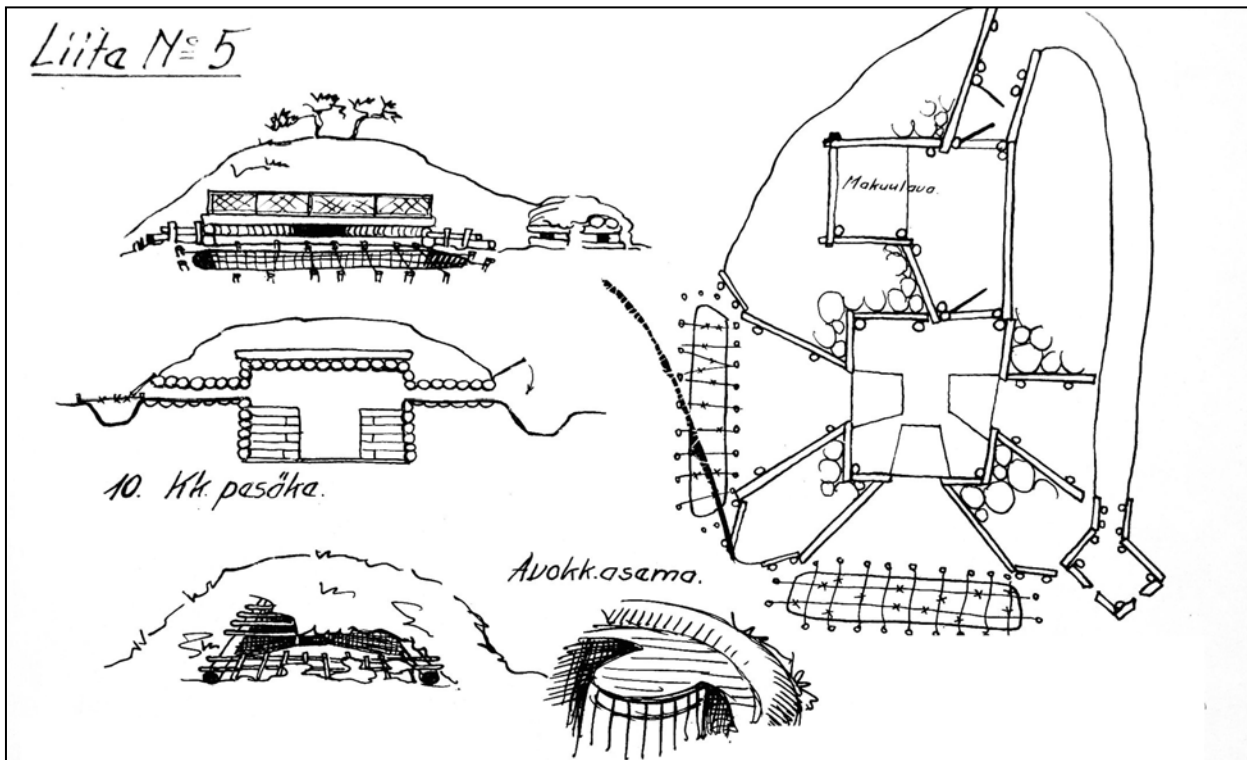
Kranaatinheittimet ovat olleet suorakulmion muotoisissa avoasemissa, joiden kummallakin sivulla on ollut suojatilat (kuvat 9 ja 10). Tuliasemat sijoitettiin maastoon joko suoraan linjaan tai ryhmiksi. Kranaatinheittimien asemat ovat ainakin joissakin paikoissa olleet peitettyinä siirrettävillä puukatteilla. Nykyisin asemat erottuvat maastossa suorakulmaisina kuoppina, joiden keskimääräinen koko on 5 x 5 m ja syvyys 1 m. Kohteessa Koverhar 1 on maastossa neljä neliömäisesti sijoitettua kuoppaa, joiden koko on 15 x 6 m. Kuoppien päissä erottuvat katettujen suojien jäännökset kuopan pohjalla olevina maakumpuina. Kranaatinheitinpattereissa on ollut lisäksi miehistön suojatilat sekä lähipuolustusasemat.

²⁸ Hangon tukikohdan linnoituslaitteista. T 22005/1a. KA.

²⁹ Hangon tukikohdan linnoituslaitteista. T 22005/1a. KA.

Kuva 7. Katettu konekivääriasema jossakin Hangon tukikohdan alueella. SA-kuva 86521. Alarik Öhrnberg.

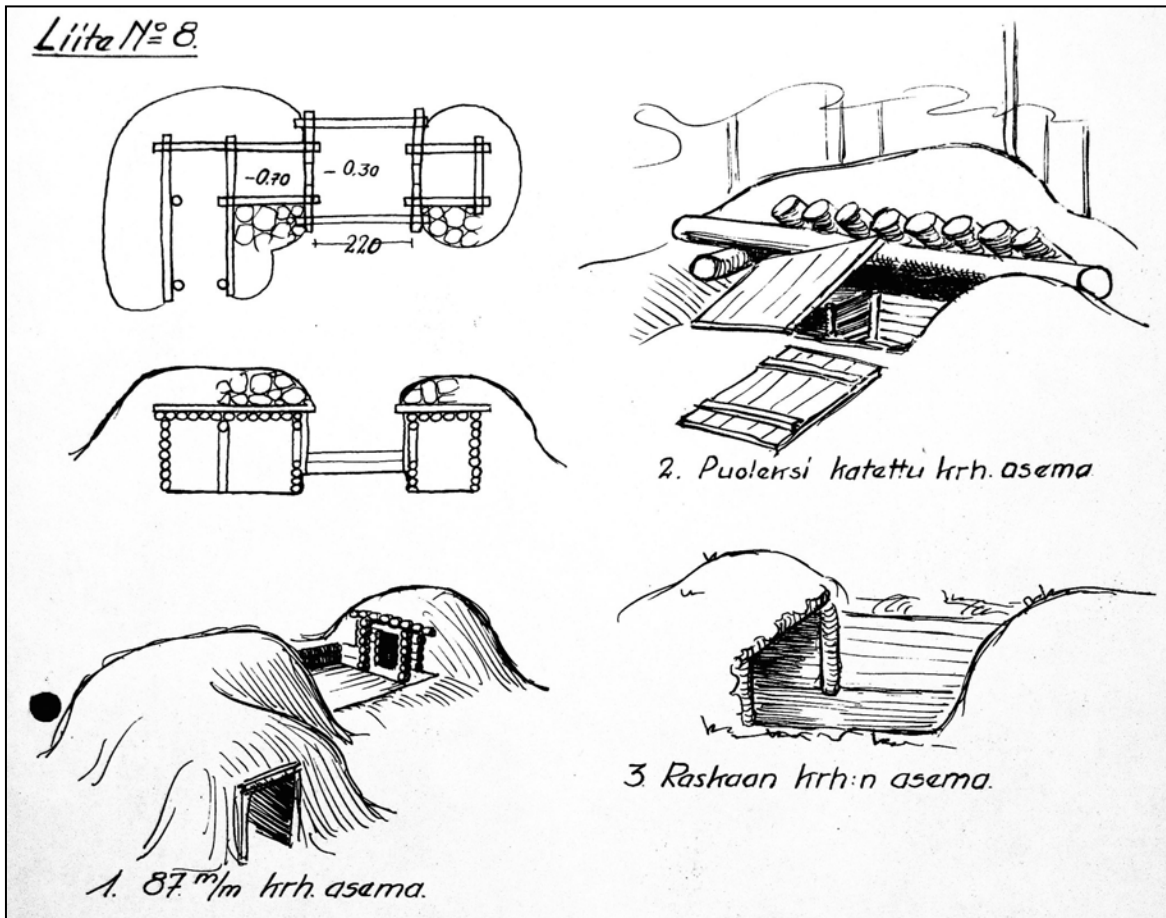

Kuva 8. Luutnantti A. Öhrnbergin jatkosodan aikainen piirros kolmeen suuntaan ampuvasta katetusta konekivääriasemasta katetun tähystysaseman kanssa sekä avonaisen konekiväärin vaihtoaseman piirros. Konekivääriaseman edessä on kaivantoja, jotka on peitetty piikkilangalla. T22005/1. Kansallisarkisto.

Kuva 9. Kranaatinheittimen asema Lappohjassa lokakuussa 1942. SA-kuva 114166. Alarik Öhrnberg.

Kuva 10. Luutnantti A. Öhrnbergin jatkosodan aikaisia piirroksia kranaatinheittimien asemista. T22005/1. Kansallisarkisto.

5.2.3 Panssaritorjuntatykkien asemat

Panssaritorjuntatykkien asemat ovat olleet avoimia tai katettuja. Avoin asema on ollut laakea, noin metrin syvyinen kuoppa, jonka reunat on tuettu puurakenteilla. Tuliaseman sivuilla on ollut suojatilat. Panssaritorjuntatykit ovat olleet ilmeisesti 76 mm kanuunoita, joita on voitu käyttää avoasemissa suorasuuntaustulen lisäksi myös ilmatorjunta-ammuntaan. Katetussa asemassa tykki on sijainnut suojarakenteen katteen alla ja tulitus on tapahtunut ampuma- aukosta (kuva 10).³⁰

5.2.4 Tykkiasemat

Epäsuoraa tulta ampuville haupitseille ja kanuunoille on rakennettu sekä katettuja että avoimia asema. Aikoinaan katetuiksi rakennetut tykkiasemat erottuvat nykyään maastossa pyöreähköinä ja kookkaina kuoppia, joista suurin oli 15 x 5 m. Avoimet tykkiasemat hahmottuvat nykyään hieman pienempiä kuoppia.

Kuva 10. Katettu panssaritorjuntatykin asema Sandöträsketin maastossa. SA-kuva 114591. Alarik Öhrnberg, 1942.

³⁰ Hangon tukikohdan linnoituslaitteista. T 22005/1a. KA.

5.2.5 Betonibunkkereiden työmaat

Hangon tukikohtaan ryhdyttiin sodan aikana rakentamaan betonisia tuliasemabunkkereita. Työt jäivät kesken. Yleensä on ehditty kaivaa vain kuoppa, johon betonivalu on ollut tarkoitus tehdä. Kuoppien koko on keskimäärin noin 18 x 18 m ja syvyys 2 m. Valokuva-aineiston perusteella kuoppiin oli ehditty joissakin paikoissa valaa jo vähäisiä lattia- ja kaivorakenteita (kuva 11) mutta maastotutkimuksissa ei tällaisia betonirakenteita havaittu.

Kuva 11. Keskenjäänyt betonibunkkerin rakennustyömaa Lappohjassa lokakuussa 1942. Kuopan pohjalle on ehditty valaa betonisia kaivorakenteita ym. Kuopan reunalla on betonivalujen vahvistamiseen tarkoitettua pyöröteräsverkkoa. SA-kuva 114156a. Alarik Öhrnberg, 1942.

5.3 Yhdys- ja taisteluhaudat

Yhdys- ja taisteluhaudat on kaivettu maahan. Ne ovat olleet yleensä vahvistamattomia mutta osa on ollut puuvahvisteisia. Vahvikemateriaaleina on käytetty rakennuksista otettuja lautoja, puuriukuja tai punottuja oksia. Yhdysautoja on käytetty suojattuun liikkumiseen tukikohdasta toiseen. Haudasta kaivettu maa on sijoitettu sen kummallekin reunalle mataliksi valleiksi.

Taisteluhaudat on varustettu vierekkäisillä, 1,2 m leveillä ja 3 m pitkillä ampumapesäkkeillä, joita on yhdessä taisteluhautaosiossa keskimäärin 10 kpl (kuva 13). Asemat ja mahdollisesti myös hauta ovat olleet katettuja (kuva 12). Haudan taustapuolelta erkanevat toisinaan kapea luiskamaisesti sortunut 2 m pitkä hauta, jossa on ollut mahdollisesti portaat tai luiska katetun haudan pohjalle. Taisteluhautaosiot sijaitsevat yleensä yhdysautojen varsilla. Niitä voi olla myös erillisinä, keskimäärin 10 m pitkinä osiina ilman yhteyttä toisiin linnoituslaitteisiin.

Kuva 11. Yhden kiväärimiehen tulasemia, jotka on rakennettu todennäköisesti taisteluhaudan yhteyteen. SA-kuva 86515. Alarik Öhrnberg.

Kuva 12. Nykyään taisteluhaudan reunalla olleet tulasemat erottuvat rintasuojasta eteenpäin suuntautuneina poikkikaivantoina. Koverhar 21. Kuva: RHO126023:20 Museovirasto. John Lagerstedt 2009.

5.4 Kaapelikaivannot

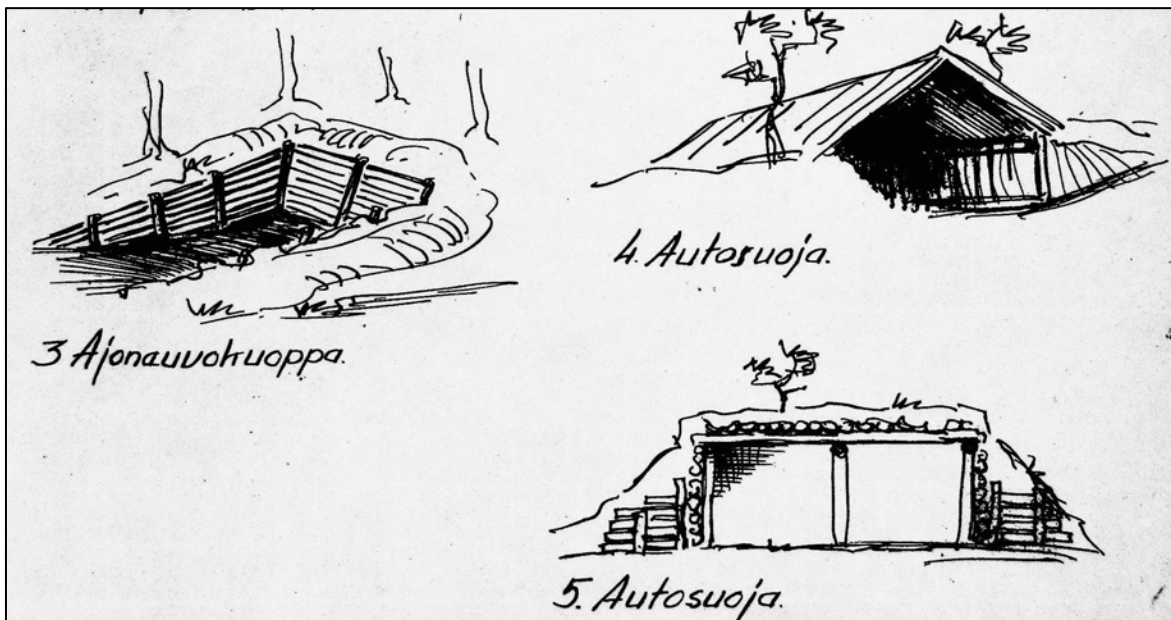
Linnoituselimet oli yhdistetty toisiinsa puhelimitse. Puhelinjohtimia varten kaivettiin 30 cm syviä ja 30 cm leveitä, suoria kaivantoja, joiden pohjalle johtimet asetettiin.³¹ Kaapelikaivantoja oli inventointialueella runsaasti. Niitä ei kartoitettu tutkimuksen yhteydessä.

5.5 Korsut ja ajoneuvokuopat

Majoitussuojiksi tai varastokäyttöön tarkoitetut korsut oli kaivettu maahan. Niiden seinät ja katto olivat puuvahvisteisia. Tyypillinen korsun jäännös on pyöreähkö kuoppa, jonka halkaisija on n. 7 m ja syvyys 2 m. Pienimmät korsujen kuopat ovat 2 x 2,5 m kokoisia. Korsuja on sekä tukikohtien että yksittäisten tuliasemien läheisyydessä mutta lisäksi useiden kymmenien korsujen muodostamissa kylissä.

Ajoneuvosuojat ovat maahan kaivettuja kuoppia, joiden pohja on rakennettu kaltevasti siten, että suojaan on voitu ajaa sisään sen lyhyeltä sivulta. Ajoneuvokuopat ovat olleet yleensä avonaisia mutta niitä on voitu varustaa myös suojakatteilla (kuva 14).³² Kuoppien koot ovat 4 x 6 – 6 x 12 m ja syvyys on nykyään kuopan alapäässä noin 2 m.

Inventointialueelta löytyi lisäksi suuri joukko erikokoisia pyöreitä tai soikeita kuoppia, joihin ei johtanut yhdyshautaa eikä niissä erottunut oviaukkoa. Pienimmät kuopat olivat halkaisijaltaan noin puolen metrin ja suurimmat yli 15 metrin kokoisia. Todennäköisesti osa kuopista on syntynyt kranaatinheittimien ja tykistön tulituksesta sekä ilmapommituksista.

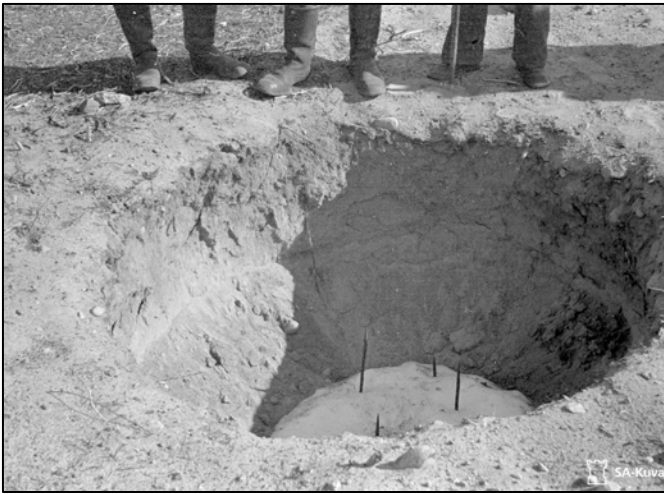
Kuva 13. Erilaisia ajoneuvokuoppia Hangon rintamalla. Yksityiskohta A. Öhrnbergin piirroksesta. T 22005/1a. Kansallisarkisto.

³¹ Hangon tukikohdan linnoituslaitteista. T 22005/1a. KA.

³² Hangon tukikohdan linnoituslaitteista. T 22005/1a. KA.

5.6 Ansoitukset

Tukikohtien ja panssariesteiden edustoilla on ollut useita erilaisia räjähteitä hyväksikäyttäen rakennettuja miinakenttiä. Henkilömiinoina on käytetty mm. putkimiinoja tai ansalangalla varustettuja käsikranaatteja. Panssariimiinoja on ollut useita eri malleja, joiden lisäksi miinoituksissa on käytetty tykkien ammuksia, syvyyspommeja ja jopa merimiinoja. Tukikohtien edustoilla on lisäksi kompastusesteeksi tarkoitettuja ansakuoppia. Ne ovat kooltaan vaihtelevia, keskimäärin 1 x 1,5 m kokoisia ja 0,8 m syviä. Pinnalta naamioidun ansakuopan pohjalla on ollut rautaisia tai puisia piikkejä pystyssä (kuvat 15 ja 16).³³

Kuvat 14 ja 15. Vasemmalla ansakuoppa jatkosodan aikana. SA-kuva 86552. Alarik Öhrnberg. Oikealla mahdollisia ansakuoppia kohteessa Koverhar 11. Kuva: RHO126023:2. John Lagerstedt, 2009.

5.7 Majoitus

5.7.1 Parakit

Lappohjan ympäristössä on suurikokoisia parakkialueita. Maanpinnan tason alapuolelle rakennetut parakit purettiin jo sodan aikana ja niistä on nähtävissä enää 10 x 25–50 m kokoisia kuoppia, joiden syvyys on keskimäärin 3 m (kuva 17). Sisäänkäynnit ovat voineet olla joko parakin toisessa tai kummassakin päädyssä. Sisäänkäyntejä on toteutettu siten, että parakin pitkän sivun päätyyn laskeutuu poikittainen kapea, luiskamainen kaivanto maanpinnan tasosta. Parakkien ulkoasusta ja rakenteiden yksityiskohdista ei ole löytynyt tietoja.

³³ Hangon tukikohdan linnoituslaitteista. T 22005/1a. KA.

Kuva 16. Parakin kuoppa Lappohjassa kohteessa Koverhar 34. Oikeassa alakulmassa, puun takana on parakin sisäänkäynnille laskeutunut poikittaiskaivanto. Kuva: AKDG5040:3 Museovirasto. Vesa Laulumaa 2016.

Kuva 17. Telttamajoitusalue Koverharissa. Pahviteltat ovat poissa mutta kulmissa olleet pystypaalut ovat kuvassa edelleen paikoillaan kuoppien reunoilla. SA-kuva 81156. Alarik Öhrnberg.

5.7.2 Telttamajoitusalueet

Lappohjan ja Koverharin alueella on ollut telttamajoitusalueita, jotka näkyvät nykyään tiheinä ja suorina, maahan kaivettujen kuoppien rivistöinä. Kuoppien halkaisija on 3 m ja syvyys keskimäärin 0,3 m. Niillä on välimatkaa toisiinsa 1–2 metriä. Koverharintien pohjoispuolella sijaitsevalla telttamajoitusalueella (kohde Koverhar 35) on 0,7 hehtaarin alueella noin 160 kuoppaa. Teltat ovat olleet ilmeisesti kuusikulmaisia pahviteltoja (kuva 18).³⁴

Kuva 18. Kaivantoeste. Suoraviivaisesti kaivetun esteen pohjalla on teroitettuja puupaaluja. Esteen takana on rivissä kiskoesteen paaluja. SA-kuva 114599. Alarik Öhrnberg, 1942.

5.8 Panssarivaunun esteet

5.8.1 Kaivantoesteet

Inventointialueella on kahta toisistaan eroavaa panssarivaunun kulkua estävää tai hidastavaa kaivantoestetyyppiä. Kaikkiaan kaivantoesteitä on inventointialueella 9,8 km.

Hankoniemen poikki on kaivettu useampia, suurikokoisia kaivantoesteitä. Ne ovat rakenteeltaan suoraviivaisia, nykyisin 2,5–4 m syviä, yhtenäisiä kaivantoja, joiden yläosat ovat 8–10 m ja alaosat 1,5–2 m leveitä. Esteet ovat ilmeisesti olleet alkujaan syvempiä ja kapeampia mutta ne ovat nykyisin eroosion vaikutuksesta sortuneet V-profiilin muotoisiksi. Inventointialueella sijaitsee osa tällaisesta, miltei koko Hankoniemen poikki kulkevasta pääkaivantoesteestä, joka alkaa pohjoisessa Dragsvikenin lähistöltä ja päättyy Hankoniemen etelärannalla Ryssmalmenille. Joidenkin esteiden pohjalla on ollut pystyssä puisia teräviä paaluja (kuva 19). Kaivantoesteiden takana on ollut usein vielä teräskiskoista tehty este, jossa kiskot tai teräspalkit on kiinnitetty kasvavien vankkojen puiden tai jykevien paalujen väliin vaakasuoriksi estepuomeiksi.³⁵ Kiskoesteitä ei löytynyt enää maastosta.

³⁴ Valokuvat: Venäläisten pahviteltoa, asutuksen jäännöksiä 81155 ja Ryssien majoitusalueelta. Pahviteltan jäännökset 81156.

Kuvaaja: A. Öhrnberg. Sa-kuva-arkisto.

³⁵ Valokuvat Hangon rintamalta. Esim. nro 114599. SA-kuva.

Toisessa kaivantoestemallissa kaivannot ovat leveydeltään 3–5 m ja niiden syvyys on 1,5–2 m. Toisin kuin puolustuslinjan edessä kulkevat pääkaivantoesteet, nämä on jaettu metrin levyisillä poikittaisvalleilla 3 m pitkiksi osioiksi. Osa esteistä kiertää lähietäisyydellä tukikohtia, jolloin este muodostaa usein laajan kaaren konekivääriaseman eteen. Jatkosodan aikaisten valokuvien perusteella kaivannot oli katettu ohuilla riukunaamioinneilla, joiden alle oli vedetty piikkilankaa (kuva 20).³⁶

Kuva 19. Poikittaisvalleilla osioiksi jaetun kaivantoesteen päällä oleva riukunaamiointi on osittain sortunut. SA-kuva 86514. Alarik Öhrnberg.

5.8.2 Kiviesteet

Inventointialueella on kaksi panssarivaunun kiviestelinjaa. Niiden kokonaispituus on yhteensä 1,9 km. Koverharin maasto on hienoa hiekkaa ja kalliopaljastumat ovat harvinaisia. Louhittujen estekivien sijaan on käytetty luonnon muovaamia kookkaita kiviä, joita ei ole upotettu kovinkaan syvälle maahan (kuva 21).

Ulompi estekivilinja sijaitsee Lappohjan luoteispuolella, hautausmaan ympäristössä. Se koostuu kolmesta peräkkäisestä kivistä. Kivet ovat 0,5–1 kuutiometrin kokoisia ja esteen korkeus on keskimäärin 0,8 m. Sisempi estelinja sijaitsee Koverharissa. Se alkaa ampumaradan kaakkoispuolelta ja jatkuu rantaan Ryssmalmenin eteläpuolelle. Siinä on käytetty kookkaampia, 1–3 m³ kokoisia kiviä, jotka on sijoitettu neljään peräkkäiseen riviin. Esteen korkeus on 0,8–1,5 m. Kookkaimmat kivet ovat Hango–Hyvinkää radan läheisyydessä, jossa esteeseen on sijoitettu lisäksi muualta tuotuja, louhittuja punagraniittilohkareita (kuva 22), joista yhden pintoja on jopa kiillotettu. Nämä kivet saattavat olla peräisin hankolaisen Granit Oy:n louhoksilta.

³⁶ Valokuvat Hangon rintamalta. Esim. nro 81076, 86507 ja 86514. SA-kuva.

Kuva 20. Kivieste. SA-kuva 109353.

Kuva 21. Hankoon johtavan radan varressa on kiviesteessä käytetty myös louhittuja kiviä kohteessa Koverhar 7. Kuva: RHO126023:12 Museovirasto. John Lagerstedt, 2009.

5.9 Suomalaisen linnoitteen Hangon rintaman vastaisella rajalla

Suomalaisen rakentamat varustukset ovat tilapäisiksi tarkoitettuja kenttälinoitteita kuten Neuvostoliiton joukkojenkin tekemät linnoitteet. Ne sijaitsevat inventointialueella rajan tuntumassa. Rintamamuseon alueen varustukset on kaivettu osin rajalinjan Neuvostoliiton puoleiselle osalle vasta jatkosodan aikana.

Tuliasematyypeistä yksinkertaisimmat ovat jalkaväen kiväärimiesten ampumakuopat, jotka ovat kooltaan keskimäärin 0,7 x 1,5 m ja syvyydeltään 0,5–1 m. Lisäksi on taistelijapareille kaivettuja kahden kiväärimiehen asemia. Suurimmat tuliasemat ovat olleet katettuja. Ne hahmottuvat nykyään maastossa kivistä ja maasta kasattuina kumpuina, joiden keskellä on kuoppa jonka koko on 2,5 x 2,5 m ja syvyys 1,2 m.

Taistelu- ja yhdyshautojen leveys on yläosastaan keskimäärin 1 m ja syvyys noin 0,9 m. Osa haudoista on ns. ryömintähautaa jonka leveys ja syvyys on keskimäärin 0,5 m. Hautojen seinämien tukimateriaaleja ei löydy enää maastossa, jos sellaisia alun perin on ollutkaan.

Korsut on kaivettu maahan (kuva 23). Pienimmät tunnistettavat korsun kuopat ovat kooltaan nykyisin 2 x 2 m ja syvyydeltään 1m. Suurimmat korsukuopat ovat 5 x 5 m kokoisia ja 2m syviä.

Kuva 22. Suomalaiset sotilaat rakentavat korsua Hangon rintamalla. SA-kuva 24184. Aukusti Tuhka.

6 Lopuksi

Suomen alueelle on rakennettu linnoitteita noin tuhannen vuoden ajan useiden eri valtioiden toimesta. Esihistoriallisen ajan jälkeen Suomea ovat linnoittaneet Ruotsi, Venäjän keisarin aikainen valtakunta, Saksa, Neuvostoliitto sekä suomalaiset itse. Hangon 1940–41 aikaisen neuvostotukikohdan varustukset sekä suomalaisten rajan vastapuolelle rakentamat linnoitteet muodostavat tästä kulttuuriperinnöstä historiansa takia merkittävän osan. Hangon linnoitteet ovat lisäksi olleet sotatoimialueella. Varustuksissa on asuttu, vartioitu sekä taisteltu. Kumpikin osapuoli on kohdistanut vastustajansa alueelle kranaatinheitinten ja tykistön tulta sekä ilmahyökkäyksiä. Neuvostojoukot miinoittivat ja ansoittivat aluetta etenkin vetäytyessään joulukuussa 1941.

Kaikkiaan tutkittavalla alueella on noin 530 tuliasemaa, korsua, suojaa tai rakennetuksi tulkittua kuoppaa sekä taisteluhautaa 33 km, panssarivaunun kiviastetta 1,9 km ja panssarivaunun kaivantoesteitä 9,8 km. Parakin kuoppia on 44 kpl ja maastossa erottuvia telttamajoitusalueita 4 kpl. Tutkittavalla alueella oli lisäksi satoja erilaisia tunnistamattomia pienikokoisia kuoppia, jotka saattavat olla joko rakennettuja korsujen tai tuliasemien kuoppia, ansakuoppia tai kranaattien tai pommien aiheuttamia räjähdyskuoppia.

Toisen maailmansodan linnoitteita ei tällä hetkellä katsota muinaismuistolain määrittämiksi kiinteiksi muinaisjäänöksiksi vaan muiksi kulttuuriperintökohteiksi. Ne voidaan suojella kaavassa maankäyttö ja rakennuslain (132/1999) keinoin historiallisesti merkittävänä kulttuuriperintökohteina.

Koverharin yleiskaava-alueiden linnoitteita on inventoitu useassa vaiheessa vuodesta 2009 lähtien. Nyt kaikki kohteet tarkistettiin uudelleen ja lisäksi ehdotetaan 19:ää uutta aluerajausta, nimikkeellä muu kulttuuriperintökohde. Kaikkiaan inventointialueella on uudet rajausehdotukset mukaan lukien 60 rajattua linnoitettua aluetta. Rajausten ulkopuolella on myös yksittäisiä linnoitteita, tunnistamattomia kuoppia sekä neuvostojoukkojen rakentamia tai kunnostamia teitä, joiden ulkoasu on myöhemmin muuttunut.

Linnoitettuja alueita on tuhoutunut vain vähäisesti nykyisen tieverkoston ja rautateiden alle. Lappohjan taajamassa on sen sijaan kokonaisia tukikohtia hävinnyt rakentamisen myötä. Neuvostoliiton joukkojen linnoittamisen ominaisuutta valottavat parhaiten useita tukikohtakokonaisuuksia sisältävät kohderajausehdotukset. Niissä käy ilmi erilaisten linnoituslaitteiden taktinen sijoitus maastoon ja toisiinsa nähden. Tyypillisiä ovat katettujen, suurikokoiset konekivääriasemien ympärille pienempine tuli- ja tähystysasemineen muodostuneet tukikohdat, joiden edusta on yleensä varmistettu lyhyillä kaivantoesteosuuksilla. Korsukylien, parakkialueiden ja telttamajoitusalueiden arkeologinen potentiaali on korkea, koska niissä on asuttu ja oleskeltu mahdollisesti pidempiäkin jaksoja.

Alueen linnoitteiden erityispiirteinä voidaan mainita panssarivaunun kiviasteet, joita on vain kahdella linjalla yhteensä 1,9 km. Toinen niistä sijaitsee Lappohjan taajaman luoteispuolella, hautausmaan ympäristössä ja toinen linja alkaa Koverharissa ampumaradan kaakkoispuolelta jatkuen rantaan Ryssmalmenin eteläpuolelle. Kiviastelinjat ja koko Hankoniemen poikki kaivettu panssarivaunun kaivantoeste kulkevat useiden kohderajauksen läpi. Pitkät estelinjat on kuitenkin syytä hahmottaa kokonaisuuksina, koska ne tarjoavat selityksen puolustuslinjojen organisoimisesta, vaikka maasto vaikuttaakin olevan sekasortoisesti linnoitettu lähes jokaisesta kohdastaan. Muita Koverharin alueen linnoittamisen erityispiirteitä ovat tykki- ja kranaatinheitinasemat sekä tykistöradan ratapenkere- ja linjaus.

Inventointialueen itäosassa sijaitsevat suomalaisten rakentamat linnoitteet muodostavat historiallisesti merkittäviä kokonaisuuksia. Hangon tukikohdan rajan pintaan ja osin sen yli rakennetut varustukset valottavat suomalaista kenttälinnoittamistraditiota sekä tuovat lisäselvitystä jatkosodan alkuvaiheen Hangon rintaman sotatapahtumiin.

Inventointialueella sijaitsee lisäksi Nicklunds-kärretin kiviröykkiöt, jotka ovat muinaismuistolain määrittämiä kiinteitä muinaisjäännöksiä. Koverharin ranta-alueella sijaitsee kolme hiilimiilua. Museoviraston julkaisema opas *Historiallisen ajan kiinteät muinaisjäännökset* toteaa hiilimiiluista mm. seuraavaa: ”Vähintään sata vuotta vanhat (ohjeellinen ikäraja) hiilimiilujen pohjat ovat kiinteitä muinaisjäännöksiä, tosin miilujen iän määrittäminen voi olla haasteellista. Miilun suojeleuarvoa määriteltäessä tulee ottaa huomioon sen konteksti suhteessa elinkeinon historiaan laajemmin alueella.” Koverharin hiilimiilujen iästä ei inventoinnin yhteydessä pystytty määrittämään.

7 Kohdeluettelo

<i>Kohde</i>	<i>Tyyppin tarkenne</i>	<i>P koordinaatti (ETRS-TM35FIN)</i>	<i>I koordinaatti (ETRS-TM35FIN)</i>	<i>Muinaisjäännös- rekisterinumero</i>
Kiinteät muinaisjäännökset				
Nicklundskärret	röykkiöt	6645212	6645212	1000014050
Koverhar miilu 1	hiilimiilut	6644820	288501	
Koverhar miilu 2	hiilimiilut	6644966	288435	
Koverhar miilu 3	hiilimiilut	6644998	288412	
Muut kulttuuriperintökohteet				
Koverhar 1	taistelukaivannot	6645978	287038	1000014055
Koverhar 2	taistelukaivannot	6646163	287183	1000014056
Koverhar 3	taistelukaivannot	6646072	287455	1000014057
Koverhar 4	taistelukaivannot	6645507	286572	1000014058
Koverhar 5	taistelukaivannot	6645531	286315	1000014059
Koverhar 6	panssariesteet	6646172	287991	1000014061
Koverhar 7	taistelukaivannot	6646011	287843	1000014062
Koverhar 8	taistelukaivannot	6645663	287541	1000014063
Koverhar 9	taistelukaivannot	6645444	287785	1000014064
Koverhar 10	taistelukaivannot	6645271	287368	1000014065
Koverhar 11	taistelukaivannot	6645291	286953	1000014066
Koverhar 12	taistelukaivannot	6644964	287047	1000014068
Koverhar 13	taistelukaivannot	6644831	286877	1000014069
Koverhar 14	taistelukaivannot	6644956	287378	1000014070
Koverhar 15	taistelukaivannot	6644728	287612	1000014071
Koverhar 16	taistelukaivannot	6644413	287565	1000014072
Koverhar 17	taistelukaivannot	6644575	287283	1000014073
Koverhar 18	taistelukaivannot	6644751	286838	1000014074
Koverhar 19	taistelukaivannot	6644809	286203	1000014075
Koverhar 20	taistelukaivannot	6644649	286121	1000014076
Koverhar 21	taistelukaivannot	6645514	287164	1000014077
Koverhar 22	tykkitiet	6645429	287381	1000014078
Koverhar 23	taistelukaivannot	6645206	287051	1000014079
Koverhar 24	taistelukaivannot	6646012	286787	1000014239
Koverhar 25	taistelukaivannot	6646095	286629	1000014240
Koverhar 26	taistelukaivannot	6645778	286564	1000014241
Koverhar 27	taistelukaivannot	6644803	288076	

Koverhar 28	taistelukaivannot	6644687	288310
Koverhar 29	panssariesteet	6644294	288493
Koverhar 30	panssariesteet	6644132	288307
Koverhar 31	taistelukaivannot	6643260	288429
Koverhar 32	taistelukaivannot	6646153	289407
Koverhar 33	taistelukaivannot	6646113	289890
Koverhar 34	taistelukaivannot	6646250	289334
Koverhar 35	taistelukaivannot	6646344	289160
Koverhar 36	taistelukaivannot	6646495	289371
Koverhar 37	taistelukaivannot	6646577	289279
Koverhar 38	taistelukaivannot	6646659	289826
Koverhar 39	taistelukaivannot	6646678	291202
Koverhar 40	taistelukaivannot	6646700	291498
Koverhar 41	taistelukaivannot	6644494	288124
Koverhar 42	taistelukaivannot	6644987	287809
Koverhar 43	taistelukaivannot	6645874	288239
Koverhar 44	taistelukaivannot	6645538	288555
Koverhar 45	taistelukaivannot	6646380	288788
Koverhar 46	taistelukaivannot	6646463	287597
Koverhar 47	taistelukaivannot	6646499	288195
Koverhar 48	taistelukaivannot	6646729	288901
Koverhar 49	taistelukaivannot	6646588	287061
Koverhar 50	taistelukaivannot	6646840	287536
Koverhar 51	taistelukaivannot	6647189	288383
Koverhar 52	panssariesteet	6647189	288383
Koverhar 53	panssariesteet	6646857	289798
Koverhar 54	taistelukaivannot	6646779	290163
Koverhar 55	taistelukaivannot	6646646	290200
Koverhar 56	taistelukaivannot	6646983	290824
Koverhar 57	taistelukaivannot	6646728	291281
Koverhar 58	taistelukaivannot	6647050	291380
Koverhar 59	taistelukaivannot	6647384	291367
Koverhar 60	taistelukaivannot	6647067	290055

7.1 Kiinteät muinaisjäännökset

NICKLUNDSKÄRRET (1000014050)

Laji: kiinteä muinaisjäännös

Tyyppi: kivirakenteet

Tyyppin tarkenne: röykkiöt

Ajoitus: esihistoriallinen

Keskikoordinaatit: P= 6645212 I= 287387

Valokuvat: MV/RHO 126023:44–48

Kartta nro: 6

Kohde on tutkittu 2009. Muinaisjäännöksen aluerajaus ja kuvaus eivät muuttunut 2016 inventoinnissa.

Kohde sijaitsee Niclundskärret nimisen suon pohjoispuolella, hiekkapohjaisella mäntykankaalla, etelän suuntaan laskeutuvan rinteän juurella. Rinteän laella on hiekkatie, joka alkaa Viskontiestä Nicklundsbergetin kohdalta. Röykkiöt sijaitsevat n. 40 m päässä tiestä alarinteän suuntaan.

Röykkiöt on rakennettu hiekalle. Ne ovat 2–5 metrin etäisyydellä rinteän alaosaan sijaitsevasta kivikkoalueesta. Kaikki röykkiöt on kasattu pyöreänmuotoisista, luonnon muovaamista kivistä, joiden koko on n. 50–70 dm³. Röykkiöiden alimmat kerrokset ovat sammaloituneet mutta ylimmät kivet ovat paljaina paitsi röykkiöt C ja F, jotka ovat kokonaan sammalen peittämiä. Röykkiöitä tutkittiin kairaamalla kivien välistä maata T-piikillä. Jokaisen röykkiön kohdalta löytyi ainoastaan puhdasta hiekkaa, jonka päällä oli 8 cm vahvuinen huuhtoumakerros.

Röykkiöiden ympäristössä on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentamia linnoitteita, joista lähin on korsukuoppa, joka sijaitsee 25 metrin päässä röykkiöstä E. Röykkiöiden B ja D läheisyydessä on pyöreät kuopat, joiden halkaisija on 1,8 m ja syvyys 0,3 m. Muualla Koverharin alueen linnoitteiden läheisyydessä ei ole tavattu vastaavia kiviröykkiöitä, joten ne tuskin liittyvä linnoittamiseen.

Röykkiö A on muodoltaan nelikulmainen ja kooltaan 2,5 x 2,5 m. Korkeus on 0,6 m. Kivet on ladottu kahteen kerrokseen. Koordinaatit: P= 6645175, I= 287332, Z= 16 mmpy.

Röykkiö B sijaitsee 35 m itäkoilliseen röykkiöstä A. Pyöreän röykkiön halkaisija on 4 m ja korkeus 0,7 m. Kivikerroksia on röykkiön reunalla kolme ja keskiosassa neljä. P= 6645181, I= 287365, Z= 16 mmpy.

Röykkiö C sijaitsee 38 m koilliseen röykkiöstä B. Se on suorakaiteen muotoinen ja suunnassa koillinen-lounas. Röykkiön koko on 1,7 x 3,8 m ja korkeus 0,45 m. Kiviä on röykkiön reunoilla yhdessä kerroksessa ja keskellä kahdessa. P= 6645212, I= 287388, Z= 17,5 mmpy.

Röykkiö D sijaitsee 46 m itäkoilliseen röykkiöstä C. Se on muodoltaan epämääräinen nelikulmio, jonka koko on 2,7 x 3 m. Kiviä on kolmessa kerroksessa. Korkeus on 0,55 m. P= 6645227, I= 287432, Z= 17,5 mmpy (kuva 13)

Röykkiö E sijaitsee 18 m itäkoilliseen röykkiöstä D. Se on muodoltaan pyöreähkö. Halkaisija on 1,7 m ja korkeus 0,6 m. Kiviä on yksi kerros, joista yksi kivi on pystyasennossa röykkiön keskellä. P= 6645235, I= 287449, Z= 17,5 mmpy .

Röykkiö F sijaitsee 10 m eteläkaakkoon röykkiöstä E. Se on nelikulmainen ja kooltaan 2,9 x 2,9 m. Korkeus on 0,5 m. P= 6645224, I= 287453, Z= 17 mmpy.

KOVERHAR MIILU 1

Laji: kiinteä muinaisjäänös

Tyyppi: työ- ja valmistuspaikat

Tyypin tarkenne: hiilimiilut

Ajoitus: historiallinen

Keskikoordinaatit: P= 6644820 I= 288501

Valokuvat: AKDG49192:1

Kartat nro: 4 ja 10

Kohde sijaitsee noin 420 m itäkoilliseen Viskontien ja Koveraharintien risteyksestä hiekkapohjaisessa sekametsässä, rannan tuntumassa. Hiilimiilun ympäristöön on kaivettu 1940–41 Neuvostoliiton Hangon tukikohdan puolustamiseen liittyviä yhdyshautoja sekä panssarivaunun kaivantoeste (kohde: Koverhar 28). Kohteesta 160 m luoteeseen on kaksi muuta hiilimiilua (kohteet: Koverhar miilu 2 ja 3).

Hiilimiilu on rakenteeltaan pystymiilu. Sen pohja nousee kumpuna noin puoli metriä muuta ympäristöä korkeammalle ja sen halkaisija on 12 m. Kummun yläpinta on tasainen. Kumpua kiertää toisen maailmansodan aikainen yhdyshauta, joka sekoittuu miilun pohjaa ympäröiviin rakenteisiin.

KOVERHAR MIILU 2

Laji: kiinteä muinaisjäänös

Tyyppi: työ- ja valmistuspaikat

Tyypin tarkenne: hiilimiilut

Ajoitus: historiallinen

Keskikoordinaatit: P= 6644966 I= 288435

Kartta nro: 10

Kohde on hiilimiilu, joka sijaitsee noin 500 m koilliseen Viskontien ja Koveraharintien risteyksestä, hiekkapohjaisessa kangasmetsässä. Kohteesta 40 m luoteeseen sijaitsee toinen samanlainen hiilimiilu (Kohde: Koverhar miilu 3). Kohteen länsipuolelle on kaivettu 1940–41 Neuvostoliiton Hangon tukikohdan puolustamiseen liittyvä panssarivaunun kaivantoeste (kohde: Koverhar 44).

Hiilimiilu on rakenteeltaan pystymiilu. Sen pohja nousee kumpuna noin puolitoista metriä muuta ympäristöä korkeammalle ja sen halkaisija on 15 m. Kummun yläpinta on tasainen. Kumpua kiertää 10–12 kuopasta muodostuva kehä, jonka kuoppien syvyys on noin 1 m.

KOVERHAR MIILU 3

Laji: kiinteä muinaisjäänös

Tyyppi: työ- ja valmistuspaikat

Tyypin tarkenne: hiilimiilut
 Ajoitus: historiallinen
 Keskikoordinaatit: P= 6644998 I= 288412
 Kartta nro: 10

Kohde sijaitsee noin 500 m koilliseen Viskontien ja Koveraharintien risteyksestä, hiekkapohjaisessa kangasmetsässä. Kohteesta 40 m kaakkoon sijaitsee toinen samanlainen hiilimiilu (Kohde: Koverhar miilu 3). Kohteen itäpuolelle on kaivettu 1940–41 Neuvostoliiton Hangon tukikohdan puolustamiseen liittyvä panssarivaunun kaivantoeste (kohde: Koverhar 44).

Hiilimiilu on rakenteeltaan pystymiilu. Sen pohja nousee kumpuna noin puolitoista metriä muuta ympäristöä korkeammalle ja sen halkaisija on 13 m. Kummun yläpinta on tasainen. Kumpua kiertää 12–15 kuopasta muodostuva kehä, jonka kuoppien syvyys on noin 1 m.

7.2 Muut kulttuuriperintökohteet

KOVERHAR 1 (1000014055)

Laji: muu kulttuuriperintökohde
 Tarkenne: II maailmansodan varustus
 Tyyppi: puolustusvarustukset
 Tyypin tarkenne: taistelukaivannot
 Ajoitus: moderni
 Keskikoordinaatit: P= 6645978, I= 287038
 Valokuvat: MV/RHO 126023:16–18
 Kartta nro: 7 ja 13

Kohde on tutkittu 2009. Kohteen aluerajaukseen tuli muutoksia vuoden 2016 inventoinnissa.

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama kranaatinheitinpatteri. Se sijaitsee rautatien ja Hankoniementien välisellä alueella, ampumaradalle johtavan hiekkatien pohjoispuolella, mäntykankaalla. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kohteen keskiosassa on neljä kranaatinheitinasemaa, jotka on sijoitettu maastossa neliön muotoon. Aseman muodostaa 15 m pitkä, maahan kaivettu kuoppa, jonka leveys on 6 m ja syvyys 1,3–1,5 m. Aseman sisäänkäynti on ollut pitkän sivun keskellä ja sen leveys on 2,5 m. Kuopan kummassakin päässä on ollut suojatilat, joiden katot ovat sortuneet.

Kranaatinheitinasemien ympärillä on maahan kaivettuja yhdys- ja taisteluhautoja, joiden varsilla on 14 kiväärimiesten ampuma-asemaa. Majoitus- ja varastokorsujen kuoppia on 10 kpl. Patterilta johtaa yhdyshaudat sekä koillisen että lännen suuntiin. Kohteen pohjoisosassa on pikakivääripesäke, jonka ampumasektorin keskisuunta on 20 astetta. Pesäkkeen halkaisija on 3 m ja syvyys 0,5 m. Arkistotietojen perusteella se on ollut katettu. Kranaatinheitinpatterin pohjoispuolella on esteinä runsaasti ansakuoppia. Pienimpien kuoppien halkaisija on 2 m ja syvyys 0,6 m. Suurimman kuopan koko on 4 x 4 m ja syvyys 1,5 m.

Pienikokoisempia kuoppia on 20 ja isoja 6 kpl. Kuopilla on toisiinsa välimatkaa n. 5 – 10 m. Koko patterialue on ollut aikanaan piikkilankaesteellä ympäröity.

Patterin aseistuksena on ollut neljä 120 mm:n kranaatinheitintä. Kohde on säilynyt hyvin ja kranaatinheitinasemat, yhdys- ja taisteluhaudat, lähipuolustusasemat, korsut ja esteet muodostavat kokonaisuuden, josta on selkeästi hahmotettavissa kranaatinheitinpattereiden linnoittamistapa.

KOVERHAR 2 (1000014056)

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyyppin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6646163 I= 287183

Valokuvat: MV/RHO 126023:14

Kartta nro: 7

Kohde on tutkittu 2009. Kohteen aluerajaukseen tuli muutoksia vuoden 2016 inventoinnissa.

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 tekemä tukikohta, joka sijaitsee rautatien ja Hankoniementien välisellä alueella, ampumaradan länsipuolella, mäntykankaalla. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Maahan kaivettujen yhdys- ja taisteluhautojen varsilla on kaksi mahdollista tuliasemaa, jotka ovat pyöreitä kuoppia, joiden halkaisija on 4 m ja syvyys 0,6 m. Kohteen länsiosassa on maahan kaivettu konekivääriasema, joka on aikanaan ollut katettu. Sen sisätilan koko on 5 x 7 m. Ampumasektorin keskisuunta on 60 astetta. Ampuma-aukon edessä on lyhyt estekaivanto. Tuliaseman vieressä on pienempi pesäke, joka on todennäköisesti ollut katettu tähystyspaikka.

Kohteen luoteisosassa on sähkölinjan vieressä pieni kuoppa, joka on todennäköisesti ollut tuliasema. Siinä on vielä jäljellä neljä puista pystypaalu. Kohteen itä- ja koillisosa ovat osittain tuhoutuneet vieressä olevan ampumaradan rakennustöissä. Pohjoiseen ja luoteeseen johtavat yhdyshaudat katkeavat alueen poikki kulkevan sähkölinjan kohdalla mutta jatkuvat linjan pohjoispuolella kohteessa Koverhar 24.

KOVERHAR 3 (1000014057)

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyyppin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6646072 I= 287455

Valokuvat: MV/RHO 126023:13

Kartta nro: 7

Kohde on tutkittu 2009. Kohteen aluerajaukseen tuli muutoksia vuoden 2016 inventoinnissa.

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 tekemä tukikohta, joka sijaitsee rautatien ja Hankoniementien välisellä alueella, ampumaradan eteläpuolella, mäntykankaalla. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kohteessa on maahan kaivettua yhdyshautaa, joka on erodoitunut osaksi näkymättömiin. Ampumaradan lounaispuolella on maahan kaivettu ja kivillä tuettu konekivääriasema, joka muodostaa korkean kummun. Aikanaan katetussa asemassa on kaksi ampuma-aukkoa, joiden ampumasektoreiden keskisuunnat ovat 50 ja 340 astetta. Ampuma-aukkojen edessä on lyhyet estekaivannot.

Osa tukikohdasta on tuhoutunut ampumaradan ja rautatien suuntaisesti kulkevan sähkölinjan alle ja osa haudoista on täyttynyt lähes näkymättömiin.

KOVERHAR 4 (1000014058)

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyyppin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6645507 I= 286572

Valokuvat: MV/RHO 126023:18

Kartta nro: 20

Kohde on tutkittu 2009. Kohteen aluerajaukseen ei tullut muutoksia vuoden 2016 inventoinnissa.

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 tekemä tukikohta, joka sijaitsee osittain korkeajännitelinjan alapuolella. Hiekkapohjainen maasto kasvaa kangasmetsää. Sähkölinjan kohdalla maaperä on hienoa hiekkaa. ja Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kohteessa on maahan kaivettua taisteluhautaa, jossa on vierekkäin 3 x 3 m kokoisia ampuma-asemia, joiden torjuntasuunta on koilliseen. Kohteen koillisosassa on 6 x 22 m kokoinen kuoppa, jonka syvyys on keskiosasta 3 m. Kuoppaan johtaa 4 m leveä sisäänkäynti idänpuoleisen pitkän sivun keskeltä. Kuopan kummassakin päässä on ilmeisesti ollut katetut osiot, jotka ovat romahtaneet. Kyseessä saattaa olla kranaatinheitinpatterin tuliasema. Alkujaan neljälle 120 mm:n kranaatinheittimelle suunnitelluista asemista ei löytynyt muita rakenteita maastosta. Kuopan länsipuolella on ajoneuvokuoppa, jonka koko on 4 x 4 m ja syvyys 1,1 m.

Kohteen pohjoispuolella, n. 100 m mahdollisesta tuliasemasta on kallion etelärinteen juurelle tehty hiekkavallilla ympäröity alue, jonka koko on 15 x 25 m. Alueen etelä- ja itäseinä rajoittuvat kallioon. Vallin korkeus on 0,8 m. Kyseessä on mahdollisesti parakin tms. paikka.

KOVERHAR 5 (1000014059)

Laji: muu kulttuuriperintökohde
 Tarkenne: II maailmansodan varustus
 Tyyppi: puolustusvarustukset
 Tyypin tarkenne: taistelukaivannot
 Ajoitus: moderni
 Keskikoordinaatit: P= 6645531 I= 286315
 Kartta nro: 20

Kohde on tutkittu 2009. Kohteen aluerajaukseen tuli muutoksia vuoden 2016 inventoinnissa.

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 tekemä tukikohta, joka sijaitsee rautatien ja Hankoniementien välisellä alueella, hiekkakuopan pohjoispuolella, mäntykankaalla. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kohteessa on jäännökset katetusta konekivääriasemasta, jonka ampumasektorin keskisuunta on ollut pohjoiseen. Aseman ampuma-aukko on säilynyt mutta takaosa on tuhoutunut maanoton yhteydessä. Aseman koillispuolella on pyöreä korsu- tai ajoneuvokuoppa, jonka halkaisija on 3 m sekä noin 10 m pitkä taisteluhautaosio, jonka torjuntasuunta on koilliseen. Taisteluhaudan luoteisosa on ilmeisesti jäänyt Hankoniementien alle.

KOVERHAR 6 (1000014061)

Laji: muu kulttuuriperintökohde
 Tarkenne: II maailmansodan varustus
 Tyyppi: puolustusvarustukset
 Tyypin tarkenne: panssariesteet
 Ajoitus: moderni
 Keskikoordinaatit: P= 6646172 I= 287991
 Valokuvat: MV/RHO 126023:40–42
 Kartta nro: 15

Kohde on tutkittu 2009. Kohteen kuvaukseen ja aluerajaukseen tuli muutoksia vuoden 2016 inventoinnissa. Kohteen itäosa muuttui osaksi kohdetta Koverhar 43

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 tekemä panssarivaunun kaivantoeste, joka sijaitsee Hangon radasta Koverharin tehtaalle haarautuneen pistoraitteen vaihteen lounais- ja länsipuolilla, mäntykankaalla. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Este on kaivettu hiekkaan. Se on itä–länsi –suuntainen ja sen yläosan leveys on 8 m ja pohjan 1,5 m. Esteen syvyys on 2 m. Este on kaivettu suoraviivaisesti, ilman että sitä on jaettu poikittaisvalleilla osastoihin.

Kaivantoeste jatkuu pohjoiseen, Dragsvikenin lahden eteläpuoleisen kallioalueen reunalle sekä kaakossa Ryssmalmenille, Hankoniemen rantaan asti.

Kuva 23. Radan varteen, panssarivaunun kiviesteeseen on raahattu myös muotoon hakattu ja hiottu kivenlohkare, kohteessa Koverhar 7. Kuva: RHO126023:15 Museovirasto. John Lagerstedt, 2009.

KOVERHAR 7 (1000014062)

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyyppin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6646011 I= 287843

Valokuvat: MV/RHO 126023:6, 7,12, 15, 38, 39

Kartta nro: 15

Kohde on tutkittu 2009. Kohteen aluerajaukseen tuli muutoksia vuoden 2016 inventoinnissa.

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 tekemä panssarivaunun kivieste ja taisteluhautalinja, joka sijaitsee Hankoon johtavan rautatien molemmin puolin, n. 400 m lounaaseen Koverharin tehtaalle johtaneen radan vaihteesta Hiekkapohjainen maasto kasvaa mäntymetsää. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Panssarivaunun estekivet ovat kolmessa peräkkäisessä rivissä. Este alkaa Hangon radan pohjoispuolelta kaivantoesteen päästä. Sen pituus on 150 m ja se on eteläkaakko–pohjoisluode –suuntainen. Se jatkuu radan eteläpuolella suunnassa kaakko–luode 300 metrin matkan. Este jatkuu vielä Koverharin tehtaalle johtaneen radan itäpuolella aina Koverharintielle ja rantaan asti kohteissa Koverhar 43 ja 44.

Esteen leveys on 6 m ja kivet ovat kooltaan 1–3 m³. Suurikokoisimmat kivet ovat Hangon radan eteläpuolella. Kivet ovat suurimmaksi osaksi pyöreän muotoisia luonnonkiviä. Radan vierellä olevat kivet ovat osaksi pungraniittisia, säännöllisen muotoisiksi louhittuja lohkareita, jotka on tuotu paikalle muualta. Yksi kivistä on lisäksi monisärmäiseksi hiottu ja osa sen pinnoista on kiillotettu. Estekivet on siirretty syrjään ratojen ja uuden metsätien kohdalta. Kiviesteen kummallakin puolella sijainneista piikkilankaesteistä ei näy jälkiä maastossa. Kiviesteen idän puoleiselta reunalta, 10 m Hangon radasta pohjoiseen löytyi vuoden 2009 inventoinnin yhteydessä jäännökset neuvostovalmisteisesta TM-35 mallisesta panssarimiinasta.

Kiviesteen itäpuolelle on kaivettu yhtenäinen, esteen suuntainen taisteluhauta, jonka varrella on kiväärimiesten asemia ja yksi korsu. Hauta katkeaa radan kohdalla mutta jatkuu sen toisella puolella. Taisteluhaudasta jatkuu koillisen ja lounaan suuntaan yhdyshauta, joka kulkee koko Koverharin alueen poikki koillinen–lounas –suunnassa. Neuvostojoukkojen rakentamat kiviesteet ovat harvinaisen linnoituslaitetyyppi Hangon tukikohdan alueella.

KOVERHAR 8 (1000014063)

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyypin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6645663 I= 287541

Valokuvat: MV/RHO 126023:3, 4, 8, 9, 10

Kartta nro: 8

Kohde on tutkittu 2009. Kohteen aluerajaukseen tuli muutoksia vuoden 2016 inventoinnissa.

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama useista tukikohdista muodostuva linnoitekokonaisuus, joka sijaitsee Hankoon johtavan rautatien eteläpuolella, 400 m länteen Koverharin tehtaalle johtaneesta radasta, hiekkapohjaisella mäntykankaalla. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941. Kohde muodostuu kahdesta suurikokoisesta konekivääriasemasta ja niitä yhdistävästä taisteluhautaverkostosta, panssaritorjuntatykin asemasta sekä useista lyhyistä taisteluhautaosioista.

Kohteen pohjoisosassa on katetun konekivääriaseman ympärille ryhmitetty tukikohta. Konekivääriasema muodostuu maakummusta ja sen seinät on tuettu ladotuilla kivillä. Katto on sortunut tai purettu, samaten seinien puiset tukirakenteet. Sen sisätilan koko on 6 x 7 m ja syvyys nykyisin 1m. Ampumasektorin keskisuunta on 70 astetta. Katetun aseman vieressä, sen eteläpuolella on avoin konekiväärille tarkoitettu vaihtoasema, jonka eteläpuolella on vielä yksi tähytys- tai tuliasema. Taustalla on lisäksi avoin konekivääriasema, jonka torjuntasuunta on länteen. Katetun aseman takana on kaksi korsua, jotka ovat kooltaan 6 x 6 ja 7 x 6 m. Asemasta luoteen suuntaan on epämääräinen laakea ja matala kuoppa, jonka

käyttötarkoituksesta ei ole tietoja. Kuopan lännen puolella on pikakivääriasema, jonka torjuntasuunta on pohjoiseen. Tukikohdan länsipuolella on 135 m pitkä, kaareva kaivantoeste, jonka leveys on 3–5 m ja syvyys 1,5 m. Este on jaettu kapeilla poikittaisvalleilla 3 m pitkiin osioihin.

Eteläisempi suurikokoinen konekivääriasema on rakenteeltaan samanlainen kuin ensiksi mainittu. Sen ampumasektorin keskisuunta on 60 astetta. Tuliaseaman taustalla on korsun kuoppa, jonka koko on 4 x 6 m ja syvyys 2 m.

Kohteen keskiosassa, rautatiestä n. 100 m etelään on kaksi vierekkäistä kuoppaa, jotka on erotettu toisistaan 2 m leveällä maavallilla. Kumpikin kuoppa on kooltaan 4 x 4 m ja syvyydeltään 1,5 m. Kuopista johtaa lännen suuntaan lyhyt yhdyshauta, jonka päässä on pyöreä kuoppa, jonka halkaisija on 1,5 m. Kyseessä saattaa olla panssaritorjuntatykin avoasema. Tykkiasemasta länteen on 4 x 5 m kokoinen, oviaukolla varustettu kuoppa, jonka syvyys on 1 m. Kyseessä on mahdollisesti korsu. Tämän länsipuolella on 4 x 6 m kokoinen ajoneuvokuoppa.

Viimeksi mainituiden linnoitteiden ja niiden eteläpuolella kulkeneen huoltotien välisellä alueella on 11 lyhyttä taisteluhautaosiota, jotka eivät ole yhteydessä toisiinsa. Haudat ovat pituudeltaan 10 m ja niiden yläosan leveys on 2,5 ja alaosan 0,5 m. Syvyys on 0,6–0,9 m. Yksittäinen taisteluhauta on kaivettu siten, että se koostuu kahdesta 5 m pitkästä osiosta, jotka muodostavat keskenään tylpän kulman. Taisteluhautojen torjuntasuunnat ovat koilliseen ja itään.

Kohde muodostaa kokonaisuuden, josta pystyy hahmottamaan miten erilaiset linnoituslaitteet on sijoitettu keskenään maastoon. Kohteen lävistää koko Koverharin linnoitusalueen poikki kulkeva koillinen–kaakko -suuntainen yhdyshauta.

Kuva 24. Konekivääriasema, joka on aikanaan ollut katettu kohteessa Koverhar 8. Kuva: RHO126023:10 Museovirasto. John Lagerstedt 2009

KOVERHAR 9 (1000014064)

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyypin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6645444 I= 287785

Valokuvat: MV/RHO 126023:21–23

Kartta nro: 8

Kohde on tutkittu 2009. Kohteen aluerajaukseen tuli muutoksia vuoden 2016 inventoinnissa.

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama katetuista konekivääriseimistä, panssaritorjuntatykin asemasta, yhdys- ja taisteluhaudoista sekä kaivantoesteistä muodostuva linnoitekokonaisuus, joka sijaitsee Hangon rautatiestä 500 m etelään, Koverharin tehtaalle johtaneen radan länsipuolella, hiekkapohjaisella mäntykankaalla. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Pohjoisin konekivääriasema on ollut kaksihuoneinen. Ampumakammion ja etuhuoneen välissä on pystyssä vielä sinkkipellillä päällystetty puurakenne, mahdollisesti ovi. Ampumakammio on kooltaan 3 x 4 m. Etuhuone on täynnä katon ja seinien maakerroksia. Ampumasektorin keskisuunta on 350 astetta. Tuliaseaman etumaastoon on tehty 145 m pitkä, kaareva panssarivaunun kaivantoeste, jonka leveys on yläosasta 3 m ja syvyys 1,6 m. Se on jaettu poikittaisvallein 3 m pitkiin osastoihin.

Edellä mainitusta tuliaseamasta 170 m etelään on toinen, samanlainen katettu konekivääriasema. Sen ampumasektorin keskisuunta on 30 astetta. Tuliaseaman taustalla on länteen suunnattu avoin konekivääriasema. Tuliaseaman etumaastoon on tehty panssarivaunun kaivantoeste, jonka pituus on 90 m ja leveys yläosastaan 3 m. Este on jaettu poikittaisvalleilla 3 m osioihin. Esteen länsireunalla on aseteltu pieniä, 5 dm³ kokoisia kiviä kahteen riviin kuten panssarivaunun kiviesteessä.

Kohteen länsipuolella on maahan kaivettu 11 x 15 m kokoinen kuoppa, jota reunustaa maavalli. Kuopan länsipäässä on maasta kasattu koroke. Kuoppa on 1–2 m syvä. Sen eteläpuolella on kaksi 3,5 m syvää kuoppaa, joiden halkaisijat ovat 12 ja 5 m. Käyttötarkoituksesta ei ole tietoja. Karttatietojen perusteella kohdalla pitäisi olla katettu konekivääriasema, pikakivääriasema ja neljä korsua. Kuoppien eteläpuolella on 100 m pitkä, 3 m leveä, osastoihin jaettu kaivantoeste.

Kohteen läpi kulkevan metsätien länsipuolella on 6 x 10 m kokoinen tuliaseaman kuoppa, jonka syvyys on 2 m. Sen vieressä on saman syvyinen kuoppa, jonka koko on 5 x 5 m. Tuliaseaman ampuma-aukon sijaintia ei pysty määrittämään, mutta aseman edessä olevan lyhyen estekaivannon perusteella ampumasektorin keskisuunta on 80 astetta. Karttatietojen perusteella paikalla on ollut katettu panssaritorjuntatykin asema. Aseman eteläpuolelta jatkuu yhdyshauta kaakkoon, kohteeseen Koverhar 42.

Kuva 25. Ovi on jäänyt vielä pystyyn korsun sisäänkäynnissä kohteessa Koverhar 10. Kuva: RHO126023:28 Museovirasto. Kuva: John Lagerstedt, 2009.

KOVERHAR 10 (1000014065)

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyyppin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6645271 I= 287368

Valokuvat: MV/RHO 126023:24, 26, 27, 28

Kartta nro: 6

Kohde on tutkittu 2009. Kohteen aluerajaukseen tuli muutoksia vuoden 2016 inventoinnissa.

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama katetuista konekivääriseamista, pienemmistä tuliasemista, korsuista, yhdys- ja taisteluhautoista sekä kaivantoesteistä muodostuva linnoitekokonaisuus, joka sijaitsee Nicklundskärret-nimisen soistuneen maankohdan pohjoispuolella, rinteen yläosassa, hiekkapohjaisella mäntykankaalla. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kohteen itäosassa on kookas, alun perin katettu konekivääriasema, jonka ampumasektorin keskisuunta on suoraan pohjoiseen. Sen vieressä on avoin tuliasema ja kaksi korsua. Ympäristössä on lisäksi kaksi pienempää tuliasemaa, joiden torjuntasuunnat ovat pohjoiseen ja koilliseen. Katetun konekivääriaseman pohjoispuolella on 65 m pitkä, kaarevan muotoinen panssarivaunun kaivantoeste, jonka leveys yläosasta 3 m ja syvyys 1,6 m. Este on jaettu poikkivalleihin 3 m pitkiin osioihin. Esteen pohjoispuolella on yhdyshauta, joka jatkuu kohteen länsipäähän.

Kohteen lounaisosassa, mäenkumpareella on alkujaan katettu konekivääriasema, jonka sisätilan koko on 3 x 4 m. Ampumasektorin keskisuunta on pohjoiseen. Aseman taustalla on 7 x 7 m kokoinen korsun kuoppa, jonka syvyys on 1,5 m sekä toinen pienikokoinen kuoppa, joka on joko tuliasema tai korsu. Näiden itäpuolelta alkaa pohjoinen–etelä –suuntainen kaivantoeste, jonka pituus on 210 m. Esteen yläosan leveys on 3 m ja syvyys 1,5 m. Se on jaettu poikittaisvalleihin 3 m osioihin. Este päättyy Neuvostoliiton joukkojen rakentaman huoltotien eteläpuolelle.

Kaivantoesteen länsipuolella on konekivääriasema, joka on alkujaan ollut katettu. Sen ampumasektorin keskisuunta on 45 astetta. Tuliaseman taustalta alkaa lounaan suuntainen taisteluhauta, jonka pituus on 30 m. Sen laidalle on kaivettu 7 tuliasemasyvennystä joiden koko on 3 x 1,2 m ja torjuntasuunta luoteeseen. Konekivääriaseman lounaispuolella on pyöreähkö korsun kuoppa, jonka halkaisija on 5 m ja syvyys 1,5 m. Sisäänkäynnissä on ovi ja kappale oven karmia paikoillaan. Ovi on 63 cm leveä ja sitä on näkyvissä 78 cm. Sen alareuna on maakerrosten alla. Ovi on 5 cm paksu ja tehty puusta. Se on peitetty sinkityllä pellillä kummaltakin puolelta. Korsun sisällä on puisten tukirakenteiden ja kamiinan jäännöksiä.

KOVERHAR 11 (1000014066)

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyypin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6645291 I= 286953

Valokuvat: MV/RHO 126023:1, 2, 25

Kartta nro: 5

Kohde on tutkittu 2009. Kohteen aluerajaukseen tuli muutoksia vuoden 2016 inventoinnissa.

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama tukikohta, joka sijaitsee 600 m Nicklundsberget-nimisestä mäestä pohjoiseen, hiekkapohjaisella mäntykankaalla, vanhan huoltotien eteläpuolella. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Tukikohta on ryhmitetty alunperin konekivääriaseman ympärille, joka on aikanaan katettu.

Konekivääriaseman sisätila on kooltaan 3 x 7 m ja syvyys nykyään 0,9 m. Ampumasektorin keskisuunta on 30 astetta. Konekivääriaseman vieressä, sen kaakkoispuolella on kaksi pienempää tuli- tai tähystysasemaa ja koillispuolella yksi. Tukikohdan ympärillä on ansakuoppia. Aseman itäpuolella on tykistöradan ratapenger, jonka kummallakin puolella on poikkivalleihin ositetut kaivantoesteet.

Tukikohdasta, johtaa maahan kaivettu 300 m pitkä yhdyshauta etelän suuntaan, seuraavaan tukikohtaan (Koverhar 12). Haudan puoliväliin on tehty 6 tuliasesyvennyksiä, joiden koko on 1,2 x 3 m. Niiden torjuntasuunta on koilliseen. Hauta erottuu eteläpäässään osin vain matalana urana maastossa. Se päättyy seuraavan tukikohdan edustalla olevaan kaivantosteeseen.

KOVERHAR 12 (1000014068)

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyyppin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6644964 I= 287047

Valokuvat: MV/RHO 126023:30

Kartta nro: 5

Kohde on tutkittu 2009. Kohteen aluerajaukseen tuli muutoksia vuoden 2016 inventoinnissa.

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama tukikohta, joka sijaitsee Niclundskärren nimisen soistuneen maastonkohdan länsipuolella, hiekkapohjaisella mäntykankaalla. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Tukikohta on ryhmitetty konekivääriaseman ympärille, joka on aikanaan ollut katettu. Konekivääriaseman sisätila on kooltaan 3 x 6,5 m ja syvyys nykyään 0,9 m. Tuliasesmassa on saattanut olla 1–3 ampuma-aukkoa. Seinät ovat kuitenkin vaurioituneet niin, että ainoastaan yhden ampuma-aukon pystyy varmuudella määrittämään. Sen ampumasektorin keskisuunta on 320 astetta. Tuliaseaman ulkoseinien ympärillä, on taisteluhauta, jonka rintasuojassa on ampumasyvennyksiä.

Tuliaseaman pohjoispuolella on avoin konekivääriasema, jonka torjuntasuunta on suoraan pohjoiseen. Tämän pohjoispuolella on vielä pyöreä kuoppa, jonka halkaisija on 8 m ja syvyys 2 m. Katetun konekivääriaseman eteläpuolella on pyöreä korsun kuoppa, jonka halkaisija on 4 m ja syvyys 1,5 m.

Tukikodasta johtaa maahan kaivettu yhdys-/taisteluhauta lounaan suuntaan seuraavaan tukikohtaan (kohde: Koverhar 13). Haudan eteläosassa, sen itäpuolella on erillinen, 12 m pitkä taisteluhautaosio, joka on saattanut olla katettu. Sen torjuntasuunta on kaakkoon.

KOVERHAR 13 (1000014069)

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyyppin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6644831 I= 286877

Valokuvat: MV/RHO 126023:31

Kartta nro: 5

Kohde on tutkittu 2009. Kohteen aluerajaukseen tuli muutoksia vuoden 2016 inventoinnissa. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama tukikohta, joka sijaitsee Nicklundsberget-nimisen mäen ja Viskontien pohjoispuolella, hiekkapohjaisella mäntykankaalla.

Tukikohta on ryhmitetty suurikokoisen, alkujaan katetun konekivääriaseman ympärille. Sen ampumasektorin keski-suunta on 340 astetta. Aseman ympärillä on neljä avointa tuliasemaa ja korsu. Konekivääriaseman luoteispuolella on panssarivaunun kaivantoeste, jonka pituus on 60 m. Sen leveys on yläosastaan 3,5 m ja syvyys 1,5 m. Se on jaettu kapeilla poikittaisvalleilla 3 m pitkiin osioihin. Kaivantoeste on myöhemmin täytetty sähkölinjan kohdalta.

Konekivääriasemasta etelään suuntautuvat yhdyshaudat ovat jääneet Viskontien alle mutta jatkuvat tien eteläpuolella kohteessa Koverhar 18. Tuliasemasta johtaa idän suuntaan yhdyshauta, jonka länsi- ja pohjoispuolella on edellä mainitun kaltaiset kaivantoesteet. Toinen este on itä–länsi –suuntainen ja pituudeltaan 35 m. Toinen este on pohjois–etelä –suuntainen, jonka pituus on 45 m. Esteiden sisäpuolella on 5 x 5 m kokoinen korsun kuoppa.

KOVERHAR 14 (1000014070)

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyyppin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6644956 I= 287378

Kartta nro: 6

Kohde on tutkittu 2009. Kohteen aluerajaukseen tuli muutoksia vuoden 2016 inventoinnissa.

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama korsukylä, joka sijaitsee Nicklunds-kärretin itäpuolella, soistuvassa maastossa. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Alueella on toistakymmentä ajoneuvokuoppaa ja korsua, joista useat ovat varsin pienikokoisia, mitoiltaan n. 2 x 3 m. Korsukylä sijaitsee tykistöradan ratapenkereen pohjoispuolella. Kylän koillispuolella on kaakko-luode suuntainen panssarivaunun kaivantoeste, jonka pituus on 185 m. Sen leveys on 4 m ja se on jaettu poikittaisvalleilla 3 m pitkiin osioihin. Este on veden täyttämä. Se päättyy kaakossa seuraavan tukikohdan (Koverhar 15) kaivantoesteeseen.

Kuva 26. Tykkiasema erottuu maastossa suurikokoisena kuoppana kohteessa Koverhar 15. Kuva: AKDG5031:3 Museovirasto. Vesa Laulumaa, 2016.

KOVERHAR 15 (1000014071)

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyyppin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6644728 I= 287612

Valokuvat: MV/RHO 126023:32–36

Kartta nro: 6

Kohde on tutkittu 2009. Kohteen aluerajaukseen tuli muutoksia vuoden 2016 inventoinnissa.

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama useista tukikohdista muodostuva linnoitekokonaisuus, joka sijaitsee Koverharin tehtaalle johtaneen radan ja Viskontien risteyksen luoteispuolella, hiekkapohjaisessa maastossa, osin mäntykankaalla ja osin sekametsässä. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kohteessa on viisi suurikokoista, alkujaan katettua konekivääriasemaa ja niitä yhdistävä yhdys- ja taisteluhautaverkosto. Lisäksi alueella on useita pienempiä tuliasemia, korsuja ja ajoneuvokuoppia. Kohteen länsiosassa, Nicklundskärretin suon eteläpäässä on maahan kaivettu korsu tai tuliasema, jonka sortunut katto on tehty säästöbetonista. Katon paksuus on ollut 0,3 m. Rakennetta ympäröi kaivanto, jonka yläosan leveys on 1 m ja alaosan 0,2 m. Syvyys on 0,5–1 m.

Yhdyshaudat jatkuvat etelän suuntaan, jossa ne ovat osittain tuhoutuneet Viskontien alle. Haudat jatkuvat tien eteläpuolella kohteessa Koverhar 16. Osa varustuksista on jäänyt Koverharin tehtaalle johtaneen junaradan alle. Kohteen pohjoisosassa on itä–länsi -suuntainen panssarivaunun kaivantoeste, jonka pituus on 600 m. Este on jaettu poikittaisvalleilla 3 m pitkiin osioihin.

Kohteen eteläosassa on suurista ansakuopista muodostuva estelinja tai mahdollisesti keskeneräiseksi jäänyt panssarivaunun kaivantoeste, jossa on 330 metrin matkalla, kaarevana pohjois–etelä –suuntaisena linjana, 30 kpl maahan kaivettuja kuoppia, joiden keskikoko on noin 3 x 5 m ja syvyys 1 m. Kuoppien etäisyys on toisistaan noin 5 m.

KOVERHAR 16 (1000014072)

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyyppin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6644413 I= 287565

Kartta nro: 3

Kohde on tutkittu 2009. Kohteen aluerajaukseen ei tullut muutoksia vuoden 2016 inventoinnissa.

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama tukikohta, joka sijaitsee Viskontien ja Tvärminnentien risteyksen länsipuolella, hiekkapohjaisella mäntykankaalla. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kohteessa on karttatietojen perusteella sijainnut neljän tykin haupitsipatteri. Alueelta löytyy kaksi suurikokoista kuoppaa, jotka ovat kooltaan 5 x 15 m. Sisäänkäynti on kuopan pitkällä sivulla ja sen leveys on 5 m. Kuoppien keskiosat ovat metrin syvyiset ja päädyt puoli metriä syvät. Kuoppien etäisyys on toisistaan 10 m. Kuoppien etelä ja itäpuolella on kuusi korsujen kuoppaa. Kohteen itäosassa on tykistöradan ratapenger, jonka itäpuolella on kaksi yhdyshautaa ja useita kuoppia, joista osa on ollut korsuja.

KOVERHAR 17 (1000014073)

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyyppin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6644575 I= 287283

Valokuvat: MV/RHO 126023:37

Kartta nro: 3

Kohde on tutkittu 2009. Kohteen aluerajaukseen tuli muutoksia vuoden 2016 inventoinnissa.

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentaman tukikohdan eteläosa, joka sijaitsee Viskontien eteläpuolella kulkevan sähkölinjan alapuolella, n. 300 m Nicklundsberget-nimisestä mäestä kaakkoon, hiekkapohjaisella mäntykankaalla. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Sähkölinjan alapuolella on lyhyt yhdyshauta, kaksi korsujen kuoppaa ja ajoneuvokuoppa. Kohteen pohjoisosa on jäänyt Viskontien alle. Kohteen lounaan puolella olevan hiekkatöyrään päällä on ollut Neuvostoliiton joukkojen rakentamia tuliasemia ja korsuja. Alue nykyään puolustusvoimien harjoitusalueita. Vanhoja varustuksia on kaiveltu ja niiden väliin on tehty uusia harjoituksissa käytettyjä linnoitteita. Alueen linnoituslaitteet ovat osittain vaurioituneet kulkemisesta aiheutuneesta eroosiosta.

Kuva 27. Erodituneita korsujen kuoppia kohteessa Koverhar 18. Kuva: AKDG5050:1 Museovirasto. John Lagerstedt, 2016.

KOVERHAR 18 (100014074)

Laji: muu kulttuuriperintökohde
 Tarkenne: II maailmansodan varustus
 Tyyppi: puolustusvarustukset
 Tyypin tarkenne: taistelukaivannot
 Ajoitus: moderni
 Keskikoordinaatit: P= 6644751 I= 286838
 Valokuvat: AKDG5050:1
 Kartta nro: 2

Kohde on tutkittu 2009. Kohteen aluerajaukseen tuli muutoksia vuoden 2016 inventoinnissa.

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentaman tukikohdan eteläosa, joka sijaitsee Viskontien eteläpuolella kulkevan sähkölinjan alapuolella, n. 300 m Nicklundsberget-nimisestä mäestä länteen, hiekkapohjaisella mäntykankaalla. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kohteessa on taistelu- ja yhdyshautojen osioita sekä neljä korsujen kuoppaa. Tukikohdan keskiosa on tuhoutunut jäätyään Viskontien alle. Pohjoisosa on Viskontien pohjoispuolella (kohteessa Koverhar 13). Tukikohdan eteläpuolella olevalla maastonkohoumalla on ollut Neuvostoliiton joukkojen rakentamia tuliasemia ja korsuja. Nicklundsbergetin eteläpuolella on suurikokoisia ajoneuvokuoppia sekä korsuja. Alueet ovat nykyään puolustusvoimien harjoitusalueita. Vanhoja varustuksia on kaiveltu ja niiden väliin on tehty uusia harjoituksissa käytettyjä linnoitteita. Alueen linnoituslaitteet ovat vaurioituneet kulkemisesta aiheutuneesta eroosiosta.

KOVERHAR 19 (100014075)

Laji: muu kulttuuriperintökohde
 Tarkenne: II maailmansodan varustus
 Tyyppi: puolustusvarustukset
 Tyypin tarkenne: taistelukaivannot
 Ajoitus: moderni
 Keskikoordinaatit: P= 6644809 I= 286203
 Kartta nro: 2

Kohde on tutkittu 2009. Kohteen aluerajaukseen ei tullut muutoksia vuoden 2016 inventoinnissa.

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama konekivääriasema, joka sijaitsee Viskon tehtaalla itäpuolella, n. 170 m etelään Viskontiestä, hiekkapohjaisella mäntykankaalla. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Konekivääriasema on ollut alkujaan katettu. Aseman sisätilan koko on 7 x 7 m ja ampumasektorin keskisuunta on 300 astetta. Konekivääriaseman ympäristössä on taistelu- ja yhdyshautoja. Ympäristöä ei ole inventoitu.

KOVERHAR 20 (1000014076)

Laji: muu kulttuuriperintökohde
 Tarkenne: II maailmansodan varustus
 Tyyppi: puolustusvarustukset
 Tyypin tarkenne: taistelukaivannot
 Ajoitus: moderni
 Keskikoordinaatit: P= 6644649 I= 286121
 Valokuvat: MV/RHO 126023:43
 Kartta nro: 2

Kohde on tutkittu 2009. Kohteen aluerajaukseen ei tullut muutoksia vuoden 2016 inventoinnissa.

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentamiin linnoitteisiin liittyvä valelaite, joka sijaitsee Viskon tehtaan kaakkoispuolella, n. 330 m etelään Viskontiestä, hiekkapohjaisella mäntykankaalla. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kohde on valeilmatorjuntapatteri, jossa on ollut puiset tykkejä esittävät rakennelmat. Laitteen tarkoituksena on ollut johtaa harhaan vihollisen lentotiedustelua. Alueella on neljä pyöreää kuoppaa, joiden halkaisija on 6 m ja syvyys 0,3 m. Jokaisen kuopan keskellä on pyöreä korokke, jonka halkaisija on 1,5 m.

Valelaitteet ovat harvinaisia linnoittamiseen liittyviä rakenteita.

KOVERHAR 21 (1000014077)

Laji: muu kulttuuriperintökohde
 Tarkenne: II maailmansodan varustus
 Tyyppi: puolustusvarustukset
 Tyypin tarkenne: taistelukaivannot
 Ajoitus: moderni
 Keskikoordinaatit: P= 6645514 I= 287164
 Valokuvat: MV/RHO 126023:5, 19, 20
 Kartta nro: 5

Kohde on tutkittu 2009. Kohteen aluerajaukseen tuli muutoksia vuoden 2016 inventoinnissa.

Kohde on osa Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentamasta yhdyshaudasta, joka kulkee koko Koverharin linnoitusalueen läpi. Yhdyshauta sijaitsee suurimmaksi osaksi hiekkapohjaisella mäntykankaalla, mutta inventointialueen eteläosassa se on rakennettu kivikkoiseen maastoon, jossa kasvaa tiheämpää havumetsää. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Maahan kaivettu yhdyshauta alkaa pohjoisessa Dragsviken–Ryssmalmen -pääkaivantoesteestä ja se on jatkunut lähes katkeamattomana Sandträskin tasalla kulkevaan toiseen puolustuslinjaan. Hautaa on inventoitu yhteensä 2,5 km sen keskivaiheita Koverharissa. Haudan pääkulkusuunta on koillisesta lounaaseen. Mutta se mutkittelee maastonkohtien ja tukikohtia myötäillen. Haudan keskimääräinen leveys on yläosasta 1,8 m ja alaosasta 0,7 m, syvyys on 0,8 m. Syvimmillään hauta on inventointialueen

eteläosassa mutta joissakin paikoissa se on vain heikosti maastossa erottuva ura. Mahdolliset puiset tukirakenteet on poistettu. Hautaa on täytetty uusien teiden kohdilla.

Rautatien läheisyydessä, kohteen Koverhar 8 kohdalla hautaan on tehty 10 m pitkiä poikittaishautoja, jotka ovat mahdollistaneet tulittamisen koillisen ja idän suuntiin. Yhdyshaudan varsilla on toisinaan siitä erilleen rakennettuja lyhyitä taisteluhaudanpätkiä, jotka on varustettu 1,2 x 3 m kokoisilla tulasemilla. Nämä taisteluhautaosiot ovat saattaneet olla katettuja.

Kuva 28. Neuvostojoukkojen rakentama huoltotie kohteessa Koverhar 22. Kuva: RHO126023:11 Museovirasto. John Lagerstedt, 2009.

KOVERHAR 22 (1000014078)

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyyppin tarkenne: tykkiet

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6645429 I= 287381

Valokuvat: MV/RHO 126023:11

Kartta nro: 5, 6 ja 8

Kohde on tutkittu 2009. Kohteen aluerajaukseen tuli muutoksia vuoden 2016 inventoinnissa.

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama Koverharin linnoitusalueen läpi kulkeva huoltotie. Tie on rakennettu hiekkapohjaiselle mäntykankaalle. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Tie on alkanut lännestä Hangon radan eteläpuolelta, läheltä Viskontietä ja on jatkunut siitä koillisen suuntaan, junaradan eteläpuolella kulkien Lappohjan aseman suuntaan kohteiden Koverhar 43 ja 45 kautta. Tietä on kohteessa 2,2 kilometrin osio. Tien leveys on 3,2 m. Sen pinnasta on karkeaa hiekkaa sekä pyöreitä kiviä, joiden halkaisijat ovat 3–10 cm. Tiestä on tuhoutunut lyhyt osio Koverharin tehtaalle johtaneen radan alle.

KOVERHAR 23 (1000014079)

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyyppin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6645206 I= 287051

Valokuvat: MV/RHO 126023:29

Kartta nro: 5 ja 6

Kohde on tutkittu 2009. Kohteen aluerajaukseen tuli muutoksia vuoden 2016 inventoinnissa.

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama Koverharin linnoitusalueen läpi kulkeva tykistöradan ratapenger ja -linjaus. Se on rakennettu hiekkapohjaiselle mäntykankaalle sekä osaksi Nicklundskärret-nimisen suon poikki. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kohde on osa ratalinjaa, jolla oli tarkoitus yhdistää Täcktommin ja Tvärminnen alueilla sijainneiden järeän rautatietykkipatterin ampuma-asemien ratapihat Hangon rataan Koverharissa. Tykistörata oli valmistunut Hangosta Tvärminneen asti mutta sieltä Koverhariin jatkuvaa osuutta ei ennätetty kiskottaa mutta ratalinja penkereineen ehdittiin rakentaa lähes valmiiksi.

Ratalinjaa on inventointialueella 1,6 km. Se alkaa Hangon radasta 1,3 km Viskontien tasoristeyksestä rataa pitkin mitattuna koilliseen. Rata näkyy maastossa nykyään 2,5–12 m leveänä hiekkapäällysteisenä linjana. Ratalinjan kummallakin puolella on panssarivaunun kaivantoesteet 470 m matkalla Hangon radasta etelään. Kaivannot on jaettu 3 m pitkiin osioihin kapeilla poikkivalleilla. Radan linjaus on leveimmillään näiden kaivantoesteiden välissä. Etelämpänä se jatkuu keskimäärin 3 m leveänä linjana.

Nicklunds kärretin suon kohdalla rataa varten on tehty 2,5 m korkea pengerrys, jonka leveys on yläosasta 2,5 m ja alaosasta 8 m. Suon itäpuolella radan linja muuttuu polkumaiseksi ja katoaa vähitellen maastossa. Viskontien eteläpuolella kohteessa Koverhar 16 rata on jälleen näkyvässä korkeana hiekkapengerryksenä.

KOVERHAR 24 (1000014239)

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyypin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6646012 I 286787

Valokuvat: MV/RHO 126023:49–52

Kartta nro: 7

Kohde on tutkittu 2009. Kohteen aluerajaukseen tuli muutoksia vuoden 2016 inventoinnissa.

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 tekemän tukikohdan eteläinen osa, joka sijaitsee Hankoniementien ja sen eteläpuolella kulkevan saman suuntaisen sähkölinjan välisellä alueella, hiekkapohjaisessa maastossa mäntykankaalla. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kohteessa on maahan kaivettuja taistelu- ja yhdyshautoja. Osa taisteluhautoista on varustettu ampumasyvennyksin. Kohteen lounaisnurkassa on ampumaradalle johtavan tien vieressä konekivääriasema, jonka sisämitat ovat 7 x 7 m. Ampuma-aukkoa on myöhemmin kaiveltu esiin. Se on 1,5 m leveä ja aukon reunat on vuorattu pellillä. Aseman torjuntasuunta on 90 astetta.

Kohteessa on useita kuoppia, jotka saattavat olla tuliasemia tai korsuja. Selkeästi korsuille tehtyjä kuoppia on yli 20 kpl. Kaikkien katettujen asemien ja suojien katot on purettu. Tukikohdan etelä laidalla on ainakin 18 ajoneuvokuoppaa, jotka on keskitetty omalle alueelleen. Kohteen itäpäässä olevalla mäellä on osa haudoista vaurioitunut läheisen ampumaradan rakentamisen yhteydessä. Paikan läheisyydessä on konekivääriasema, joka on todennäköisesti ollut kahdella ampuma-aukolla varustettu. Sen torjuntasuunnat ovat olleet 30 ja 300 astetta. Konekivääriasemasta n. 150 m koilliseen on lisäksi 100 m pitkä, erillinen taistelu- tai yhdyshauta.

Tukikohta on ilmeisesti liittynyt vieressä sijaitsevan kranaatinheitinpatterin (kohde: Koverhar 1) huoltoon ja puolustukseen. Tukikohdan poikki on myöhemmin rakennettu Hankoniementie, jonka alle on jäänyt linnoituslaitteita. Samoin tukikohdasta on tuhoutunut osia hiekkakuopilta tapahtuneen maanoton yhteydessä. Tukikohdan pohjoisosa sijaitsee kohteessa Koverhar 26.

KOVERHAR 25 (1000014240)

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyypin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6646095 I= 286629

Kartta nro: 5 ja 13

Kohde on tutkittu 2009. Kohteen aluerajaukseen tuli muutoksia vuoden 2016 inventoinnissa.

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 tekemä tukikohta, joka sijaitsee Hankoniementien ja sen eteläpuolella kulkevan saman suuntaisen suurjännitelinjan välisellä alueella hiekkapohjaisessa maastossa mäntykankaalla. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kohteessa on maahan kaivettuja yhdys- ja taisteluhautoja sekä tuliasemia ja korsujen kuoppia. Kohteen itäpäässä on suurikokoinen konekivääriasema, jonka eteläosa on vaurioitunut vieressä kulkevan sähkölinjan raivaustöiden yhteydessä. Tukikohdasta on johtanut yhdyshauta pohjoisen suuntaan, seuraavaan tukikohtaan mutta hauta on jäänyt osin Hankoniementien alle.

KOVERHAR 26 (1000014241)

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyypin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6645778 I= 286564

Kartta nro: 7 ja 13

Kohde on tutkittu 2009. Kohteen aluerajaukseen tuli muutoksia vuoden 2016 inventoinnissa.

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 tekemä tukikohdan pohjoisosa, joka sijaitsee Hankoniementien ja Kofverhagin Kartanontien välisellä alueella, hiekkaharjulla. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941. Kohteen itäpäähän linnoitteet ovat tuhoutuneet soranoton yhteydessä.

Kohteessa on maahan kaivettuja taistelu- ja yhdyshautoja sekä tuliasemia ja korsujen kuoppia. Kohteen keskiosaan on rakennettu tie ja aluetta on jonkin verran täytetty, jolloin linnoitteita on mahdollisesti tuhoutunut. Kohteen itäpäähän on ollut tarkoitus rakentaa betonibunkkeri, joka on jäänyt keskeneräiseksi. Ainoastaan 15 x 12 m kokoinen kuoppa on ehditty kaivaa, jonka syvyys on 2–3 m.

KOVERHAR 27

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyypin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6644803, I= 288076

Valokuvat: AKDG49190:1–2

Kartta nro: 4

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama tukikohta, joka sijaitsee Koverharin entiselle tehtaalle johtaneen rautatien ja Koverharintien välisellä kaistaleella, hiekkapohjaisella mäntykankaalla. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kohteessa on suuri joukko erilaisia kuoppia, joiden käyttötarkoitus on epäselvä. Osa kuopista on erilaisia pieniä tuliasemia ja korsujen jäännöksiä, osa kranaattien tai pommien tekemiä kuoppia. Alueella on lyhyitä taisteluhautaosuuksia sekä maahan kaivettuja yhdyshautoja, jotka ovat jatkuneet idässä, etelässä ja lännessä, vieressä sijaitseviin kohteisiin Koverhar 15, 28 ja 41. Taisteluhautojen torjuntasuuntana ovat pohjoinen ja luode. Kohteen poikki kulkee itä–länsi –suuntainen panssarivaunun kaivantoeste, jonka pituus on 100 m. Este on jaettu poikkittaisvalleilla keskimäärin 3 m pitkiin osioihin.

Kuva 29. Taisteluhaudan rintasuojasta eteenpäin suuntautuvia tuliasemien kaivantoja, jotka ovat ilmeisesti olleet katettuja. Kuva: AKDG5030:2. Vesa Laulumaa. 2016.

Kuva 30. Kaivantoeste, joka on jaettu poikkivalleilla osioihin. Kuva: AKDG5032:4

KOVERHAR 28

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyyppin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6644687, I=288310

Valokuva: AKDG49192:1–5

Kartta nro: 4

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama tukikohta, joka sijaitsee Koverharintien ja meren rannan välisellä alueella, hiekkapohjaisella mäntykankaalla. Rannan tuntumassa kasvaa kapealla kaistaleella tiheätä lehtipuustoa. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941. Kohteen koillisosassa sijaitsee vanha hiilimiilu (kohde: Koverhar miilu 1).

Kohteen pohjoisosassa on kolme katettua konekivääriasemaa, joiden välissä on taistelu- ja yhdyshautaverkosto. Torjuntasuuntana on pohjoinen. Näistä asemista johtaa etelän suuntaan yhdyshautoja. Asemien edessä on itä–länsi –suuntainen panssarivaunun kaivantoeste, joka koostuu kahdesta osasta, joiden pituudet ovat 117 ja 240 m.

Kohteen itäosassa on rantatöyrään reunalle rakennettu useita pienikokoisia tulasemia, jotka on yhdistetty toisiinsa yhdys- ja taisteluhautoilla. Torjuntasuunta on itään. Osa haudoista ja asemista on jäänyt rannan suuntaisen kapean tien alle. Kohteen eteläosassa on hiekkatöyrään reunalla korsujen kuoppia sekä

koilliseen torjuvia asemia. Koko kohteen alueella on runsaasti erilaisia tunnistamattomia kuoppia, jotka voivat olla tuliasemien ja korsujen jäännöksiä tai kranaattien ja pommien räjähdyskuoppia.

KOVERHAR 29

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyypin tarkenne: panssariesteet

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6644294, I= 288493

Kartta nro: 4

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama panssarivaunun este, joka sijaitsee sähkölinjan alapuolella, entisen Koverharin tehdasalueen aidan pohjoispuolella. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kohdalla on jäljellä noin 25 m pitkä katkelma panssarivaunun kaivantoestettä. Este on kiertänyt aikanaan tukikohtaa, joka on koostunut katetusta konekivääriasemasta ja korsusta ja joka on myöhemmin tuhoutunut kokonaan.

KOVERHAR 30

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyypin tarkenne: panssariesteet

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6644132, I= 288307

Kartta nro: 4

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama panssarivaunun este, joka sijaitsee entisellä tehdasalueella, teiden ympäröimällä mäenkumpareella. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kohdalla on jäljellä noin 30 m pitkä katkelma koillinen–lounas -suuntaista panssarivaunun kaivantoestettä. Mäellä on muutamia kuoppia, joista osa näyttää varsin uusilta ampumapesäkkeiltä, jotka on voitu kaivaa viimeisten vuosikymmenten aikana sotaharjoitusten yhteydessä.

Kuva 31. Panssarivaunun kaivantoeste, joka on kaivettu suoraviivaisesti ilman osioihin jakavia poikkivalleja kohteessa Koverhar 31.
Kuva: AKDG5034:2. Vesa Laulumaa, 2016.

KOVERHAR 31

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyyppin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6643260, I= 288429

Valokuva: AKDG49194:1–2

Kartta nro: 1

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama tukikohta, joka sijaitsee Koverharin entisen tehdasalueen eteläpuolella, Tvärminnentien ja merenrannan välisellä alueella. Kohteen länsiosassa on hiekkapohjaista kangasmetsää. Rannan tuntumassa on kaistale lehtipuuta kasvavaa tiheää metsää. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kohteen poikki kulkee leveä panssarivaunun kaivantoeste. Se jatkuu kohteen länsipuolelle, aina Sandöträsketin rantaan asti. Tutkitulla alueella estettä oli jäljellä kaikkiaan noin 650 m. Este kääntyy rannassa lounaan suuntaan kapeampana ja matalampana, noin 200 metrin matkan jatkuen tutkimusalueen ulkopuolelle. Este on kaivettu suoraviivaisesti eikä sitä ole jaettu poikkivalleilla osioihin.

Kaivantoesteen pohjois- ja eteläpuolella on tuliasemakuoppia, ajoneuvosuoja ja erilaisia tunnistamattomia kuoppia. Kohteen keskiosassa on pohjoinen–etelä suuntaisella harjanteelle taisteluhautaa ja asemia, joiden torjuntasuunta on itään. Keskiosassa on lisäksi yksi katettu konekivääriasema. Kohteen itäosaan oli vanhassa sotilaskartassa merkitty valonheitinasema, josta ei näkynyt jälkiä maastossa.

Kuva 32. Konekivääriaseaman jäännökset kohteessa Koverhar 32. Kuva: AKDG5038:1. Vesa Laulumaa, 2016.

KOVERHAR 32

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyyppin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6646153, I= 289407

Valokuvat: AKDG5038:1–4

Kartta nro: 12

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama tukikohta, joka sijaitsee hiekkapohjaisella mäntykankaalla, Lappvikmalmarnan harjanteen ja meren rannan välisellä alueella. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kohteen pohjoisosassa olevan harjanteen päällä on taistelu- ja yhdysautoja sekä kolme katettua konekivääriaseamaa. Muita tuliasemia oli tunnistettavissa 5 kpl mutta lisäksi maastossa on suuri joukko erilaisia kuoppia, joiden käyttötarkoitus on epäselvä. Osa kuopista on erilaisia pieniä tuliasemia ja korsujen jäännöksiä, osa kranaattien ja pommien tekemiä kuoppia. Harjanteen länsiosassa on kaksi suurikokoista kuoppaa, jotka ovat keskeneräisten betonibunkkereiden pohjakuoppia. Läntisen kuopan koko on 16 x 15 m ja syvyys 2,5 m. Itäisemmän kuopan koko on 18 x 18 m ja syvyys 2 m.

Harjanteen eteläpuolella on yhdys- ja taisteluhautoja sekä kaksi telttamajoitusaluetta, joista läntisemmässä on noin 25 teltan kuoppaa 16 x 50 m kokoisella alalla. Itäisellä alueella on 15 kuoppaa 16 x 45 m kokoisella alalla.

KOVERHAR 33

Laji: muu kulttuuriperintökohde
 Tarkenne: II maailmansodan varustus
 Tyyppi: puolustusvarustukset
 Tyypin tarkenne: taistelukaivannot
 Ajoitus: moderni
 Keskipoordinaatit: P= 6646113, I= 289890
 Valokuvat: AKDG5039:1
 Kartta nro: 12

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama tukikohta, joka sijaitsee Högsandintien itäpuolella, hiekkapohjaisella mäntykankaalla. Kohde on kahdessa osassa. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kohteen pohjoisosassa on kranaatinheitinpatteri, jossa on ollut viisi tuliasemaa. Osa patterista on jäänyt ulkoilutien alle ja maastossa on hahmotettavissa neljä kuoppaa, jotka ovat ilmeisesti kranaatinheittimien asemia. Näiden lisäksi on vielä useita korsujen kuoppia sekä linnoituslaitteiden välillä kulkevia yhdyshauta. Kohteen eteläosassa on noin 40 m pitkä taistelu- tai yhdyshauta.

KOVERHAR 34

Laji: muu kulttuuriperintökohde
 Tarkenne: II maailmansodan varustus
 Tyyppi: puolustusvarustukset
 Tyypin tarkenne: taistelukaivannot
 Ajoitus: moderni
 Keskipoordinaatit: P= 6646250, I= 289334
 Valokuvat: AKDG5040:1–4
 Kartta nro: 12

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama parakkialue, joka sijaitsee Koverharintien itäpuolella, Lappvikmalmarnan harjanteen pohjoisrinteen juurella, hiekkapohjaisella mäntykankaalla. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kohteessa on 20 parakin kuoppaa, jotka sijaitsevat vieretysten itä–länsi -linjalla. Purettujen parakkien kuoppien koot ovat 10 x 35 m ja syvyys 3 m. Ne sijaitsevat toisistaan noin 8 m välimatkoin. Parakit on jaoteltu kahteen ryhmään, joista kummassakin on ollut kymmenen parakkia. Ryhmien välinen etäisyys on noin 50 m. Parakit on purettu jatkosodan alussa 1941, jolloin niistä saatu puutavara käytettiin muiden linnoitteiden vahvistamiseen. Parakit ovat sijainneet maanpinnan tason alapuolella siten, että niiden pitkä sivu on likimäärin pohjois–etelä –suuntainen. Sisäänkäynnit sijaitsevat eteläpäissä, jossa on 2 m leveä hauta, joka nousee kaivannon pohjalta ylös reunalle suorassa kulmassa parakin pitkään sivuun nähden.

Parakkien eteläpuolella olevan harjanteen rinteeseen on kaivettu korsujen kuoppia, joista osaan johtaa yhdyshauta parakkien edestä. Itäisin parakin kuoppa on jäänyt Kävelykujan kerrostalon takapihan istutusten alle, jolloin sen itäreuna on kadonnut miltei näkymättömiin ja kaivanto on täyttynyt.

KOVERHAR 35

Laji: muu kulttuuriperintökohde
 Tarkenne: II maailmansodan varustus
 Tyyppi: puolustusvarustukset
 Tyypin tarkenne: taistelukaivannot
 Ajoitus: moderni
 Keskikoordinaatit: P= 6646344, I=289160
 Kartta nro: 11

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama majoitusalue, joka sijaitsee kahdessa osassa suurimaksi osaksi Koverharintien pohjoispuolella, hiekkapohjaisella mäntykankaalla. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kohteessa on 70 x 135 m kokoisella alueella noin 160 teltan kuoppaa, jotka sijaitsevat saman suuntaisissa, suorissa riveissä. Teltta-alueen itäpuolella on muita kuoppia, joista ei varmuudella pysty sanomaan ovatko ne korsuja tai ampumapesäkkeitä vai kranaattien ja pommien aiheuttamia räjähdyskuoppia. Koverharintien eteläpuolella on samaan kohteeseen kuuluvan korsun kuoppa.

KOVERHAR 36

Laji: muu kulttuuriperintökohde
 Tarkenne: II maailmansodan varustus
 Tyyppi: puolustusvarustukset
 Tyypin tarkenne: taistelukaivannot
 Ajoitus: moderni
 Keskikoordinaatit: P= 6646495, I= 289371
 Kartta nro: 11 ja 12

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama konekivääriasema, joka sijaitsee Koverharintien ja Hietaniementien risteyksen kaakkoispuolella, hiekkapohjaisella mäntykankaalla. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Aikanaan katetuksi rakennetusta konekivääriasemasta on jäljellä hiekasta, maasta ja kivistä kasattu kumpu, jonka halkaisija on 6 m. Keskellä on 1,3 x 2 m kokoinen kuoppa.

KOVERHAR 37

Laji: muu kulttuuriperintökohde
 Tarkenne: II maailmansodan varustus
 Tyyppi: puolustusvarustukset
 Tyypin tarkenne: taistelukaivannot
 Ajoitus: moderni
 Keskikoordinaatit: P= 6646577, I= 289279
 Kartta nro: 11 ja 12

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama tukikohta, joka sijaitsee Koverharintien ja Hietaniementien risteyksen luoteispuolella, hiekkapohjaisella mäntykankaalla. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kohteessa on noin 35 m yhdys- tai taisteluhautaa sekä suurikokoisen parakin kuoppa, jonka koko on 10 x 50 m ja syvyys 2 m. Kuopan länsipäähän laskeutuu 3 m leveä ja 1,8 m syvä ura. Parakin itäpää on tuhoutunut vähäisiltä osin Koverharintien alikulkukäytävän maaleikkauksen kohdalta.

KOVERHAR 38

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyyppin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6646659, I= 289826

Valokuvat: AKDG5041:1–2

Kartta nro: 12

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama tukikohta, joka sijaitsee Hietaniementien ja Tennbergintien risteyksen ja rautatien välisellä alueella, kivikkoisessa sekametsässä. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kohteen linnoitteet ovat kuuluneet Hangon tukikohdan etulinjan varustuksiin, jotka ovat sijainneet tukikohdan ja Suomen välisen valtakunnan rajan pinnassa. Kohteessa on taistelu- tai yhdyshautaa sekä kolme tulasemaa, joiden torjuntasuunta on pohjoisen ja luoteen välillä.

Kohteen taustalla on maahan kaivettu korsu, jonka koko on 2 x 3 m ja syvyys 1 m. Korsun sisäseinissä on paikoillaan vielä hirsituenta, joka on eristetty maasta tervapahvilla. Vaakahirret on peitetty lisäksi korsun sisäpuolelta pystylaudoituksella. Korsusta löytyi myös ohuita rautavanteiden kappaleita, joita on todennäköisesti käytetty hirsirakenteiden kiinnittämisessä toisiinsa.

KOVERHAR 39

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyyppin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6646678, I= 291202

Kartta nro: 19

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama tukikohta, joka sijaitsee Matruusintien kummallakin puolella, noin 100 m rautatien tasoristeyksestä länteen. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Tien eteläpuolella on pieni tuliasema ja yhdyshautaa. Tien pohjoispuolella on maahan kaivettu korsu, jonka koko on 2 x 3 m ja syvyys 1 m. Korsun sisäseinissä on paikoillaan vielä hirsituenta, joka on eristetty maasta tervapahvilla. Vaakahirret on peitetty sisäpuolelta pystylaudoituksella. Korsusta löytyi myös ohuita rautavanteiden kappaleita, joita on todennäköisesti käytetty hirsirakenteiden kiinnittämisessä toisiinsa.

Linnoitteet sijaitsevat Hangon neuvostotukikohdan ja Suomen valtakunnan rajalla, Suomen puoleisella osalla. Hirsillä vahvistettu korsu on rakenteeltaan kuitenkin samanlainen kuin Lappohjan aseman kaakkoispuolella sijaitsevan kohteen Koverhar 38 korsu, joka on sijaintinsa ja ympäristönsä muiden linnoitteiden rakenteiden perusteella varmasti Neuvostoliiton joukkojen rakentama varustus.

KOVERHAR 40

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyypin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6646700, I= 291498

Kartta nro: 19

Kohde on suomalaisten rakentama varustus, joka on varmistanut 1940–41 Neuvostoliiton Hangon tukikohdan vastaista rajaa. Se sijaitsee Lappohjan pienvenesataman pohjoispuolella, kallioisessa maastossa. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kohteessa on kaksi vierekkäistä, maahan kaivettua, 2 x 2 m kokoista ja 0,9 m syvää tuliasemaa sekä todennäköisesti korsun kuoppa, joka on kooltaan 2 x 3 m. Lisäksi kohdalla on matalaa ryömintähautaa, jonka syvyys ja leveys on 0,5 m.

KOVERHAR 41

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyypin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6644494, I= 288124

Valokuva: AKDG49192:1

Kartta nro: 4

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama tukikohta, joka sijaitsee Viskontien ja Koverharintien risteuksen eteläpuolella. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941. Kangasmetsää kasvavalla hiekkapohjaisella alueella on säilynyt ainoastaan tuliasema ja yhdyshauta. Muut rakenteet ovat hävinneet.

KOVERHAR 42

Laji: muu kulttuuriperintökohde
 Tarkenne: II maailmansodan varustus
 Tyyppi: puolustusvarustukset
 Tyypin tarkenne: taistelukaivannot
 Ajoitus: moderni
 Keskikoordinaatit: P= 6644987, I= 287809
 Kartta nro: 6

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama majoitus- ja huoltoalue, joka sijaitsee hiekkapohjaisessa maastossa hakkuuaukealla ja osin sekametsässä, Koverharin tehtaalte johtaneen radan länsipuolella. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Alueella on yli 20 erikokoista kuoppaa, joista osa on ollut korsuja ja osa ajoneuvokuoppia. Jatkosodan aikaisessa suomalaisten laatimassa kartassa paikka on nimetty Tallikyläksi.³⁷ Alueella on lisäksi taisteluhautoja sekä yhdyshautaverkosto, joka jatkuu kaikkiin ilmansuuntiin viereisiin tukikohtiin.

KOVERHAR 43

Laji: muu kulttuuriperintökohde
 Tarkenne: II maailmansodan varustus
 Tyyppi: puolustusvarustukset
 Tyypin tarkenne: taistelukaivannot
 Ajoitus: moderni
 Keskikoordinaatit: P= 6645874 I=288239
 Valokuvat: AKDG5045:1–14
 Kartta nro: 9

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama useista tukikohdista muodostuva linnoitekokonaisuus, joka sijaitsee Koverharin tehtaille johtaneen radan ja Koverharintien välisellä alueella. Pohjoisosastaan alue rajoittuu Hanko–Hyvinkää rataan. Hiekkapohjainen maa kasvaa kangasmetsää, jonka valtapuuna on mänty. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kohteen läpäisee osa luode–kaakko –suuntaisesta panssarivaunun kaivantoesteestä, joka alkaa Dragsvikenistä ja päättyy Ryssmalmenille. Estettä on kohteessa 570 m. Kaivantoesteen leveys on yläosasta 10 m ja alaosa 1,5 m ja syvyys 2,5–4 m. Este on rakennettu suoraviivaiseksi, eikä sitä ole jaettu poikittaisvalleilla osioihin.

Kaivantoesteen taustalla, sen länsipuolella, on 9 hehtaarin kokoisella alueella on noin 70 erilaista kuoppaa, joista osa on korsuja, ajoneuvokuoppia tai tuliasemia, Osa kuopista on todennäköisesti syntynyt kranaattien tai pommien räjähdyksistä. Alueella on yhdyshautaverkosto. Koverharin haararadan vaihteesta 135 m etelään on pisteessä P= 6646137, I= 288151 maahan kaivettu sortunut tuliasema. Vuonna 2009 kohdalla erottui vielä kaksihuoneinen rakenne, jossa oli jäännökset betonikatosta ja jälkiä betonilla

³⁷ Venäläisten puolustuslaitteet Hangon vuokra-alueella. T22005/1a. KA.

vahvistetusta, luoteeseen suunnatusta ampuma-aukosta. Ampuma-aukon rakenteita ei erottunut 2016 tutkimuksessa mutta säästöbetonisia katon kappaleita oli vielä havaittavissa. Selkeästi näkyvissä on enää vain yksi huone, jonka koko on 2 x 2,5 m ja syvyys 1,5. Huoneesta erottuu kolme hirsikertaa. On mahdollista, että hirret ovat olleet ratapölkkyjä, koska niissä on kiskojen kiinnittämiseen käytettyjä rautoja ja kookkaita kiskonauvoja. Betonirakenteet ja näkyvissä olevat säilyneet puiset tukirakenteet ovat hyvin harvinaisia Hangon tukikohdan maarintamalla.

Kaivantoesteen itäpuolella on yhdyshautoja sekä hajanaisia korsuja ja muita tunnistamattomia kuoppia.

Kohteen lounaisosassa on 530 m pitkä osio panssarivaunun kiviastetta. Estekivet ovat neljässä peräkkäisessä rivissä. Esteen leveys on 4 m. Pyöreähköön muotoiset luonnonkivet ovat kooltaan keskimäärin 1,5 m³ ja ne ovat noin 1 m korkeita. Vaikuttaa, ettei kivien alaosa olisi upotettu kovinkaan syvälle maahan. Esteestä on tuhoutunut lyhyt osio, kun se on jäänyt Koveharintien viereen kasatun täyttömaa-alueen ja hiekkakuopan reunan alle. Kiviaste jatkuu viereisiin kohteisiin kaakossa ja luoteessa. Kiviaste on harvinainen panssarivaunun estetyyppi Hangon tukikohdassa.

Kohteen pohjoispuolella on Neuvostoliiton joukkojen rakentama huoltotien linjaus. Tietä on kuitenkin myöhemmin muokattu ja käytetty kohtuullisen runsaasti eikä alkuperäistä ulkoasusta ole ilmeisesti jäljellä paljoakaan. Samasta tiestä on paremmin säilynyt osio kohteessa Koverhar 22.

Kuva 33. Panssarivaunun kiviaste kohteessa Koverhar 43. Kuva: KDG5045:6 Museovirasto. John Lagerstedt 2016.

Kuva 34. Korsun tai tuliaseman oven ulkopinta kohteessa Koverhar 43. Kuva: AKDG5045:8 Museovirasto. John Lagerstedt, 2016.

Kuva 35. Korsun tai tuliaseman oven sisäpinta kohteessa Koverhar 43. Kuva: AKDG5045:9 Museovirasto. John Lagerstedt, 2016.

KOVERHAR 44

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyyppin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6645538 I= 288555

Valokuvat: AKDG5047:1–4

Kartta nro: 10 ja 11

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama useista tukikohdista muodostuva linnoitekokonaisuus, joka sijaitsee Koverharintien ja meren rannan välisellä alueella. Tien itäpuolella on muuta ympäristöä huomattavasti korkeampi, 100 m leveä, rantaviivan suuntainen harjanne. Hiekkapohjainen maa kasvaa mäntyvaltaista kangasmetsää mutta rannan tuntumassa kasvaa toisinaan kapealla kaistaleella lehtimetsää. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941. Kohteen eteläosassa sijaitsevat kaksi hiilimiilua (kohteet: Koverhar miilu 2 ja 3).

Taisteluhaudat, katetut konekivääriasemat, muut tuliasemat ja korsut sijoittuvat suurimmaksi osaksi edellä mainitulle harjanteelle tai sen pohjoispuolelle. Torjuntasuunnat ovat pääasiassa pohjoiseen tai luoteeseen. Myös harjanteen rannan puoleisella rinteellä on asemia. Niiden tehtävänä on ollut torjua mereltä suuntautuvaa maihinnousua. Ryssmalmenin kohdalla kulkee rantaviivasta noin 50 metrin etäisyydellä rannan suuntainen taisteluhauta noin puolen kilomerin matkan. Kohteen pohjoisosassa on harjanteen päällä aloitettu työmaa betonibunkkeria varten. Ainoastaan 20 x 25 m kokoinen pohjakuoppa, jonka syvyys on 3–4 m, on ehditty kaivaa. Kohteen eteläosassa, Koverharintieltä 50 m itään on kaksi mahdollista kranaatinheittimen asemaa. Ne näkyvät maastossa kuoppina, joiden halkaisija on 3 m ja syvyys noin metri.

Kuva 36. Betonibunkkerille kaivettu kuoppa kohteessa Koverhar 44. Kuva: AKDG5047:2 Museovirasto. John Lagerstedt, 2016.

Kaikki katetut rakenteet on purettu. Alueella on liikkunut metallinilmaisinharrastajia, jotka ovat kaivaneet mm. yhden konekivääriaseman ampuma-aukon yläosan näkyviin. Ampuma-aukon yläpuolella on vahvikkeena 3–5 mm vahva teräslevy, joka on kuitenkin jätetty paikoilleen ilmeisesti suuren kokonsa tai mielenkiinnostomuutensa takia. Konekivääriasemien ympärille ryhmitettyjä tukikohtia on suojattu niiden eteen tai ympärille rakennetuilla panssarivaunun kaivantoesteillä, joiden leveys on keskimäärin 4 m ja syvyys 1,2 m. Kaivannot on jaettu poikkivalleilla 3 m pitkiksi osioiksi.

Kohteen läpi kulkee osa luode–kaakko –suuntaisesta panssarivaunun kaivantoesteestä, joka alkaa Dragsvikenistä ja päättyy Ryssmalmenille. Estettä on kohteessa 620 m. Kaivantoesteen leveys on yläosasta 8 m ja alaosasta 1 m ja syvyys 2,5–4 m. Este on rakennettu suoraviivaiseksi, eikä sitä ole jaettu poikittaisvalleilla osioihin.

Kohteen eteläosassa on 290 m pitkä osio panssarivaunun kiviestettä. Estekivet ovat neljässä peräkkäisessä rivissä. Esteen leveys on 5 m. Pyöreähkön muotoiset luonnonkivet ovat kooltaan keskimäärin 1 m³ ja niiden korkeus on 0,8 m. Kivieste muuttuu lounaspäässään kaivantoesteeksi, joka jatkuu 200 m pitkänä rantaan asti. Kivieste on harvinainen panssarivaunun estetyyppi Hangon tukikohdassa.

Kohteen pohjoisosassa on Lappviksmalmarnan harjanteen eteläpuolella ollut kahdeksan parakkia, jotka rakennettiin maanpinnan tason alapuolelle. Ne ovat sijainneet vierekkäin koillinen–lounas -suuntaisessa suorassa rivissä. Parakit on purettu jo ilmeisesti sodan sytyttyä 1941 mutta niiden kuopat ovat edelleen jäljellä. Ne ovat kooltaan 10 x 40 m ja 2 m syviä. Osa kuopista on erodoitunut alle metrin syviksi painanteiksi. Parakeissa on ollut sisäänkäynnit kummassakin päässä, joissa ne erottuvat noin 1,5 m leveinä kaivantoina, jotka laskeutuvat kuopan pohjalle parakin pitkältä sivulta. Toisen pään sisäänkäynti on auennut itään ja toisessa päässä länteen päin.

Lappviksmalmarnan harjanteen pohjoispuolella, Koverharintien varressa on 45 x 150 m kokoinen telttamajoitusalue. Pahviteltojen pohjakuopat ovat halkaisijaltaan 3 m ja syvyydeltään 0,2 m. Kuoppien välimatka on toisistaan 1,5–2 m. Myös Koverharintien pohjoispuolella on ollut 50 x 100 m kokoinen telttamajoitusalue, joka on merkitty jatkosodan aikaiseen, suomalaisten laatimaan Hangon tukikohdan karttaan.³⁸ Alue on kuitenkin tuhoutunut täysin hakkuiden jälkeen tehdyssä maanpinnan metsäaurauksessa.

KOVERHAR 45

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyypin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6646380 I= 288788

Kartta nro: 11

³⁸ Venäläisten puolustuslaitteet Hangon vuokra-alueella. T22005/1a. KA.

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama tukikohta ja parakkialue, joka sijaitsee Harabergenin kallioalueen ympäristössä Hanko–Hyvinkää radan eteläpuolella. Hiekkapohjaisessa maaperässä kasvaa mäntyvaltaista kangasmetsää. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kohteen itäosassa on kaksi maahan kaivettua konekivääriasemaa, jotka ovat aikanaan olleet katettuja. Niiden torjuntasuunnat ovat itään päin. Asemien edessä on lyhyt osio panssarivaunun kaivantoestettä. Asemien väliin on alettu rakentaa betonibunkkeria, jolle on ehditty kaivaa vain pohjakuoppa, jonka koko on 15 x 20 m ja syvyys 2 m. Asemien taustalla on korsu ja ajoneuvokuoppa. Radan varressa on hajanaisia korsuja sekä erilaisia tunnistamattomia kuoppia.

Harabergenin kallion pohjoisosaan on louhittu katkelmallisia taistelu- ja yhdysautoja, jotka ovat jääneet keskeneräisiksi. Kallioon louhitut linnoitteet ovat hyvin harvinaisia Koverharin alueella, jossa suurin osa varustuksista on kaivettu pehmeään hiekkaan.

Harabergenin länsipuolella on ollut 10 parakkia, jotka on rakennettu vierekkäin maanpinnan tason alapuolelle itä–länsi -suuntaiseen riviin. Parakit on purettu jo ilmeisesti sodan sytyttyä 1941 mutta niiden kuopat ovat edelleen jäljellä. Kuusi läntisintä parakin kuoppaa ovat kooltaan 10 x 40 m. Niiden sisäänkäynnit ovat olleet eteläpäässä, johon kuoppien päädyt aukeavat. Kuopat ovat syvyydeltään noin 4 m paitsi läntisin, joka on erodoitunut matalammaksi. Neljään itäisimpään parakkiin on sisäänkäynti tapahtunut parakkien pitkän länsisivun eteläpäästä, jossa kuopan pohjalle laskeutuu noin 2 m leveä kaivanto. Kahden itäisimmän parakin kuopat ovat kooltaan 10 x 50 m ja 4 m syviä. Niissä on ollut sisäänkäynnit sekä etelä että pohjoispäässä.

Metallinilmaharrastajat ovat tonkineet parakin kuoppien rakenteita. Idästä lukien kolmannen kuopan pohjoispäästä on kaivettu esiin rautasänky, joka on jätetty lojumaan parakin kuopan pohjalle. Tällaisia rautasänkyjä mainitaan Neuvostoliiton joukkojen tuoneen tukikohdan alueelle tuhansia.³⁹

Parakkien pohjoispuolella on kuoppa, jonka halkaisija on 2 m ja syvyys 1,5 m. Sen pohjalle on kerätty kasaan betonilaattoja, joissa on raudoitus ohuista pyöreistä metallilangoista.

Kohteen pohjoispuolella on Neuvostoliiton joukkojen rakentama huoltotien linjaus. Tietä on kuitenkin myöhemmin muokattu ja käytetty kohtuullisen runsaasti mm. vieressä olevan rautatien huoltojen yhteydessä eikä alkuperäistä ulkoasusta ole ilmeisesti jäljellä paljoakaan. Samasta tiestä on paremmin säilynyt osio kohteessa Koverhar 22.

---

³⁹ Lappalainen 1987, 231.

Kuva 37. Kallioon louhittua, veden täyttämää taisteluhautaa kohteessa Koverhar 45. Kuva: AKDG5045:10 Museovirasto. John Lagerstedt, 2016.

Kuva 38. Metallinilmäisinharrastajat ovat kaivelleet esiin neuvostovalmisteisen rautasängyn parakin kuopan pohjalta kohteessa Koverhar 45. Kuva: AKDG5045:12 Museovirasto. John Lagerstedt, 2016.

KOVERHAR 46

Laji: muu kulttuuriperintökohde
 Tarkenne: II maailmansodan varustus
 Tyyppi: puolustusvarustukset
 Tyypin tarkenne: taistelukaivannot
 Ajoitus: moderni
 Keskikoordinaatit: P= 6646463 I= 287597
 Kartta nro: 14

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama tukikohta ja panssarivaunun kaivantoeste, jotka sijaitsevat Hanko–Hyvinkää radan ja Hankoniementien välisellä alueella, ampumaradan koillispuolella. Hiekkapohjaisessa maastossa kasvaa kangasmetsää, jonka valtapuuna on mänty. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kohteen pohjoisosaan on ollut tarkoitus rakentaa betonibunkkeri mutta työt ovat jääneet keskeneräisiksi. Ainoastaan suurikokoinen pohjakuoppa on ehditty kaivaa. Kohteen eteläosassa on korsujen tai tuliasemien kuoppia, joita ei pysty tarkemmin tunnistamaan.

Kohteen läpi kulkee osa luode–kaakko –suuntaisesta panssarivaunun kaivantoesteestä, joka alkaa Dragsvikenistä ja päättyy Ryssmalmenille. Estettä on kohteessa 460 m. Kaivantoesteen leveys on yläosasta 9 m ja alaosasta 1,5 m ja syvyys 2,5–3 m. Este on rakennettu suoraviivaiseksi, eikä sitä ole jaettu poikittaisvalleilla osioihin. Kaivantoeste jatkuu pohjoisessa, Hankoniementien toisella puolella kohteessa Koverhar 50 ja koillisessa kohteessa Koverhar 6. Etelässä este muuttuu panssarivaunun kiviesteeksi kohteessa Koverhar 7.

KOVERHAR 47

Laji: muu kulttuuriperintökohde
 Tarkenne: II maailmansodan varustus
 Tyyppi: puolustusvarustukset
 Tyypin tarkenne: taistelukaivannot
 Ajoitus: moderni
 Keskikoordinaatit: P= 6646499 I= 288195
 Kartta nro: 15

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama tukikohta, joka sijaitsee Hanko–Hyvinkää radan ja Hankoniementien välisellä alueella, Koverharin tehtaalle johtaneen haararadan vaihteen pohjoispuolella. Hiekkapohjaisessa maastossa kasvaa kangasmetsää, jonka valtapuuna on mänty. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kohteessa on aikanaan katetuiksi rakennettuja konekivääriasemia ja niitä yhdistävä hauta. Päätorjuntasuunta on itään. Lisäksi on tunnistamattomia kuoppia, jotka voivat olla tuliasemia, korsuja tai ajoneuvokuoppia.

KOVERHAR 48

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyyppin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6646729 I=288901

Kartta nro: 16

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama useista tukikohdista muodostuva kokonaisuus, joka sijaitsee Hanko–Hyvinkää radan ja Hankoniementien välisellä alueella, hautausmaan etelä- ja länsipuolella. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kohteessa on konekivääriasemia, pienempiä tuliasemia ja korsuja. Lisäksi on lukuisia kuoppia, joista ei voi varmuudella sanoa ovatko ne rakennettuja ampumapesäkkeitä, korsuja tai ajoneuvokuoppia vai kranaattien tai pommien räjähdyskuoppia. Kohteen lounaisosassa on sijainnut kranaatinheitinpatteri jonka tuliasemat erottuvat mahdollisesti neljänä erodoituna, epämääräisenä kuoppana. Kohteen keskiosassa on linnoitteita tuhoutunut hiekanoton yhteydessä. Kranaatinheitinpatterin pohjoispuolella on panssarivaunun kaivantoeste.

Kohteen itäosassa on 360 m pitkä osio panssarivaunun kiviestettä. Estekivet ovat kolmessa peräkkäisessä rivissä. Pyöreähköön muotoiset luonnonkivet ovat kooltaan keskimäärin 0,7 m³ ja niiden korkeus on 0,5–0,8 m. Kivieste on harvinainen panssarivaunun estetyyppi Hangon tukikohdassa.

KOVERHAR 49

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyyppin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6646588 I= 287061

Kartta nro: 13

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentaman tukikohdan osa, joka sijaitsee Kofverhagin Kartanontien pohjoispuolella, pumppuamon itäpuolella kangasmetsässä. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kohteessa on maahan kaivettuja yhdyshautoja ja tunnistamattomia kuoppia, jotka saattavat olla korsuja. Tukikohta jatkuu koilliseen, inventointialueen ulkopuolelle.

KOVERHAR 50

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyypin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6646840 I=287536

Kartta nro: 14

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama tukikohta, joka sijaitsee Hankoniementien ja Kofverharin Kartanontien välisellä alueella. Hiekkapohjaisessa maastossa kasvaa kangasmetsää. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kohteessa on yhdys- ja taisteluhautoja sekä tuliasemien ja korsujen kuoppia. Päätorjuntasuunnat ovat itään ja pohjoiseen. Kohteen läpi kulkee osa luode–kaakko –suuntaisesta panssarivaunun kaivantoesteestä, joka alkaa Dragsvikenistä ja päättyy Ryssmalmenille. Estettä on kohteessa 440 m. Kaivantoesteen leveys on yläosasta 9 m ja alaosasta 1,5 m ja syvyys 2,5–3 m. Este on rakennettu suoraviivaiseksi, eikä sitä ole jaettu poikittaisvalleilla osioihin. Esteen itäpuolelle on rakennettu lisäksi taisteluhauta, jonka torjuntasuunta on itään.

KOVERHAR 51

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyypin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6647189 I= 288383

Valokuvat: AKDG5051:1

Kartta nro: 17

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama tukikohtakokonaisuus, joka sijaitsee Hankoniementien ja Kofverharin Kartanontien välisellä alueella, Dragsvikenin lahden eteläpuolella. Hiekkapohjaisessa maastossa kasvaa kangasmetsää. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kohteessa on konekivääriasemia, pienempiä tuliasemia, korsuja sekä lukuisia kuoppia, joista ei voi varmuudella päätellä ovatko ne rakennettuja ampumapesäkkeitä, korsuja tai ajoneuvokuoppia vai kranaattien tai pommien räjähdyskuoppia. Tukikohtien edessä on panssarivaunun kaivantoesteitä, jotka ovat keskimäärin 4 m leveitä. Ne on jaettu poikkivalleilla 3 m pitkiin osioihin, joiden syvyys on noin 1,5 m.

Kohteen pohjoisosassa on ollut kolme tykkiasemaa, joista yksi on ollut katettu. Maastossa erottuu paikalla yksi kuoppa, jonka koko on 3 x 4 m ja syvyys 1 m. Kuopan koillisreunalla on laakea ampuma-aukko, jonka edessä on suojakaivanto. Kyseessä saattaa olla katettu tykkiasema.

Kohteen länsipäässä on kahden katetun konekivääriaseman tukikohta, jonka edessä, itäpuolella on panssarivaunun kaivantoeste. Mäenkumpareen taustaa kiertää laakea ura, jonka yläosan leveys on 12 m ja alaosa 3 m. Ura on 2,5 m syvä. Ura saattaa olla luonnon muovaama tai kaivettu. Se päättyy eteläpäässään 10 x 40 m kokoisen ja 1,7 m syvän kuopan pitkän sivun keskelle. Kuopassa on voinut olla parakki. Parakista 200 m itäkoilliseen on ollut sepelivarasto⁴⁰, jonka kohdalla erottuu nykyään louhittua kallioseinämää.

Kohteen koillis- ja itäosassa on kahdessa osassa yhteensä 350 m panssarivaunun kiviestettä. Estekivet ovat kolmessa peräkkäisessä rivissä. Pyöreähköön muotoiset luonnonkivet ovat kooltaan keskimäärin 1 m³ ja niiden korkeus on 0,8 m. Kivieste on harvinainen panssarivaunun estetyyppi Hangon tukikohdassa.

Kuva 39. Laakea kuoppa kohteessa Koverhar 51. Kuva: AKDG5051:1 Museovirasto. John Lagerstedt, 2016.

KOVERHAR 52

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyyppin tarkenne: panssariesteet

Ajoitus: moderni

⁴⁰ Venäläisten puolustuslaitteet Hangon vuokra-alueella. T22005/1a. KA.

Keskikoordinaatit: P= 6647189 I= 288383

Kartta nro: 17

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama panssarivaunun kaivantoeste, joka sijaitsee kahdessa osassa Lappvikin Kartanontien molemmin puolin, hiekkapohjaisessa kangasmetsässä. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kaivantoestettä on Lappvikin Kartanontien länsipuolella noin 150 metrin osio, joka jatkuu inventointialueen ulkopuolelle. Tien länsipuolella estettä on 130 m ja sen itäpää on jäänyt Hankoniementien alle. Esteen leveys on yläosasta 7 m ja alaosasta 1 m. Syvyys on 2,5 m.

KOVERHAR 53

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyypin tarkenne: panssariesteet

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6646857 I= 289798

Kartta nro: 12

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama panssarivaunun kaivantoeste, joka sijaitsee neljässä osassa Lappohjan aseman ja Hankoniementien välisellä alueella, sekä radan eteläpuolella. Maasto on hiekkapohjaista kangasmetsässä. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kaivantoestettä on jäljellä kaikkiaan 360 m. Esteen leveys on yläosasta 7 m ja alaosasta 1 m. Syvyys on 2,5 m. Este on rakennettu suoraviivaisesti ilman osioihin jakavia poikkivalleja.

KOVERHAR 54

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyypin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6646779 I= 290163

Kartta nro: 18

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentaman tukikohdan osa, joka sijaitsee Tennbergintien ja Hanko–Hyvinkää radan välisellä metsäkaistaleella. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Suurin osa linnoitteista on jäänyt Tennbergintien ja sen varrella olevien talojen ja niiden pihamaiden alle. Jäljellä on enää yksi konekivääriasema, joka on aikanaan ollut katettu. Sen torjuntasuunta on ollut koilliseen. Asemasta johtaa lyhyt osio yhdyshautaa lännen suuntaan.

KOVERHAR 55

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyyppin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6646646 I= 290200

Kartta nro: 18

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama tukikohdan osa, joka sijaitsee Lappohjan urheilukentän länsipuolella olevilla rinteillä, joiden hiekkapohjainen maasto kasvaa kangasmetsää. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Suurin osa linnoitteista on jäänyt Tennbergintien ja sen varrella olevien talojen ja niiden pihamaiden alle. Kohteessa on taistelu- ja yhdyshautaa, tuliasemia ja korsu. Kohteen länsipäässä on ollut neljä parakkia, jotka on rakennettu maanpinnan tason alapuolelle. Parakit on purettu mutta niiden kuopat ovat jäljellä. Kolme parakinkuoppaa ovat kooltaan noin 8 x 40 m ja niiden syvyys on 1–2 m. Yksi parakinkuopista on muita pienempi. Sen koko on 6 x 25 m ja syvyys 1 m. Osa linnoitteista ja parakin kuopista on voimakkaasti erodoituneita.

KOVERHAR 56

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyyppin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6646983 I= 290824

Kartta nro: 18

Kohde on Neuvostoliiton joukkojen vuosina 1940–1941 rakentama tukikohta, joka sijaitsee Lappohjan taajamassa, Satamatien ja Hanko–Hyvinkää radan tasoristeyksen kaakkoispuolella sekametsässä. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941. Kohteessa on lyhyt taistelu- tai yhdyshauta, korsu ja kolme kuoppaa, jotka voivat olla tuliasemia tai korsun kuoppia.

KOVERHAR 57

Laji: muu kulttuuriperintökohde
 Tarkenne: II maailmansodan varustus
 Tyyppi: puolustusvarustukset
 Tyypin tarkenne: taistelukaivannot
 Ajoitus: moderni
 Keskikoordinaatit: P= 6646728 I= 291281
 Kartta nro: 19

Kohteessa on Neuvostoliiton joukkojen 1941 rakentamia linnoitteita. Se sijaitsee Matruusintien ja Lappohjan tehdasalueelle johtavan rautatien tasoristeyksen pohjoispuolella kangasmetsässä. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kohteessa on matalia hautoja sekä kuoppia tuliasemia ja korsuja varten. Linnoitteet on rakennettu todennäköisesti vasta jatkosodan sytyttyä, koska ne sijaitsevat Neuvostoliiton Hangon tukikohdan rajan Suomen puoleisella alueella.

KOVERHAR 58

Laji: muu kulttuuriperintökohde
 Tarkenne: II maailmansodan varustus
 Tyyppi: puolustusvarustukset
 Tyypin tarkenne: taistelukaivannot
 Ajoitus: moderni
 Keskikoordinaatit: P= 6647050 I= 291380
 Valokuvat: AKDG5048:1–7
 Kartta nro: 19

Kohteessa on suomalaisten rakentamia linnoitteita, jotka ovat varmistaneet 1940–1941 Neuvostoliiton Hangon tukikohdan vastaista rajaa. Se sijaitsee Lappohjan tehdasalueelle johtavan haararadan itäpuolella, kivikkoisessa metsämaastossa. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kohteen eteläosassa on matalaa ryömintähautaa ja ampumapesäkkeitä ja pieni kuoppa mahdollisesti korsua varten. Torjuntasuunta on lounaaseen. Kohteen pohjoisosaan johtaa pohjois–etelä –suuntainen kenttälinoitettu puolustuslinja, jossa on maahan kaivettuja ja osin kivillä tuettuja tuliasemia, korsuja ja ampumakuoppia sekä niitä yhdistäviä taistelu- ja ryömintähautoja. Kohteen keskiosassa on kaksi kookkaampaa tuliasemaa, jotka ovat olleet todennäköisesti katettuja. Tuliasemien kuoppien koko on 2,5 x 2,5 m ja syvyys 1,2 m. Torjuntasuunta on ollut länsilounaaseen.

Kuva 40. Suomalaisen kenttälainnoitteita kohteessa Koverhar 58. Kuva: AKDG5048:1 Museovirasto. John Lagerstedt, 2016.

Kuva 41. Matalaa yhdysautaa kohteessa Koverhar 58. Kuva: AKDG5048:5 Museovirasto. John Lagerstedt, 2016.

Kuva 42. Kivistä ladottu konekivääriasema kohteessa Koverhar 58. . Kuva: AKDG5048:6 Museovirasto. John Lagerstedt, 2016.

Kuva 43. Kiväärimiehen ampumapesäkkeeseen on tehty kivistä rintasuoja. . Kuva: AKDG5048:6 Museovirasto. John Lagerstedt, 2016.

KOVERHAR 59

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyyppin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6647384 I= 291367

Kartta nro: 19

Kohteessa on suomalaisten rakentamia linnoitteita, jotka ovat varmistaneet 1940–1941 Neuvostoliiton Hangon tukikohdan vastaista rajaa. Se sijaitsee Hanko–Hyvinkää radan ja Hankoniementien välissä, Rotmossenin länsipuolella, kivikkoisessa metsämaastossa. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941. Kohteessa on tuliasemien ja korsujen kuoppia sekä maahan kaivettuja yhdyshautoja. Torjuntasuunta on ollut lounaaseen.

Kuva 44. Tuliasema ja yhdyshauta Rintamamuseon alueella kohteessa Koverhar 60. Kuva: AKDG5052:1 Museovirasto. John Lagerstedt, 2016.

KOVERHAR 60

Laji: muu kulttuuriperintökohde

Tarkenne: II maailmansodan varustus

Tyyppi: puolustusvarustukset

Tyypin tarkenne: taistelukaivannot

Ajoitus: moderni

Keskikoordinaatit: P= 6647067 I= 290055

Valokuvat: AKDG5052:1

Kartta nro: 18

Kohde on suomalaisten rakentama tukikohta, joka on varmistanut 1940–1941 Neuvostoliiton Hangon tukikohdan vastaista rajaa. Se sijaitsee Hankoniementien pohjoispuolella Rintamamuseon alueella, hiekkapohjaisessa kangasmetsässä. Kohde on sijainnut sotatoimialueella jatkosodan aikana 1941.

Kohteessa on useita korsujen kuoppia, tuliasemia, yhdyshautaverkosto ja taisteluhautoja. Jatkosodan sytyttyä on linnoitteita rakennettu Hangon tukikohdan rajan Neuvostoliiton puoleiselle alueelle. Hankoniementien pientareella sijaitsevien etulinjan kiväärimiehen pesäkkeiden koko on keskimäärin 0,7 x 1,5 m ja syvyys 0,8 m. Etulinjan taisteluhauta on suoraviivainen. Sen leveys on nykyisin yläosastaan 1 m ja alaosasta 0,3 m. Haudan syvyys on 0,8–1,5 m. Torjuntasuunnat ovat olleet länteen ja etelään. Taustalla sijaitsee toistakymmentä korsujen kuoppaa, joista pienimpien koko on 3 x 3 m ja suurimpien 5 x 5 m. Korsukuoppien syvyys on keskimäärin 1,8 m.

Museorakennusten pihamaalla sijaitsevat haudat ovat kuluneet eroosion vaikutuksesta mataliksi ja pyöreiksi muodoiksi. Linnoitetulle alueelle johtaa viitoitettu reitti.

8 Lähteet

ARKISTOT

Kansallisarkisto, sotilasasiakirjat, Helsinki (KA).

T 17770/2–3 Hangon ryhmän toimintakertomuksia ja historiaa.

T 22005/1a T 22005/2 Venäläisten puolustuslaitteet Hangon Vuokra-alueella. Hangon rintaman esikunta. Historiikka 1941–1942.

Museoviraston arkisto, Helsinki (MV).

Lagerstedt, J. 2009a. Hanko, Koverhar: tuulipuistoalueen sotahistoriallisten kohteiden inventointi.

Lagerstedt, J. 2009b. Tarkastuskertomus maastokäynnistä Hangon Koverharin tuulipuiston asemakaava-alueelle 8.7.2009.

Lagerstedt, J. & Laulumaa, V. 2016a. Hangon Koverharin asemakaava-alueen arkeologinen inventointi.

Lagerstedt, J. & Laulumaa, V. 2016b Hangon Lappohjan taajaman ranta-alueen asemakaavan suunnittelualueen arkeologinen inventointi.

Seppälä, S-L. 2005. Hanko, Kunnan perusinventointi 23.5.–3.6.2005.

PAINETUT LÄHTEET

Hanko toisessa maailmansodassa. 2011. Toim. Uitto, A & Geust, C-F. Maanpuolustuskorkeakoulu: Helsinki.

Iltanen, J. 2009. *Radan varrella : Suomen rautatieliikennepaikat*. Karttakeskus: Helsinki.

Lappalainen, N. 1987. *Hankoniemi toisessa maailmansodassa*. WSOY: Helsinki.

Silvast, P. 1985. *Hankoniemi 1940–1941*. Hangon museo: Hanko.

Sjögren, J. 2011. Väkivaltainen tiedustelu Lappohjassa yöllä 30.6–1.7.1941. *Hanko toisessa maailmansodassa*. Maanpuolustuskorkeakoulu: Helsinki. 106–107.

INTERNET

Forsius, A. 2002. Viva Lagerborg (1871–1941) – lasten tuberkuloosihoidon uranuurtaja. <http://www.saunalahti.fi/arnoldus/lagerbor.html>. Katsottu 10.1.2017.

Sodanaikainen kranaatti räjähti Hangossa – kivimurskaimen käyttäjä loukkaantui. Yle, uutiset, kotimaa. 4.11.2015. <http://yle.fi/uutiset/3-7612834>. Katsottu 27.1.2017.

SA-kuva-arkisto. Hangon lohkon kuvat. <http://sa-kuva.fi>. Katsottu 11.1.2017.

LIITE 1 Kuvaluettelo

1 Koverharin yleiskaava-alueen inventoinnin 21.11.–2.12.2016 valokuvat

Kuvaaja: John Lagerstedt, Museoviraston Arkeologiset kenttäpalvelut.

<i>Kuvan numero</i>	<i>Aihe</i>	<i>Kohde</i>
AKDG5045:1	Konekivääriasema	Koverhar 43
AKDG5045:2	Kaivantoeste	Koverhar 43
AKDG5045:3	Konekivääriasema	Koverhar 43
AKDG5045:4	Korsu	Koverhar 43
AKDG5045:5	Kaivantoeste	Koverhar 43
AKDG5045:6	Kivieste	Koverhar 43
AKDG5045:7	Kivieste	Koverhar 43
AKDG5045:8	Korsun tai tuliaseman ovi	Koverhar 43
AKDG5045:9	Korsun tai tuliaseman ovi	Koverhar 43
AKDG5045:10	Kallioon louhittu taisteluhauta	Koverhar 43
AKDG5045:11	Kallioon louhittu yhdyshauta	Koverhar 43
AKDG5045:12	Parakin kuopasta kaivettu rautasänky	Koverhar 43
AKDG5045:13	Kuoppaan läjitettyjä betonin kappaleita	Koverhar 43
AKDG5045:14	Parakin kuoppa	Koverhar 43
AKDG5047:1	Konekiväärin ampuma-aukko	Koverhar 44
AKDG5047:2	Betonibunkkerille tarkoitettu pohjakuoppa	Koverhar 44
AKDG5047:3	Panssarivaunun kaivantoeste	Koverhar 44
AKDG5048:1	Korsu	Koverhar 58
AKDG5048:2	Kenttälinnoitteita	Koverhar 58
AKDG5048:3	Tuliasema	Koverhar 58
AKDG5048:4	Tuliasema	Koverhar 58

AKDG5048:5	Yhdyshauta	Koverhar 58
AKDG5048:6	Kivistä ladottu tulasema	Koverhar 58
AKDG5048:7	Ampumakuoppa	Koverhar 58
AKDG5050:1	Kuoppia	Koverhar 18
AKDG5051:1	Kuoppa	Koverhar 51
AKDG5052:1	Ampumapesäke ja yhdyshauta	Koverhar 60

2 Lappohjan asemakaava-alueen inventoinnin 20.–21.10.2016 valokuvat

Kuvaaja: Vesa Laulumaa, Museoviraston Arkeologiset kenttäpalvelut.

<i>Kuvan numero</i>	<i>Aihe</i>	<i>Kohde</i>
AKDG5038:1	Konekivääriasema	Koverhar32
AKDG5038:2	Pohjakuoppa betonibunkkerille	Koverhar 32
AKDG5038:3	Pohjakuoppa betonibunkkerille	Koverhar 32
AKDG5038:4	Konekivääriasema ja yhdyshauta	Koverhar 32
AKDG5039:1	Kranaatinheitinpatteri	Koverhar 33
AKDG5040:1	Parakin eteläpään sisäänkäyntihauta	Koverhar 34
AKDG5040:2	Parakin kuoppa	Koverhar 34
AKDG5040:3	Parakin kuopan eteläpää	Koverhar 34
AKDG5040:4	Parakin kuoppa	Koverhar 34
AKDG5041:1	Korsu	Koverhar 38
AKDG5041:2	Korsun puuvahvistukset sisäseinässä	Koverhar 38
AKDG5042:1	Ilmakuva Lappohja idän suuntaan nähtynä	

3 Koverharin asemakaava-alueen inventoinnin 22.–23.9.2016 valokuvat

Kuvaaja: Vesa Laulumaa, Museoviraston Arkeologiset kenttäpalvelut.

<i>Kuvan numero</i>	<i>Aihe</i>	<i>Kohde</i>
AKDG49190:1	Yhdyshauta	Koverhar 27
AKDG49190:2	Taisteluhauta ja kiväärinmiehen asema	Koverhar 27
AKDG49191:1	Panssarivaunun kaivantoeste	Koverhar 15
AKDG49191:2	Konekivääriasema	Koverhar 15
AKDG49191:3	Tykkiasema	Koverhar 15
AKDG49191:4	Tykkiasema	Koverhar 15
AKDG49192:1	Korsun ovenkarmin jäännökset	Koverhar 28
AKDG49192:2	Kuoppa	Koverhar 28
AKDG49192:3	Kuoppa	Koverhar 28
AKDG49192:4	Panssarivaunun kaivantoeste	Koverhar 28
AKDG49192:5	Yhdyshauta ja tuliasemia	Koverhar 28
AKDG49192:1	Kuoppa	Koverhar 41
AKDG49194:1	Kuoppa	Koverhar 31
AKDG49194:2	Panssarivaunun kaivantoeste	Koverhar 31
AKDG49195:1	Hiilimiilu	Koverhar miilu 1

4 Koverharin tuulipuistoalueen inventoinnin 14.4.–24.4. ja 5.5.2009 valokuvat

Kuvaaja: John Lagerstedt, Museoviraston Rakennushistorian osasto

<i>Kuvan numero</i>	<i>Aihe</i>	<i>Kohde</i>
RHO126023:1	Konekivääriasema	Koverhar 11
RHO126023:2	Ansakuoppia	Koverhar 11

RHO126023:3	Konekivääriasema taustalla korsun kuoppa	Koverhar 8
RHO126023:4	Konekivääriasema	Koverhar 8
RHO126023:5	Yhdyshauta	Koverhar 21
RHO126023:6	Kivieste	Koverhar 7
RHO126023:7	Kivieste	Koverhar 7
RHO126023:8	Kaivantoeste	Koverhar 8
RHO126023:9	Lyhyt taisteluhautaosio	Koverhar 8
RHO126023:10	Konekivääriasema	Koverhar 8
RHO126023:11	Huoltotie	Koverhar 22
RHO126023:12	Kivieste	Koverhar 7
RHO126023:13	Konekivääriasema	Koverhar 3
RHO126023:14	Tuliasema tai korsu	Koverhar 2
RHO126023:15	Kivieste	Koverhar 7
RHO126023:16	Korsun puurakenteiden rautalankatuenta	Koverhar 1
RHO126023:17	120 mm:n kranaatinheittimen asema	Koverhar 1
RHO126023:18	Mahdollinen kranaatinheittimen asema	Koverhar 4
RHO126023:19	Ampuma-asema taisteluhaudan reunalla	Koverhar 21
RHO126023:20	Taisteluhauta	Koverhar 21
RHO126023:21	Konekivääriasema	Koverhar 9
RHO126023:22	Konekivääriasema	Koverhar 9
RHO126023:23	Ajoneuvokuoppa	Koverhar 9
RHO126023:24	Konekivääriasema	Koverhar 10
RHO126023:25	Krh-patterin yhdyshautoja korsuja ja tuliasemia	Koverhar 1
RHO126023:26	Kaivantoeste	Koverhar 10
RHO126023:27	Korsu ovi	Koverhar 10
RHO126023:28	Korsu	Koverhar 10
RHO126023:29	Tykistöradan ratalinja	Koverhar

RHO126023:30	Konekivääriasema	Koverhar 12
RHO126023:31	Puhelinkaapelikaivanto	Koverhar 13
RHO126023:32	Puhelinkaapelikaivanto	Koverhar 15
RHO126023:33	Korsun betonikatto	Koverhar 15
RHO126023:34	Betonikattoinen korsu	Koverhar 15
RHO126023:35	Kk-aseman ampuma-aukon metalliverkon jäännökset	Koverhar 15
RHO126023:36	Konekivääriasemassa metallirakenteen jäännökset	Koverhar 15
RHO126023:37	Resentti tuliasema	Koverhar 15
RHO126023:38	Panssariiniina kiviesteen edessä	Koverhar 17
RHO126023:39	Ammusten sirpaleita kiviesteen luona	Koverhar 7
RHO126023:40	Kaivantoeste	Koverhar 6
RHO126023:41	Tuliasema, jossa puurakenteita jäljellä	Koverhar 6
RHO126023:42	Tuliasema, jossa puurakenteita jäljellä	Koverhar 6
RHO126023:43	Valeilmatorjuntapatterin asema	Koverhar 20
RHO126023:44	Röykkiö E	Nicklundskärret
RHO126023:45	Röykkiö B:n ympäristö	Nicklundskärret
RHO126023:46	Röykkiö C	Nicklundskärret
RHO126023:47	Röykkiö D	Nicklundskärret
RHO126023:48	Röykkiö B	Nicklundskärret

LIITE 2 Karttaluettelo

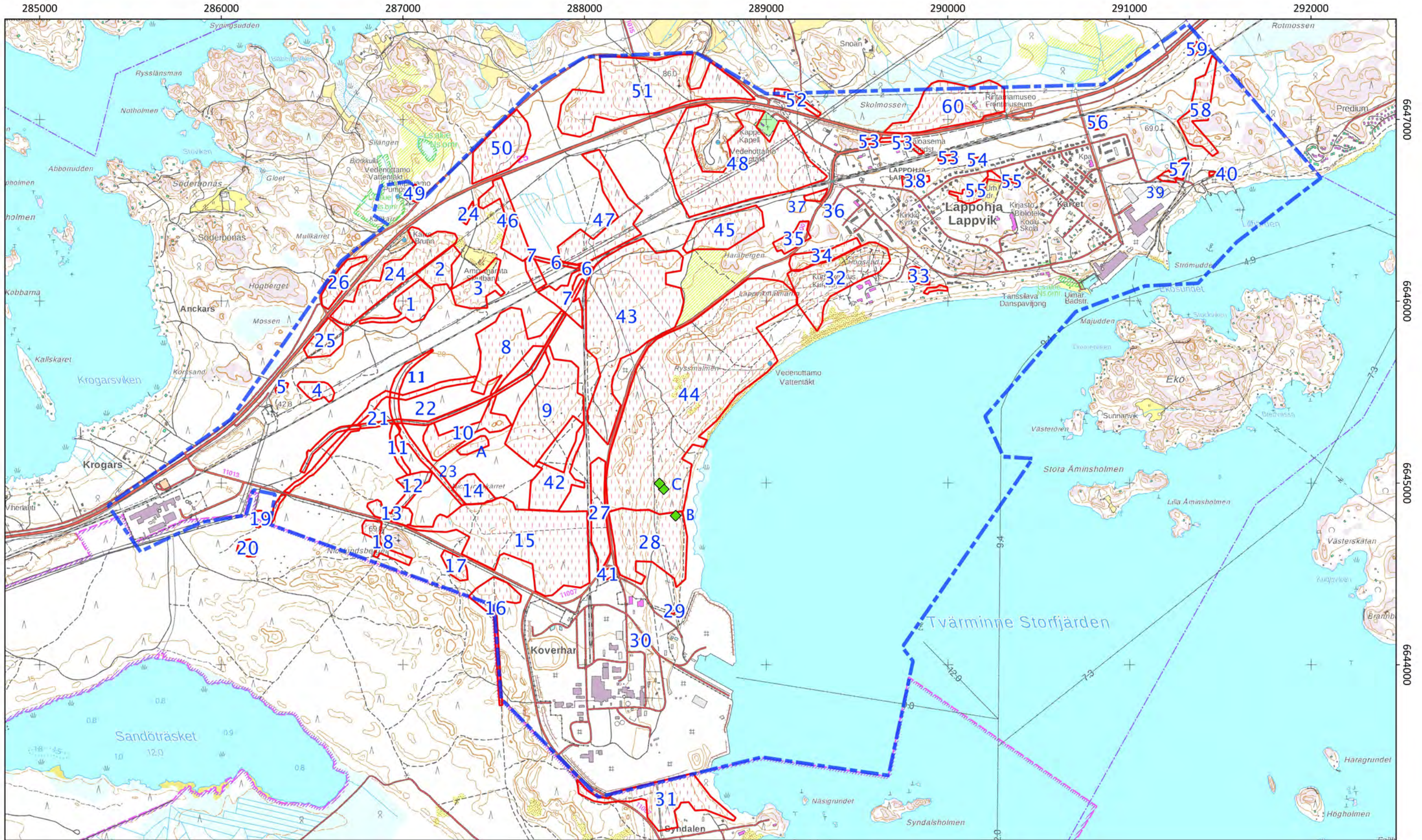
Kaikki kartat on laatinut John Lagerstedt 2017

<i>Numero</i>	<i>Kohteet</i>
Kartta 1	Koverhar 31
Kartta 2	Koverhar 18, 19, 20
Kartta 3	Koverhar 16, 17
Kartta 4	Koverhar 27, 28, 29, 41, miilu 1
Kartta 5	Koverhar 11, 12, 13, 21, 22, 23, 25
Kartta 6	Koverhar 10, 14, 15, 17, 22, 23, 42, Nicklundskärret
Kartta 7	Koverhar 1, 2, 3, 24, 26, 49
Kartta 8	Koverhar 8, 9, 22
Kartta 9	Koverhar 43
Kartta 10	Koverhar 44 eteläosa, miilu 1, miilu 2, miilu 3
Kartta 11	Koverhar 35, 36, 37, 44 pohjoisosa, 45
Kartta 12	Koverhar 32, 33, 34, 36, 37, 38, 53
Kartta 13	Koverhar 1, 25, 26, 49
Kartta 14	Koverhar 46, 50
Kartta 15	Koverhar 7, 47
Kartta 16	Koverhar 48
Kartta 17	Koverhar 51, 52
Kartta 18	Koverhar 54, 55, 56, 60
Kartta 19	Koverhar 39, 40, 57, 58, 59
Kartta 20	Koverhar 4, 5

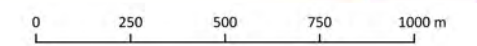
INVENTOINTIALUE JA KOHDERAJAUKSET

Hanko, Koverharin yleiskaava-alue

Pohjakartta: Maanmittauslaitos 2017.

ETRS-TM35FIN

Merkkien selitykset:

 Inventointialueen raja (asemakaava-alue)

 Kohderajaus

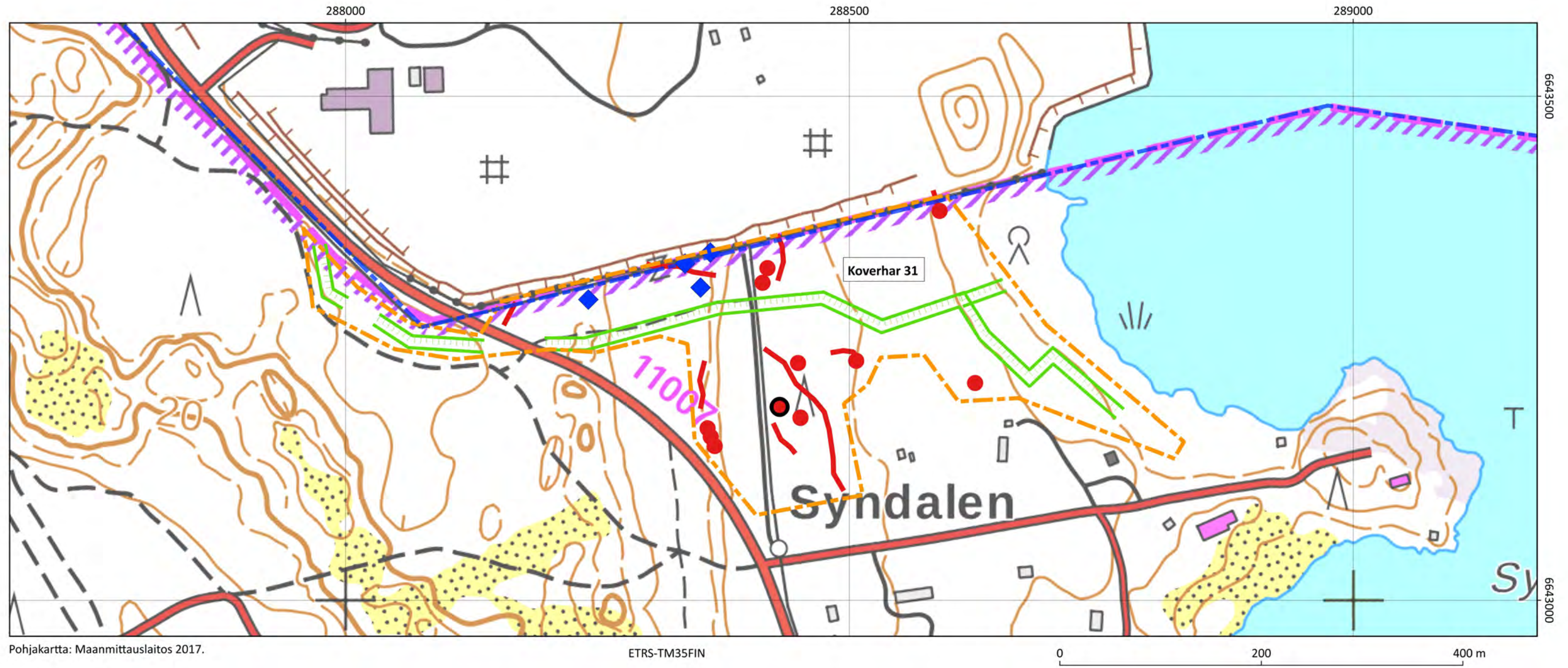
A Nicklunds kärretin röykkiöt

B Koverhar hiilimiilu 1

C Koverhar hiilimiilu 2 ja 3

KARTTA 1

Koverhar 31

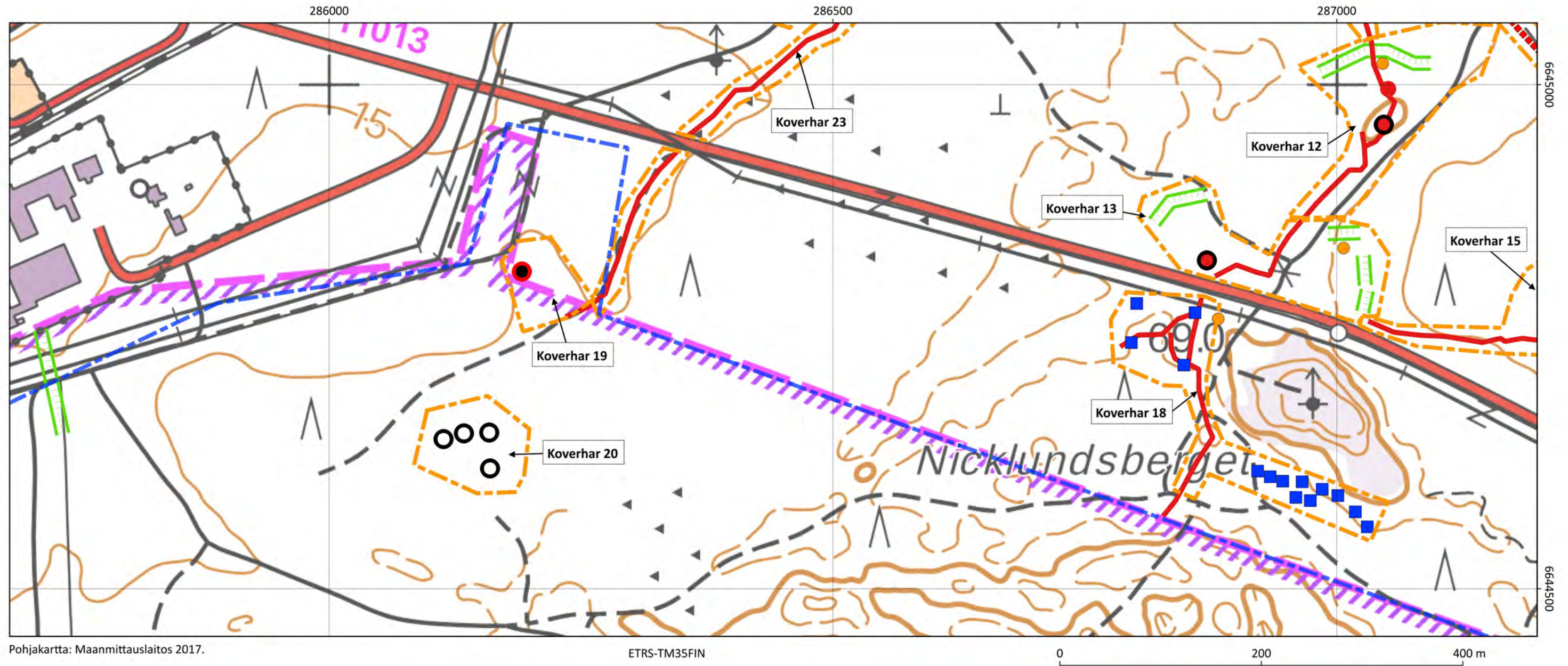

Merkkien selitykset:

Kaava-alueen raja	Katettu konekivääriasema	Korsu
Kohteen raja	Tulasema	Pohjakuoppa keskeneräiselle betonibunkkerille
Taistelu- tai yhdyshauta	Kranaatinheitinasema	Ajoneuvokuoppa
Kaivantoeste	Tykkiasema	Valelaite
Kivieste	Panssaritorjuntatykin asema	Röykkiö
Parakki	Kuoppa	Hiilimiilu
Telttamajoitusalue		

KARTTA 2

Koverhar 18, 19 ja 20

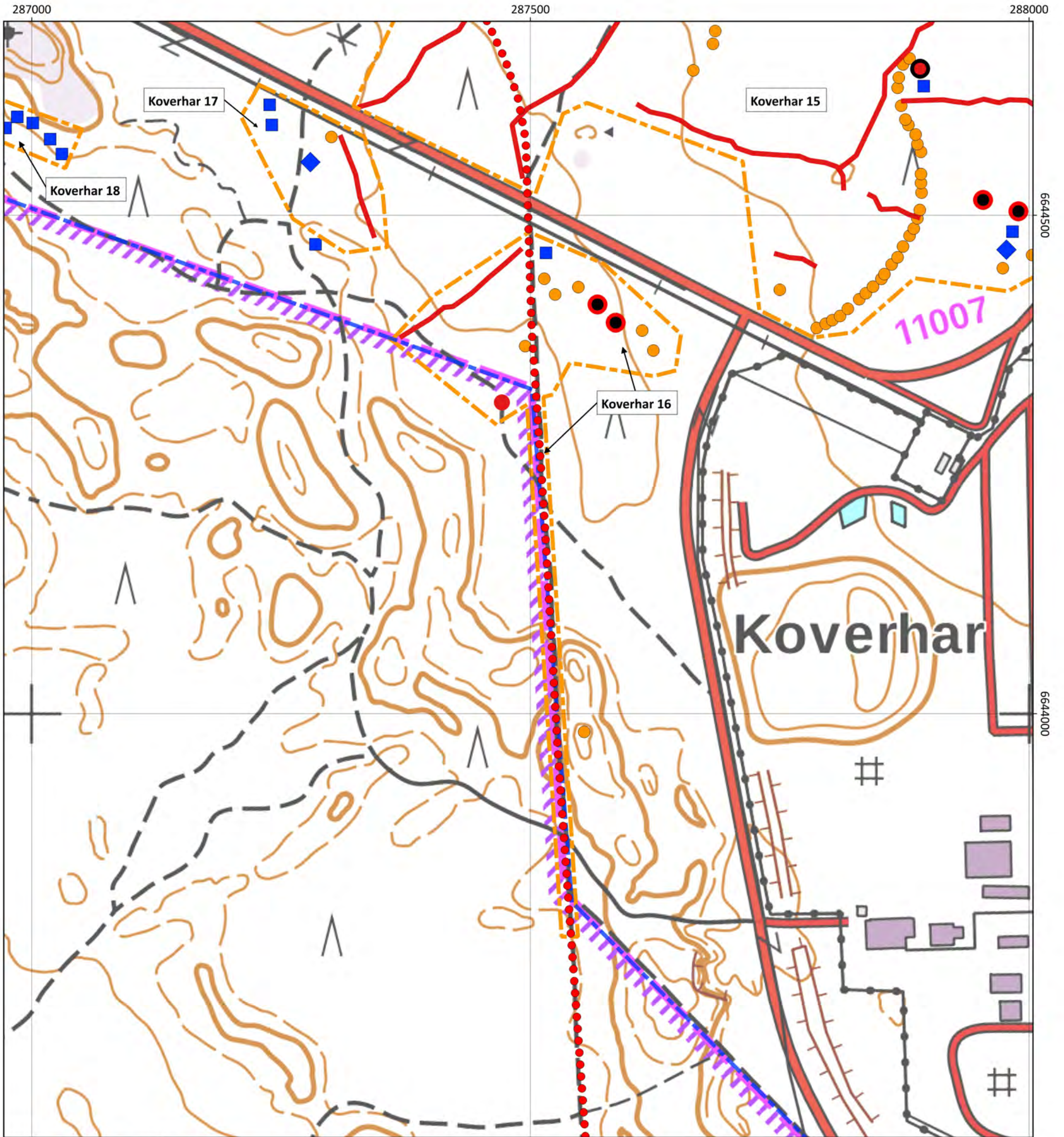
Pohjakartta: Maanmittauslaitos 2017.

Merkkien selitykset:

Kaava-alueen raja	Katettu konekivääriasema	Korsu
Kohteen raja	Tuliasema	Pohjakuoppa keskeneräiselle betonibunkkerille
Taistelu- tai yhdyshauta	Kranaatinheitinasema	Ajoneuvokuoppa
Kaivantoeste	Tykkiasema	Valelaite
Kivieste	Panssaritorjuntatykin asema	Röykkiö
Parakki	Kuoppa	Hiilimiilu
Telttamajoitusalue		

KARTTA 3

Koverhar 16 ja 17

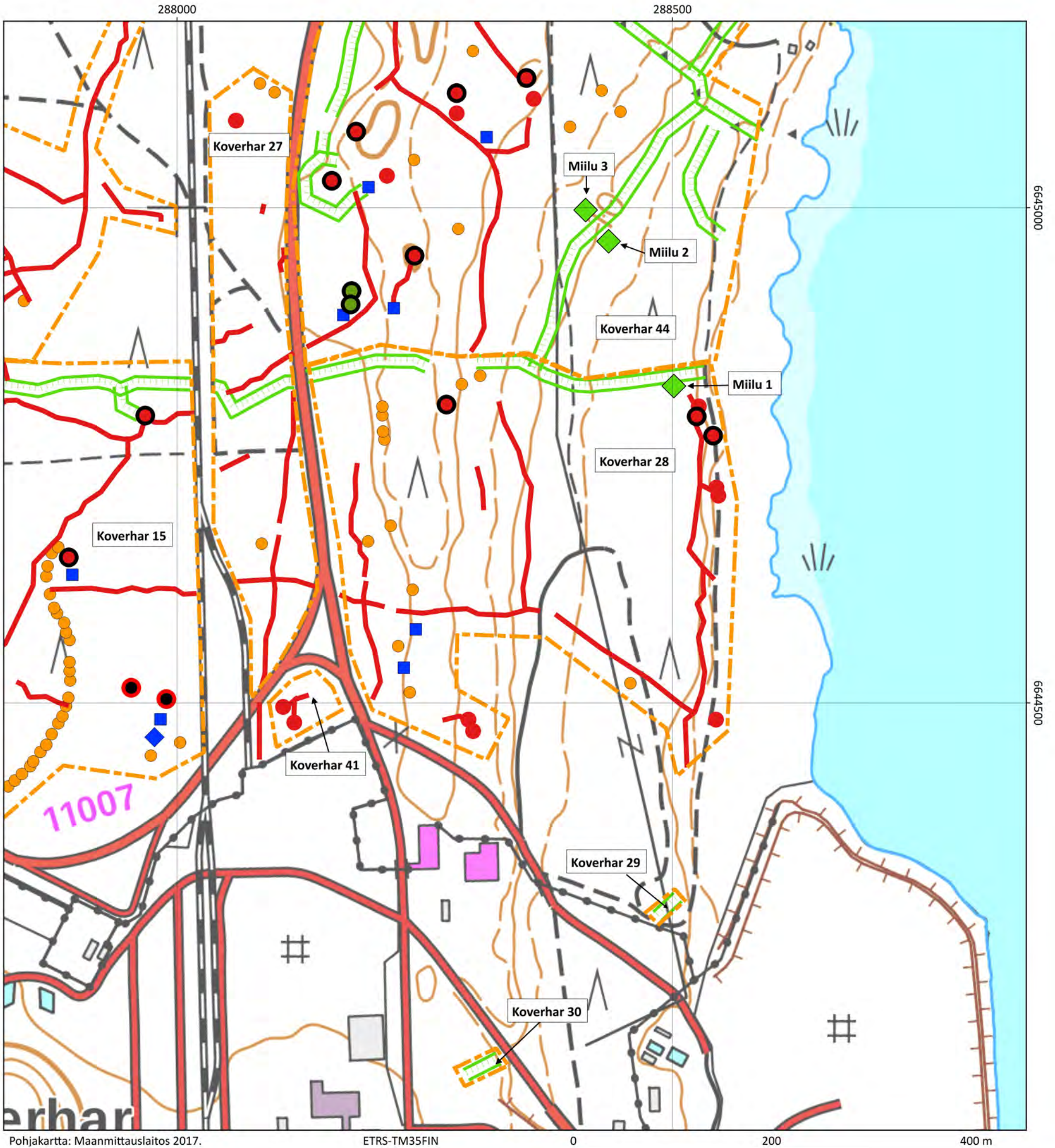

Merkkien selitykset:

Kaava-alueen raja	Katettu konekivääriasema	Korsu
Kohteen raja	Tuliasema	Pohjakuoppa keskeneräiselle betonibunkkerille
Taistelu- tai yhdyshauta	Kranaatinheitinasema	Ajoneuvokuoppa
Kaivantoeste	Tykkiasema	Valelaite
Kivieste	Panssaritorjuntatykin asema	Röykkiö
Parakki	Kuoppa	Hiilimiilu
Tykistöradan linjaus		

KARTTA 4

Koverhar 27, 28, 29, 30, 41 ja Koverhar hiilimiilu 1

Pohjakartta: Maanmittauslaitos 2017.

ETRS-TM35FIN

0

200

400 m

Merkkien selitykset:

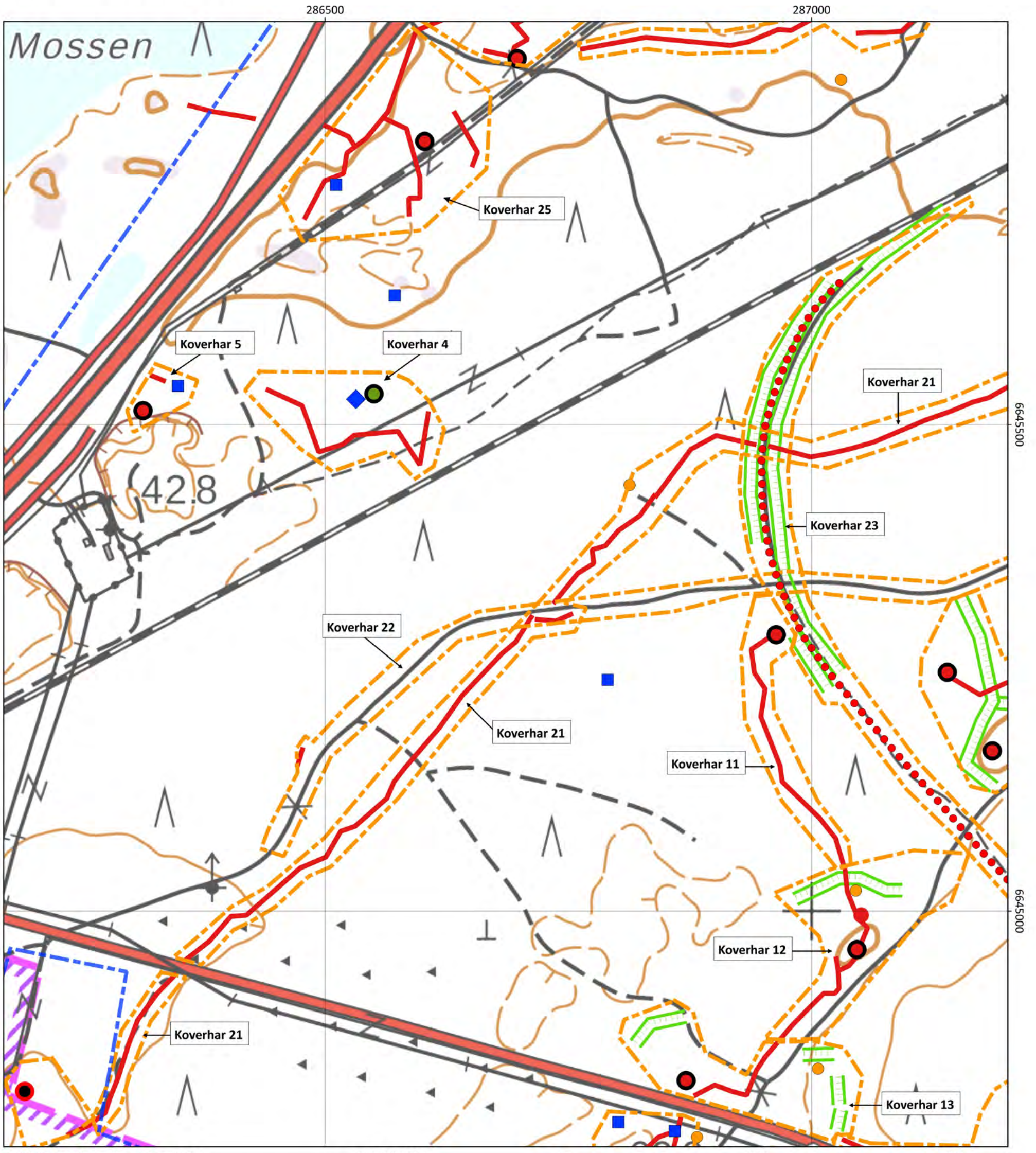
- Kaava-alueen raja
- Kohteen raja
- Taistelu- tai yhdyshauta
- Kaivantoeste
- ▲▲▲▲ Kivieste
- Parakki
- Tykistöradan linjaus

- Katettu konekivääriasema
- Tuliasema
- Kranaatinheitinasema
- Tykkiasema
- Panssaritorjuntatykin asema
- Kuoppa

- Korsu
- Pohjakuoppa keskeneräiselle betonibunkkerille
- ◆ Ajoneuvokuoppa
- Valelaite
- ◆ Röykkiö
- ◆ Hiilimiilu

KARTTA 5

Koverhar 4, 5, 11, 12, 13, 21, 22, 23 ja 25

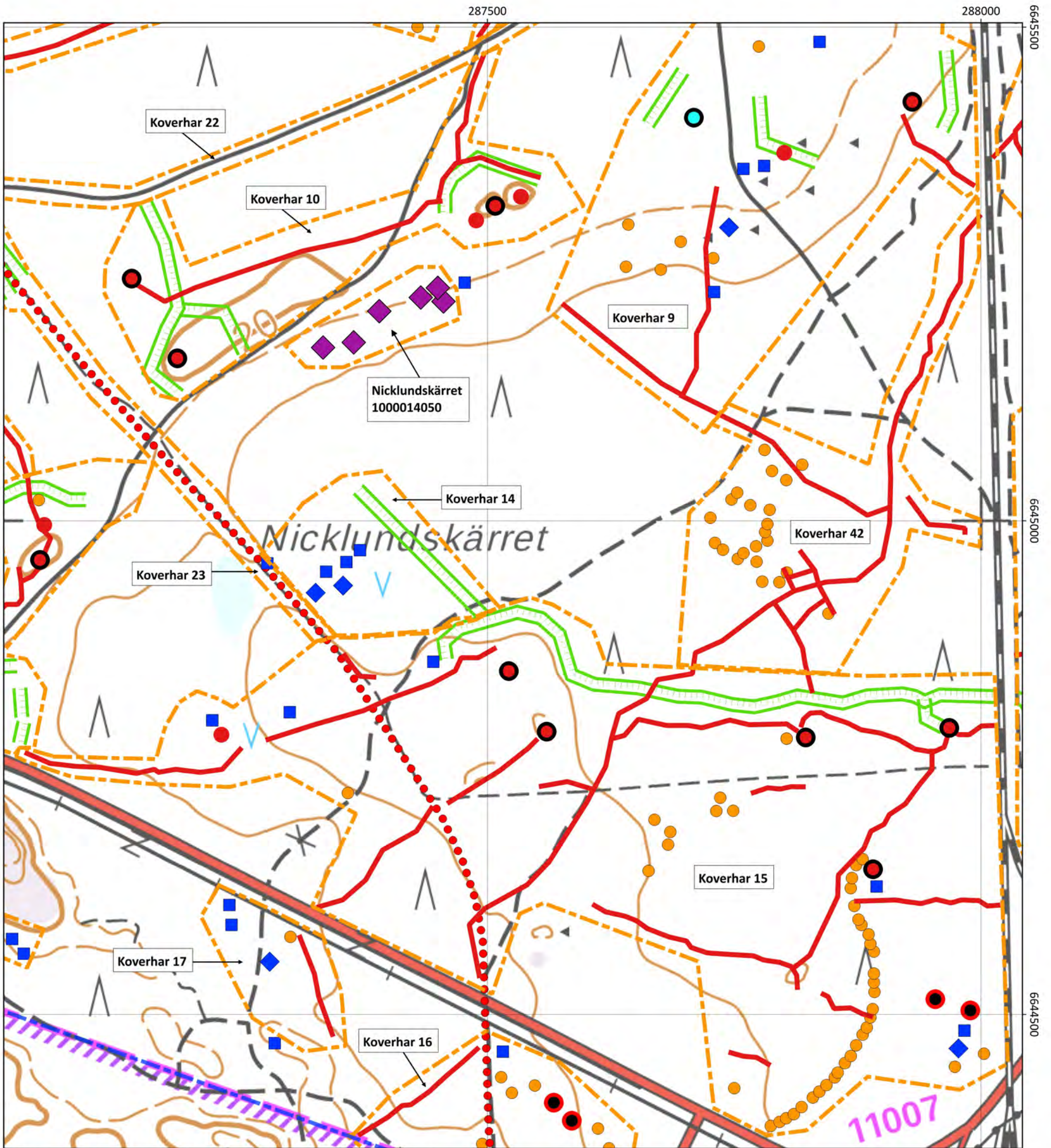

Pohjakartta: Maanmittauslaitos 2017. ETRS-TM35FIN 0 200 400 m

- Merkkien selitykset:**
- Kaava-alueen raja
  - Kohteen raja
  - Taistelu- tai yhdyshauta
  - ▨ Kaivantoeste
  - ▲ Kivieste
  - Parakki
  - Tykistöradan linjaus
  - Katettu konekivääriasema
  - Tuliasema
  - Kranaatinheitinasema
  - Tykkiasema
  - Panssaritorjuntatykin asema
  - Kuoppa
  - Korsu
  - Pohjakuoppa keskeneräiselle betonibunkkerille
  - ◆ Ajoneuvokuoppa
  - Valelaite
  - ◆ Röykkiö
  - ◆ Hiilimiilu

KARTTA 6

Koverhar 10, 14, 15, 17, 22, 23, 42 ja Nicklunds kärret 1000014050

Pohjakartta: Maanmittauslaitos 2017.

ETRS-TM35FIN

0

200

400 m

Merkkien selitykset:

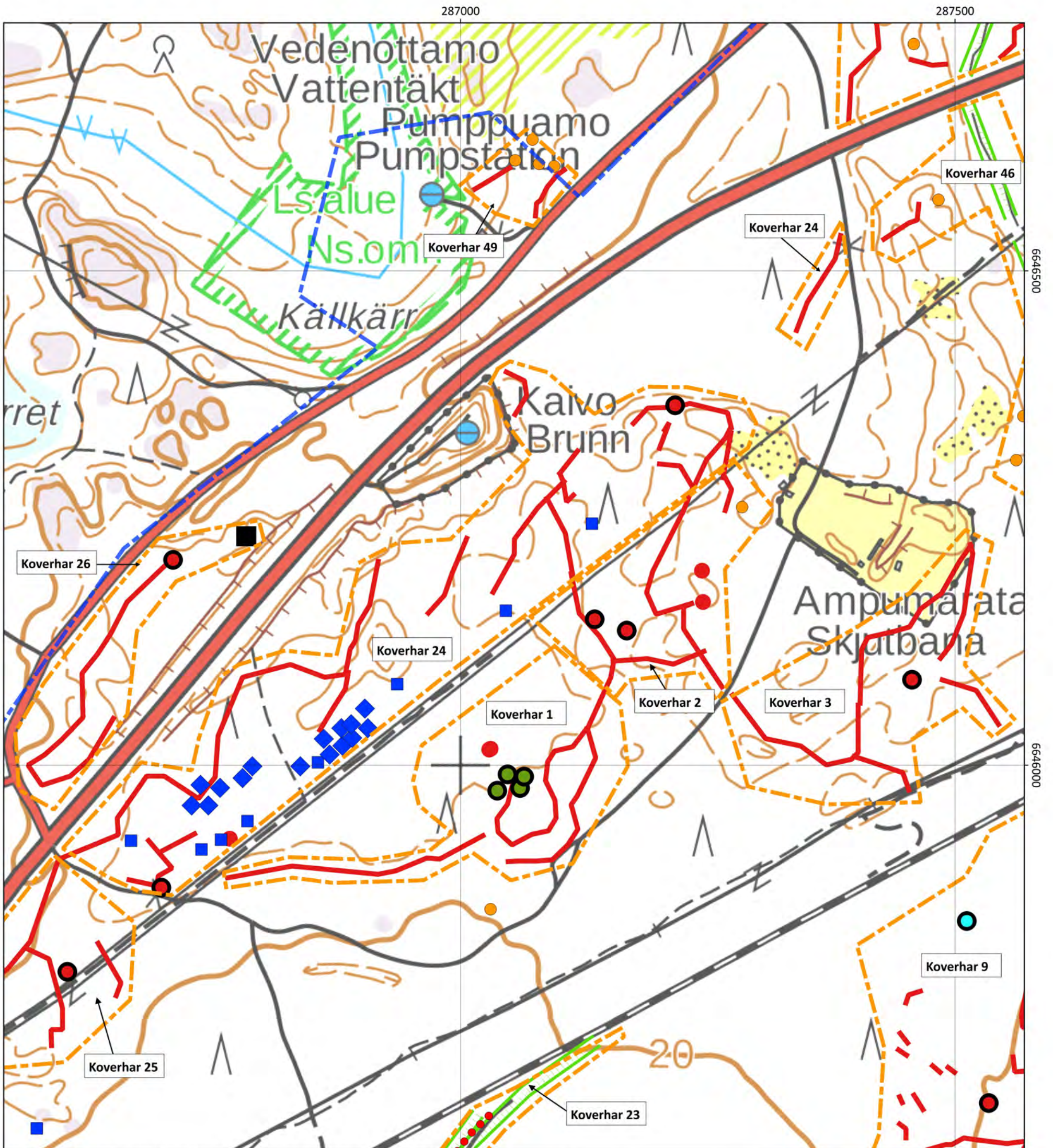
- Kaava-alueen raja
- Kohteen raja
- Taistelu- tai yhdyshauta
- Kaivantoeste
- ▲▲▲ Kivieste
- Parakki
- Tykistöradan linjaus

- Katettu konekivääriasema
- Tuliasema
- Kranaatinheitinasema
- Tykkiasema
- Panssaritorjuntatykin asema
- Kuoppa

- Korsu
- Pohjakuoppa keskeneräiselle betonibunkkerille
- ◆ Ajoneuvokuoppa
- Valelaite
- ◆ Röykkiö
- ◆ Hiilimiilu

KARTTA 7

Koverhar 1, 2, 3, 24, 26 ja 49

Pohjakartta: Maanmittauslaitos 2017.

ETRS-TM35FIN

0 200 400 m

Merkkien selitykset:

- Kaava-alueen raja
- Kohteen raja
- Taistelu- tai yhdyshauta
- ▬▬▬▬▬▬ Kaivantoeste
- ▲▲▲▲▲ Kivieste
- Parakki
- Tykistöradan linjaus

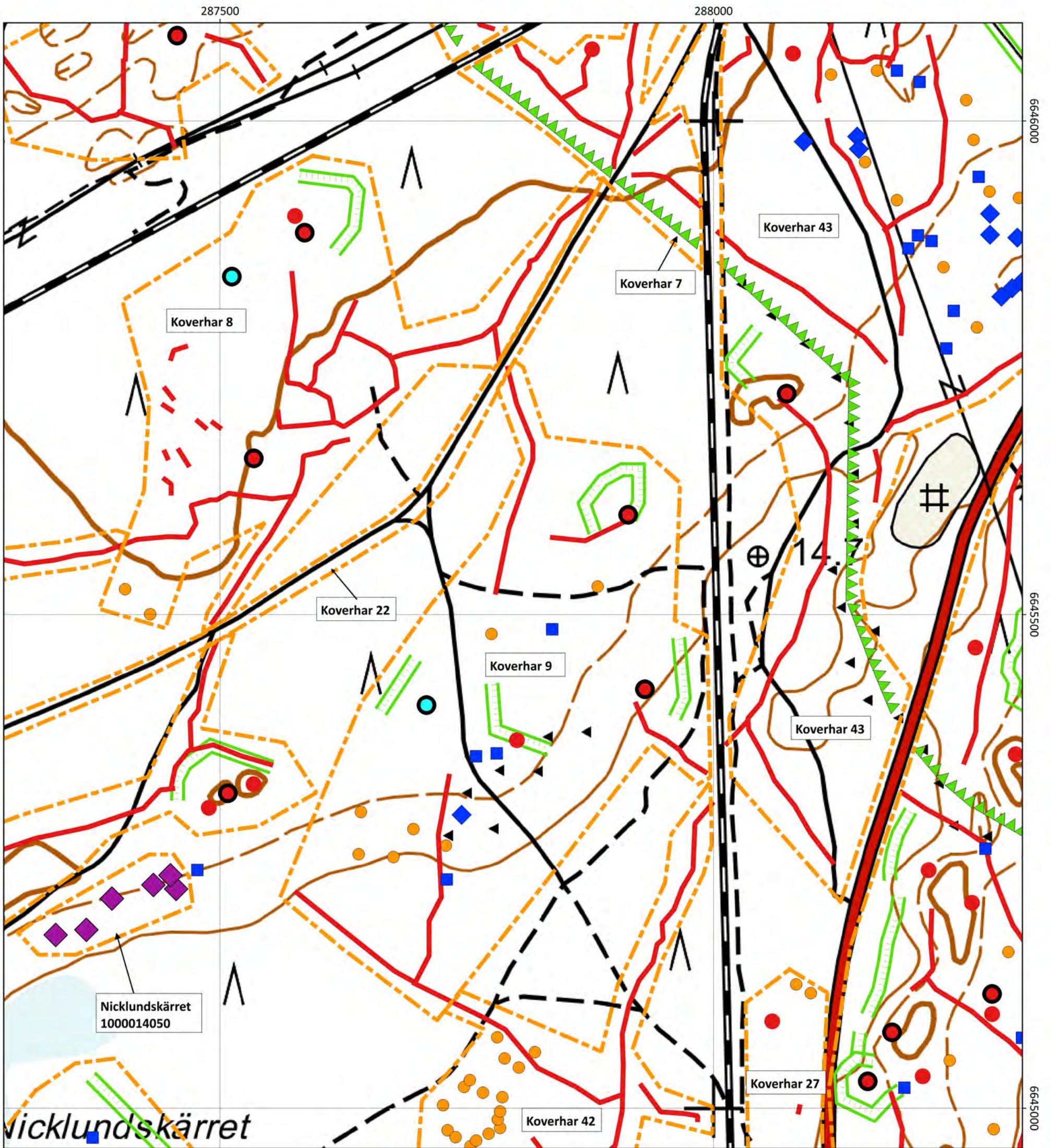
- Katettu konekivääriasema
- Tuliasema
- Kranaatinheitinasema
- Tykkiasema
- Panssaritorjuntatykin asema
- Kuoppa

- Korsu
- Pohjakuoppa keskeneräiselle betonibunkkerille
- ◆ Ajoneuvokuoppa
- Valelaite
- ◆ Röykkiö
- ◆ Hiilimiilu

KARTTA 8

Koverhar 8, 9, 22

Pohjakartta: Maanmittauslaitos 2017.

ETRS-TM35FIN

0 200 400 m

Merkkien selitykset:

- Kaava-alueen raja
- Kohteen raja
- Taistelu- tai yhdyshauta
- Kaivantoeste
- ▲▲▲▲ Kivieste
- Parakki
- Tykistöradan linjaus

- Katettu konekivääriasema
- Tuliasema
- Kranaatinheitinasema
- Tykkiasema
- Panssaritorjuntatykin asema
- Kuoppa

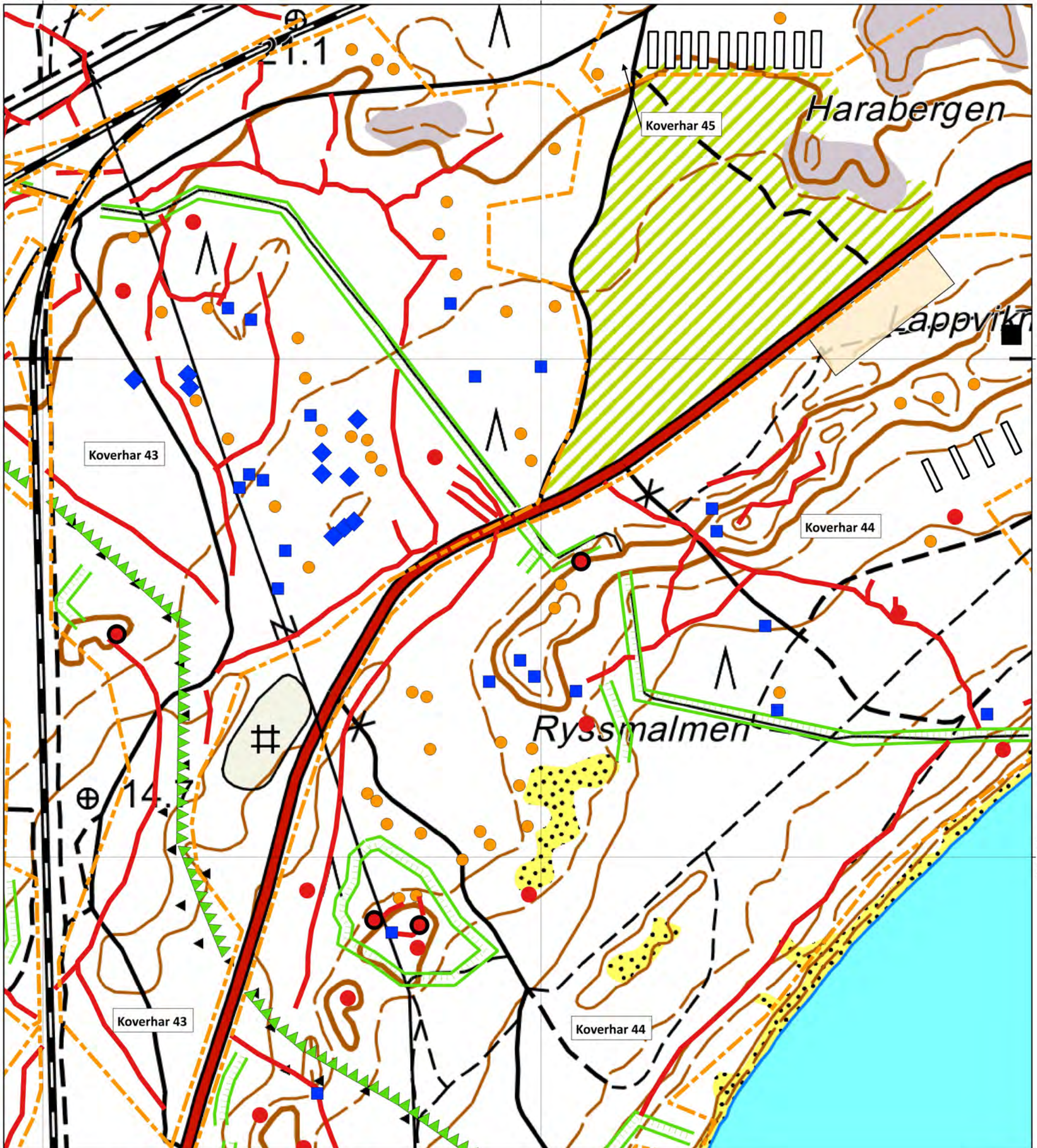
- Korsu
- Pohjakuoppa keskeneräiselle betonibunkkerille
- ◆ Ajoneuvokuoppa
- Valelaite
- ◆ Röykkiö
- ◆ Hiilimiilu

KARTTA 9

Koverhar 43

288000

288500

6646000

6645500

Pohjakartta: Maanmittauslaitos 2017.

ETRS-TM35FIN

0 200 400 m

Merkkien selitykset:

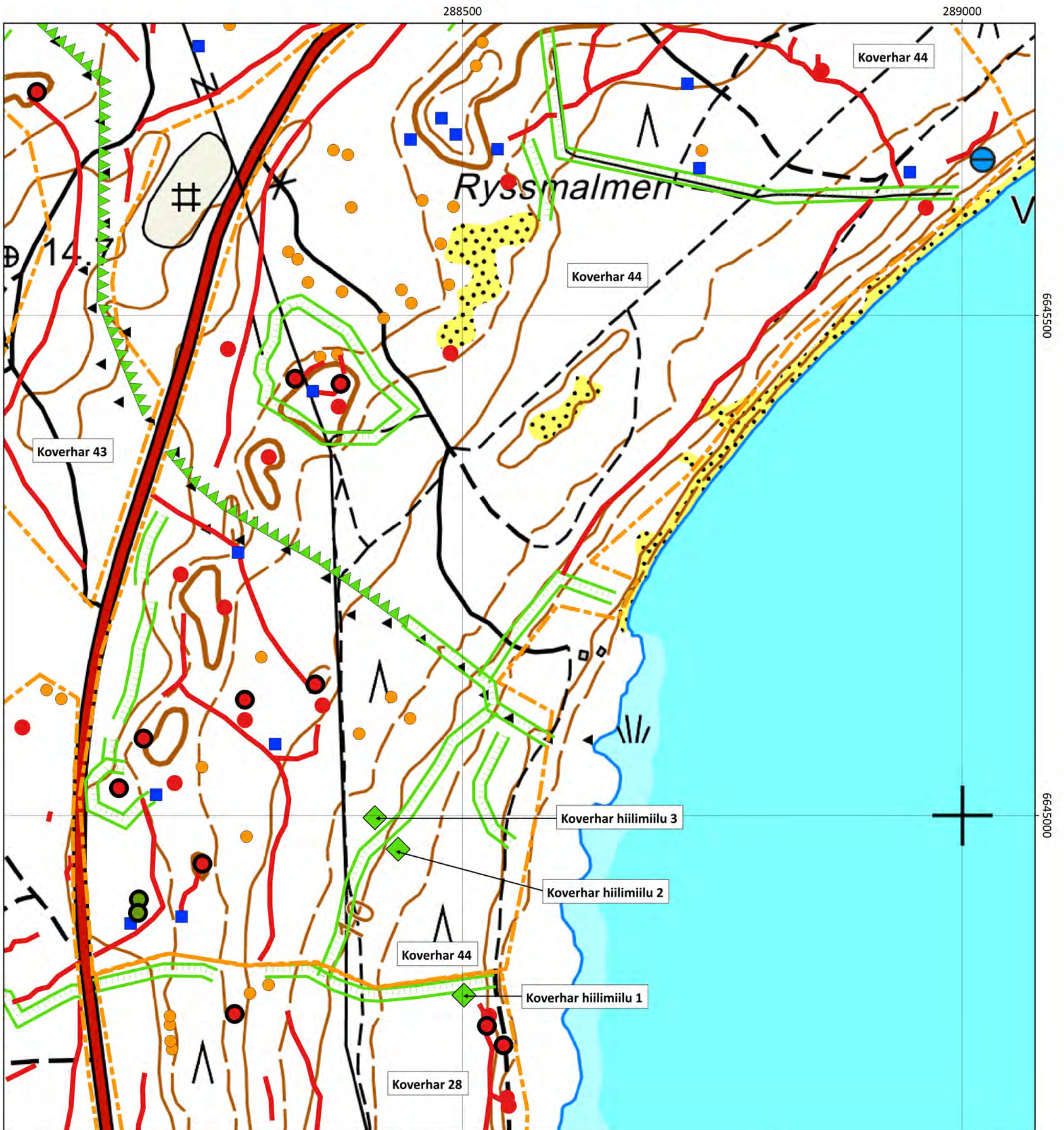
- Kaava-alueen raja
- Kohteen raja
- Taistelu- tai yhdyshauta
- Kaivantoeste
- ▲▲▲ Kivieste
- Parakki
- Telttamajoitusalue

- Katettu konekivääriasema
- Tuliasema
- Kranaatinheitinasema
- Tykkiasema
- Panssaritorjuntatykin asema
- Kuoppa

- Korsu
- Pohjakuoppa keskeneräiselle betonibunkkerille
- ◆ Ajoneuvokuoppa
- Valelaite
- ◆ Röykkiö
- ◆ Hiilimiilu

KARTTA 10

Koverhar 44 eteläosa sekä Koverhar hiilimiilut 1, 2 ja 3

Pohjakartta: Maanmittauslaitos 2017.

ETRS-TM35FIN

0 200 400 m

Merkkien selitykset:

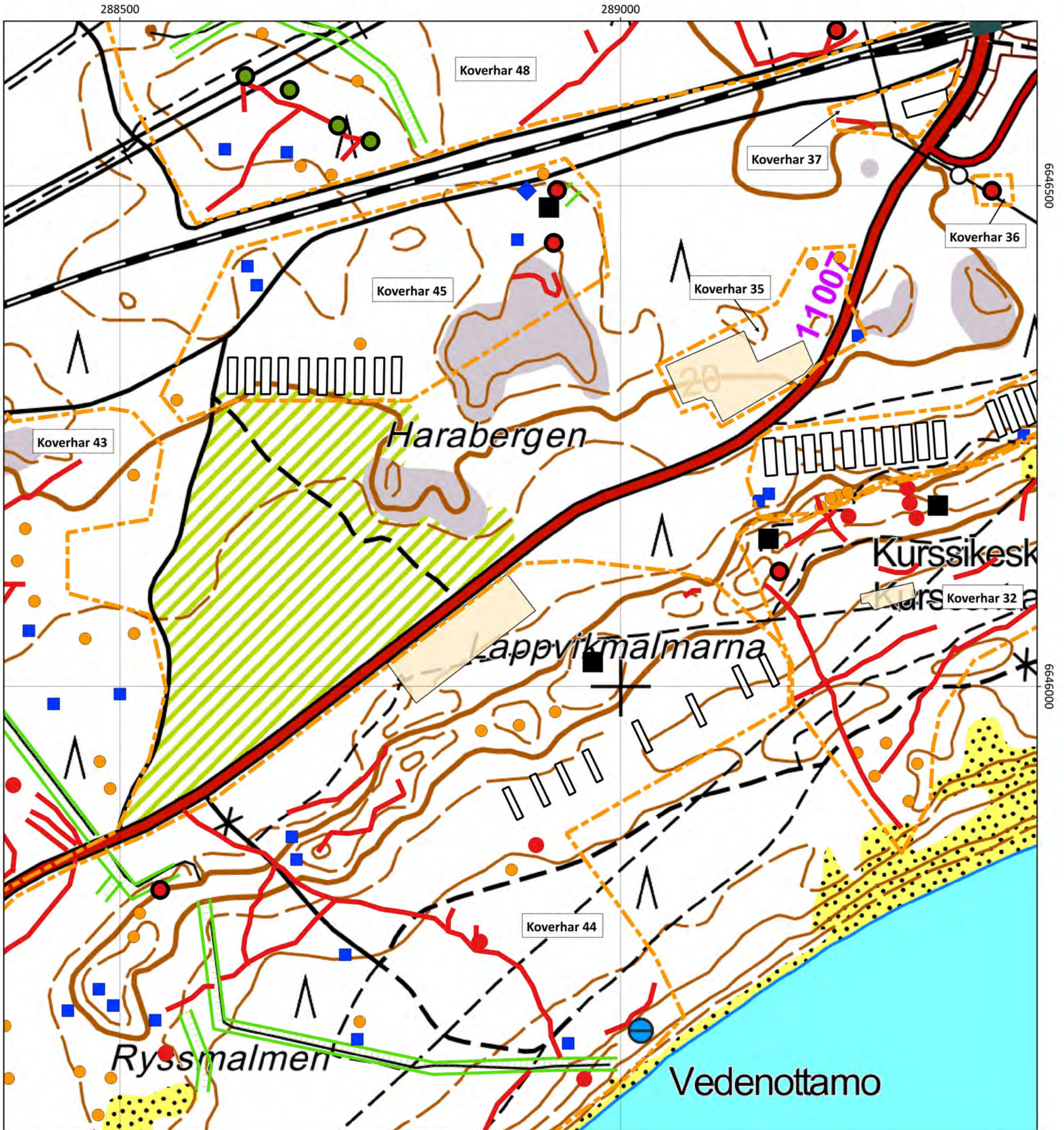
- Kaava-alueen raja
- Kohteen raja
- Taistelu- tai yhdyshauta
- Kaivantoeste
- ▲▲▲ Kivieste
- Parakki
- Telttamajoitusalue

- Katettu konekivääriasema
- Tuliasema
- Kranaatinheitinasema
- Tykkiasema
- Panssaritorjuntatykin asema
- Kuoppa

- Korsu
- Pohjakuoppa keskeneräiselle betonibunkkerille
- ◆ Ajoneuvokuoppa
- Valelaite
- ◆ Röykkiö
- ◆ Hiilimiilu

KARTTA 11

Koverhar 35, 36, 37, 44 pohjoisosa, 45

Pohjakartta: Maanmittauslaitos 2017.

ETRS-TM35FIN

0

200

400 m

Merkkien selitykset:

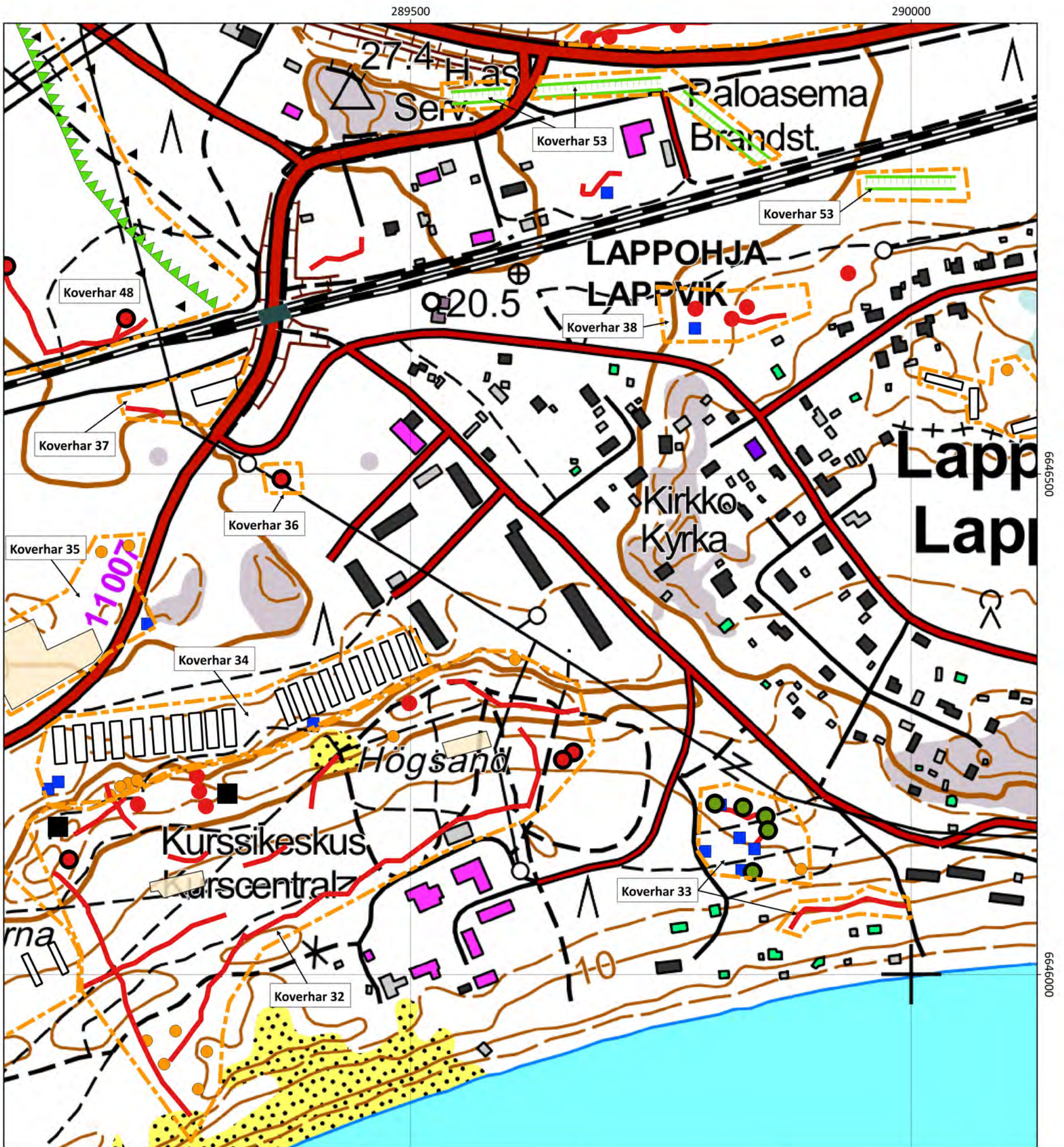
- Kaava-alueen raja
- Kohteen raja
- Taistelu- tai yhdyshauta
- Kaivantoeste
- ▲▲▲ Kivieste
- Parakki
- Telttamajoitusalue

- Katettu konekivääriasema
- Tuliasema
- Kranaatinheitinasema
- Tykkiasema
- Panssaritorjuntatykin asema
- Kuoppa

- Korsu
- Pohjakuoppa keskeneräiselle betonibunkkerille
- ◆ Ajoneuvokuoppa
- Valelaite
- ◆ Röykkiö
- ◆ Hiilimiilu

KARTTA 12

Koverhar 32, 33, 34, 36, 37, 38, 53

Pohjakartta: Maanmittauslaitos 2017.

ETRS-TM35FIN

0 200 400 m

Merkkien selitykset:

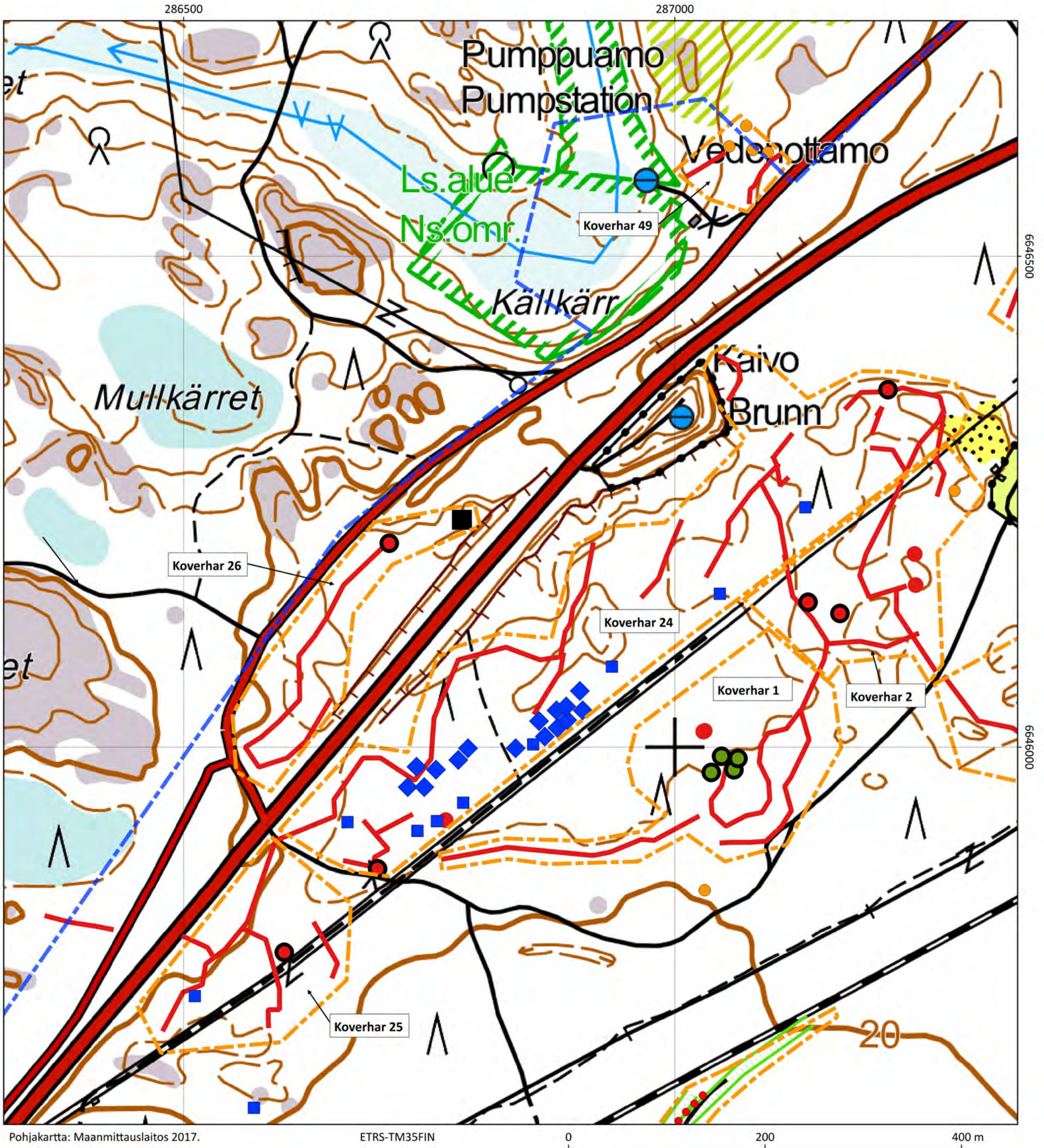
- Kaava-alueen raja
- Kohteen raja
- Taistelu- tai yhdyshauta
- ▬▬▬▬▬ Kaivantoeste
- ▲▲▲▲ Kivieste
- Parakki
- Telttamajoitusalue

- Katettu konekivääriasema
- Tuliasema
- Kranaatinheitinasema
- Tykkiasema
- Panssaritorjuntatykin asema
- Kuoppa

- Korsu
- Pohjakuoppa keskeneräiselle betonibunkkerille
- ◆ Ajoneuvokuoppa
- Valelaite
- ◆ Röykkiö
- ◆ Hiilimiilu

KARTTA 13

Koverhar 1, 25, 26, 49

Pohjakartta: Maanmittauslaitos 2017.

ETRS-TM35FIN

0 200 400 m

Merkkien selitykset:

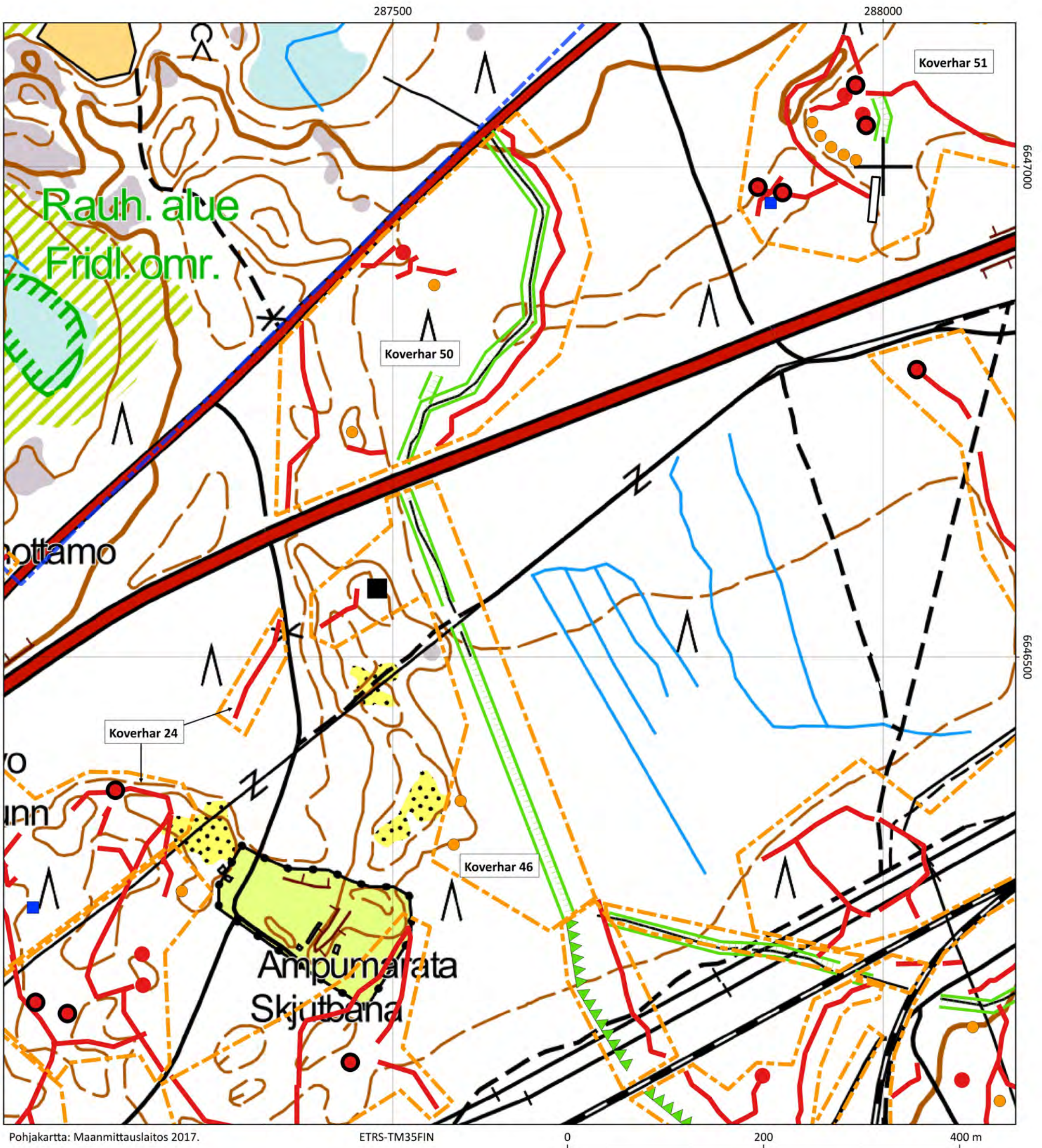
- Kaava-alueen raja
- Kohteen raja
- Taistelu- tai yhdyshauta
- Kaivantoeste
- ▲▲▲▲ Kivieste
- Parakki
- Telttamajoitusalue

- Katettu konekivääriasema
- Tuliasema
- Kranaatinheitinasema
- Tykkiasema
- Panssaritorjuntatykin asema
- Kuoppa

- Korsu
- Pohjakuoppa keskeneräiselle betonibunkkerille
- ◆ Ajoneuvokuoppa
- Valelaite
- ◆ Röykkiö
- ◆ Hiilimiilu

KARTTA 14

Koverhar 1, 25, 26, 49

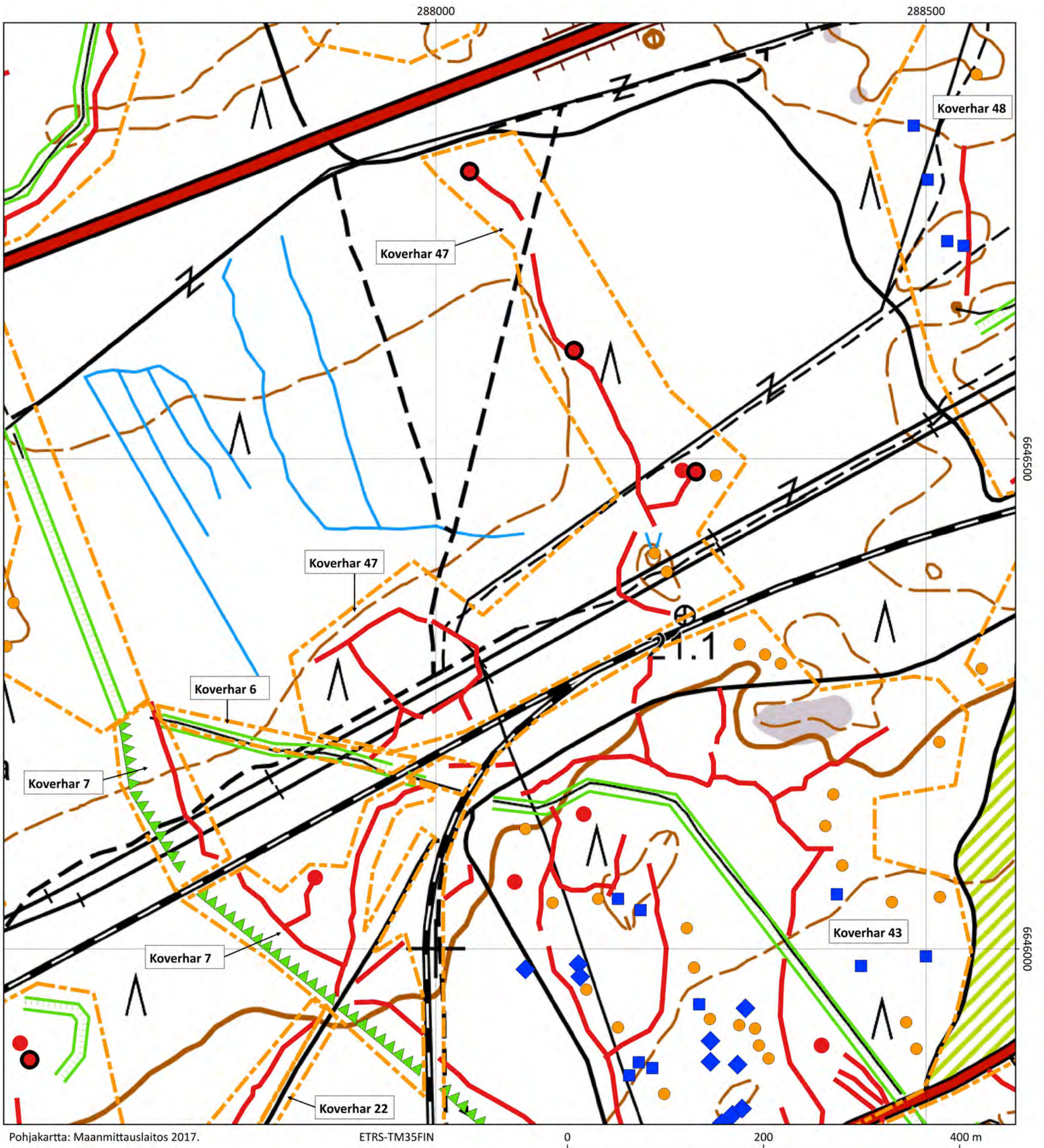

Pohjakartta: Maanmittauslaitos 2017. ETRS-TM35FIN

Merkkien selitykset:					
	Kaava-alueen raja		Katettu konekivääriasema		Korsu
	Kohteen raja		Tuliasema		Pohjakuoppa keskeneräiselle betonibunkkerille
	Taistelu- tai yhdyshauta		Kranaatinheitinasema		Ajoneuvokuoppa
	Kaivantoeste		Tykkiasema		Valelaite
	Kivieste		Panssaritorjuntatykin asema		Röykkiö
	Parakki		Kuoppa		Hiilimiilu
	Telttamajoitusalue				

KARTTA 15

Koverhar 7 ja 47

Pohjakartta: Maanmittauslaitos 2017.

ETRS-TM35FIN

0 200 400 m

Merkkien selitykset:

- Kaava-alueen raja
- Kohteen raja
- Taistelu- tai yhdyshauta
- Kaivantoeste
- ▲ Kivieste
- Parakki
- Telttamajoitusalue

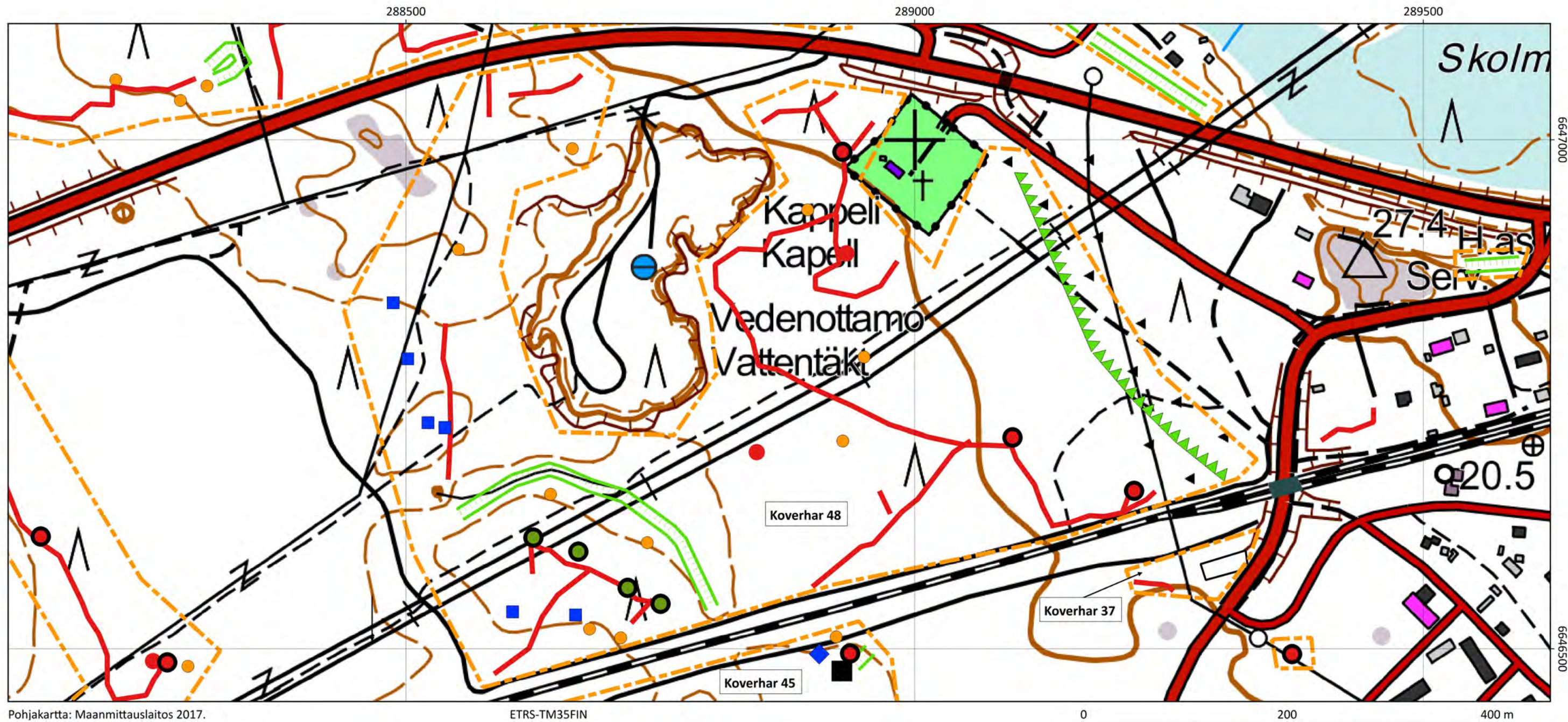
- Katettu konekivääriasema
- Tulasema
- Kranaatinheitinasema
- Tykkiasema
- Panssaritorjuntatykin asema
- Kuoppa

- Korsu
- Pohjakuoppa keskeneräiselle betonibunkkerille
- ◆ Ajoneuvokuoppa
- Valelaite
- ◆ Röykkiö
- ◆ Hiilimiilu

KARTTA 16

Koverhar 48

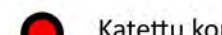

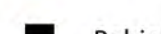

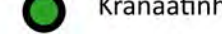

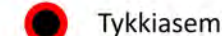

Pohjakartta: Maanmittauslaitos 2017.

ETRS-TM35FIN

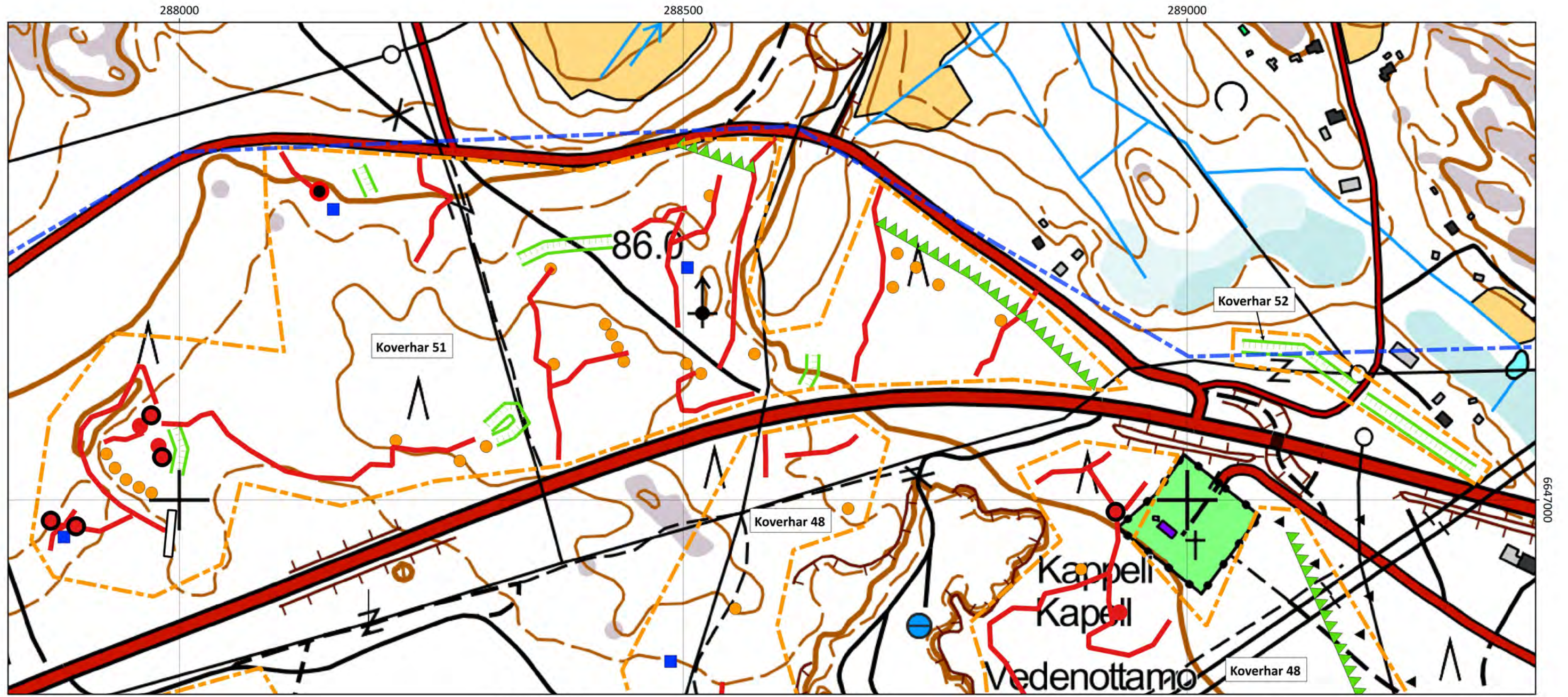
0 200 400 m

Merkkien selitykset:

Kaava-alueen raja	Katettu konekivääriasema	Korsu
Kohteen raja	Tuliasema	Pohjakuoppa keskeneräiselle betonibunkkerille
Taistelu- tai yhdyshauta	Kranaatinheitinasema	Ajoneuvokuoppa
Kaivantoeste	Tykkiasema	Valelaite
Kivieste	Kuoppa	
Parakki		

KARTTA 17

Koverhar 51 ja 52

Pohjakartta: Maanmittauslaitos 2017.

ETRS-TM35FIN

0 200 400 m

Merkkien selitykset:

--- Kaava-alueen raja

--- Kohteen raja

— Taistelu- tai yhdyshauta

--- Kaivantoeste

▲ Kivieste

□ Parakki

● Katettu konekivääriasema

● Tulasema

● Kranaatinheitinasema

● Tykkiasema

● Kuoppa

■ Korsu

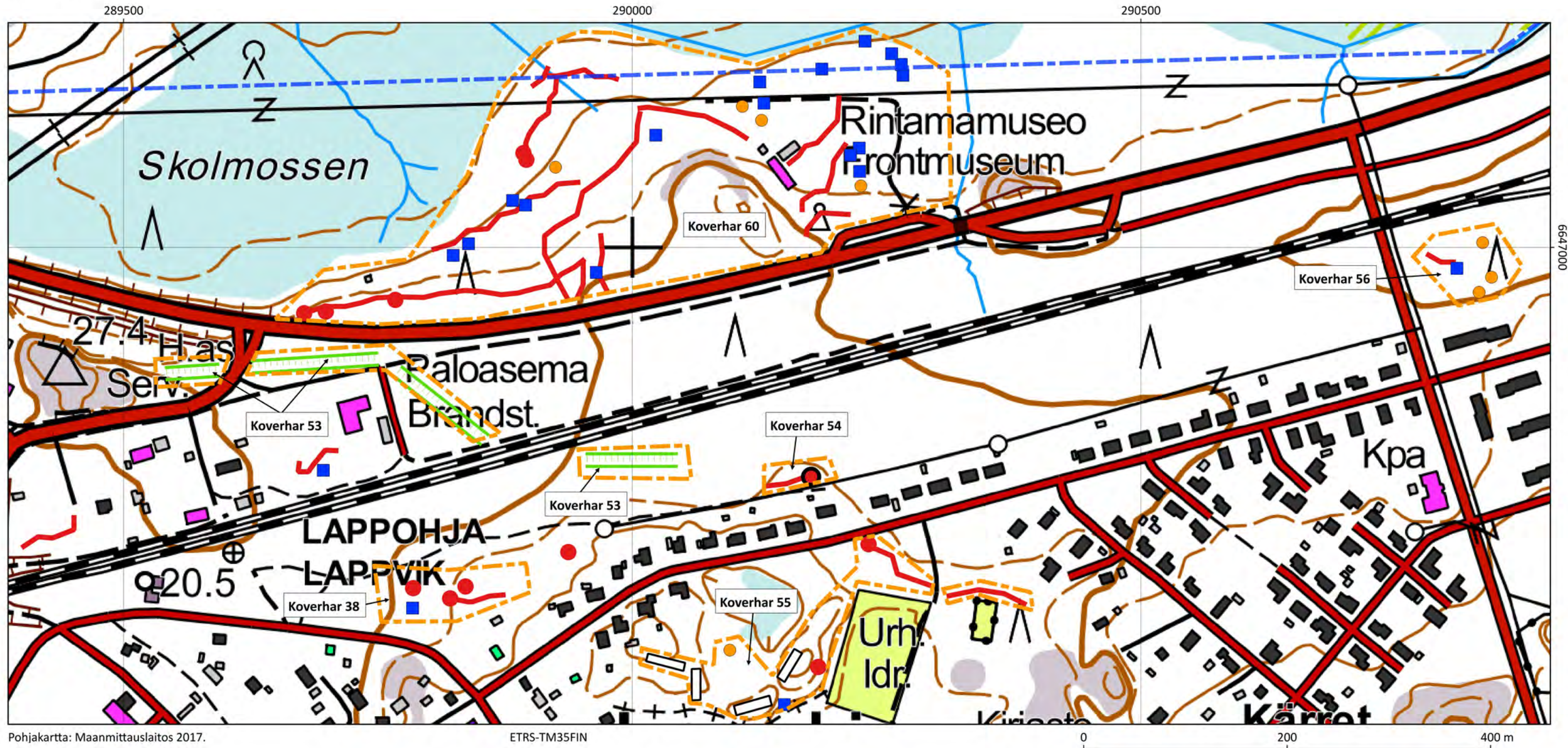
■ Pohjakuoppa keskeneräiselle betonibunkkerille

◆ Ajoneuvokuoppa

○ Valelaite

KARTTA 18

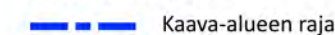

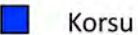

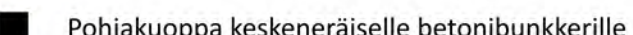
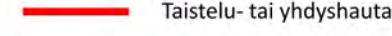
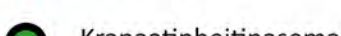

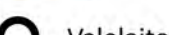

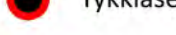

Koverhar 51 ja 52

Pohjakartta: Maanmittauslaitos 2017.

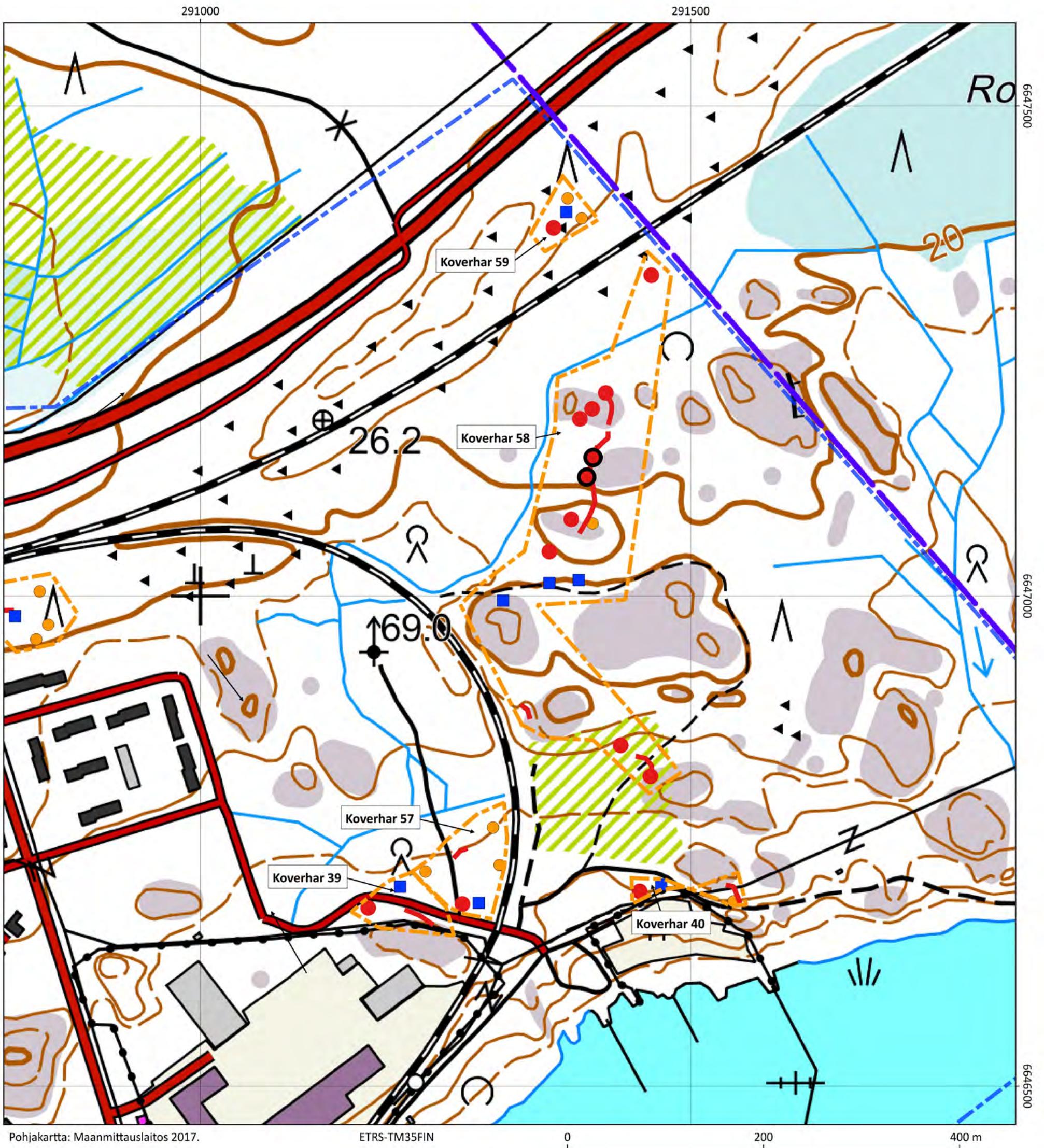
ETRS-TM35FIN

Merkkien selitykset:

Kaava-alueen raja	Katettu konekivääriasema	Korsu
Kohteen raja	Tuliasema	Pohjakuoppa keskeneräiselle betonibunkerille
Taistelu- tai yhdyshauta	Kranaatinheitinasema	Ajoneuvokuoppa
Kaivantoeste	Tykkiasema	Valelaite
Kivieste	Kuoppa	
Parakki		

KARTTA 19

Koverhar 39, 40, 57, 58 ja 59

Merkkien selitykset:

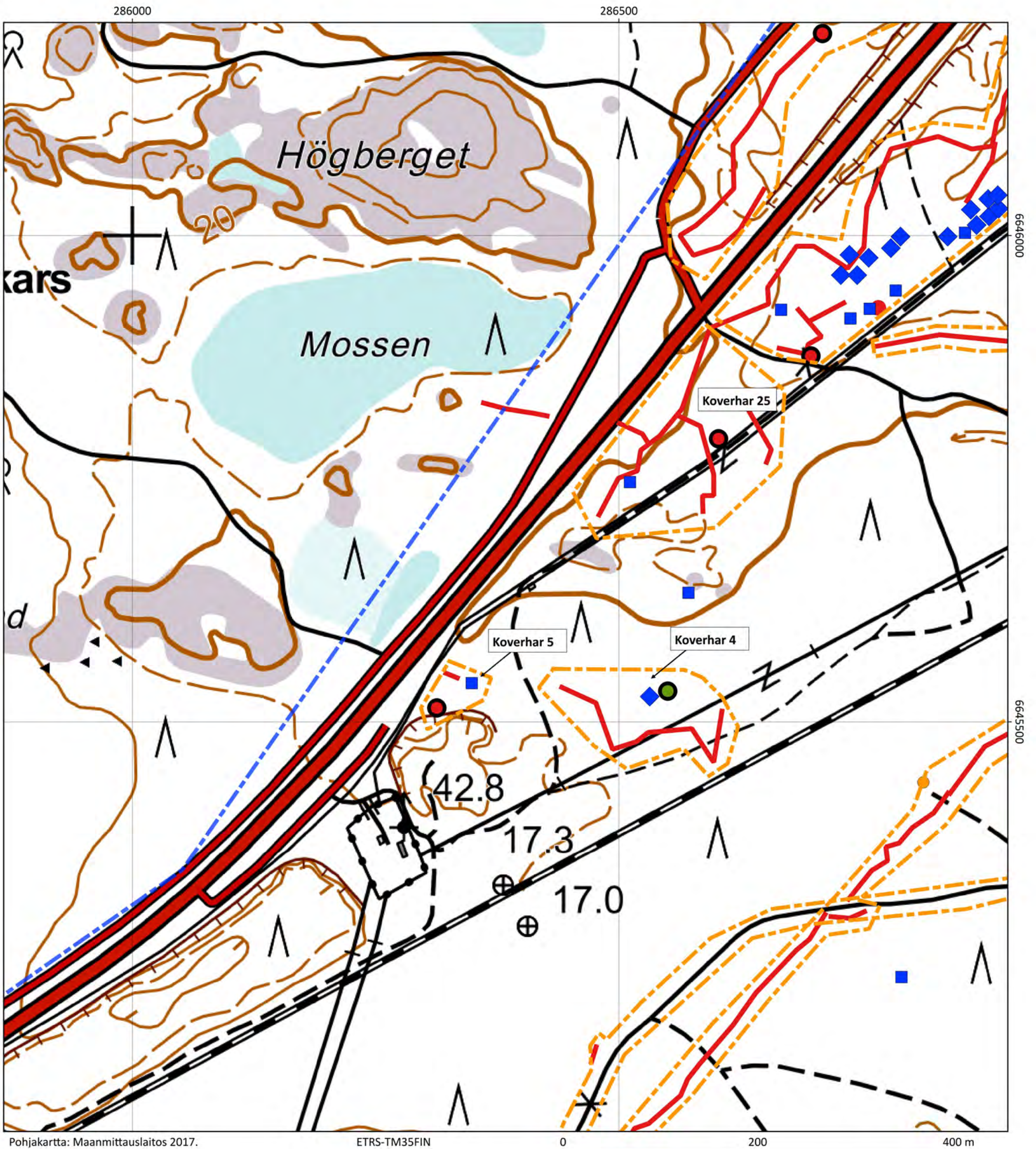
- Kaava-alueen raja
- Kohteen raja
- Taistelu- tai yhdyshauta
- ▨ Kaivantoeste
- ▲ Kivieste
- Parakki
- Telttamajoitusalue

- Katettu konekivääriasema
- Tulasema
- Kranaatinheitinasema
- Tykkiasema
- Panssaritorjuntatykin asema
- Kuoppa

- Korsu
- Pohjakuoppa keskeneräiselle betonibunkkerille
- ◆ Ajoneuvokuoppa
- Valelaite
- ◆ Röykkiö
- ◆ Hiilimiilu

KARTTA 20

Koverhar 4 ja 5

Merkkien selitykset:

Kaava-alueen raja	Katettu konekivääriasema	Korsu
Kohteen raja	Tulasema	Pohjakuoppa keskeneräiselle betonibunkkerille
Taistelu- tai yhdyshauta	Kranaatinheitinasema	Ajoneuvokuoppa
Kaivantoeste	Tykkiasema	Valelaite
Kivieste	Panssaritorjuntatykin asema	Röykkiö
Parakki	Kuoppa	Hiilimiilu
Tykistöradan linjaus		